N. IORGA

BASARABIA NOASTRĂ

Scrisă după 100 de anĭ de
la răpirea eĭ de către Rușĭ

VĂLENIĬ-DE-MUNTE

Editura și Tipografia Societățiĭ „Neamul Românesc"
1912

Prețul: 2 LEĬ.

STUDIĬ ȘI DOCUMENTE

CU PRIVIRE LA

ISTORIA ROMÎNILOR

PUBLICATE DE

N. IORGA

• • •

VOLUMUL XXIV.

• • •

N. Iorga.

Basarabia noastră

Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către Ruși

— Editura și Tipografia Societății „NEAMUL ROMÂNESC“.—Vălenii-de-Munte. 1912.

r. 134

CAPITOLUL I-iŭ.

Basarabia şi cel d'intăiŭ veac al Moldoveĭ.

1. *Începuturĭ naţionale şi politice.*

Deschidem această carte, menită să arăte viaţa curat românească a Basarabieĭ timp de atîtea veacurĭ până în anul nenorocit al răpiriĭ, 1812, — de care ne amintim astăzĭ cu durere adîncă, dar nu fără speranţe, la o sută de anĭ după această pierdere naţională, — prin afirmarea unuĭ fapt, pe care împotriva mărturiilor istorice nicĭun interes politic, nicĭo patimă anti-românească şi nicĭo slugarnică linguşire faţă de stăpînirĭ de astăzĭ nu-l poate răsturna: că *viaţa istorică a aşa-numiteĭ Basarabiĭ începe cu Domnia Moldoveĭ şi se întăreşte, se acopere de bogăţie negustorească şi de glorie războinică prin această Domnie.*

Se ştie că în anĭ 1360 un Voevod romîn, pribeag din Maramurăşul tot românesc, abia supus, în mîndra luĭ autonomie patriarhală, regeluĭ Ungarieĭ, trecu pe cursul Bistriţeĭ Aurĭ şi înlocui, la Baia şi în Ţinutul sucevean de la munte[1], pe Voevodul, tot maramureşean, care stăpînia acolo, şi tot de curînd şi acela, dar în numele regeluĭ Lu-

[1] De aceia şi hotarele, păstrate până acum, *către Apus,* nu către Răsărit, ale acestuĭ vechiŭ Ţinut. Pe urmă Domnia, în măsura clădiriĭ cetăţilor, făcea Ţinuturĭ nouă: al Neamţuluĭ, al Romanuluĭ, al Hîrlăuluĭ, al Iaşuluĭ, deocamdată.

dovic, Voevodatul Țerii-Moldovei, și că îl prefăcu, după modelul Voevodatului *muntean* din Argeș, în mare Domnie neatîrnată. Înnainte de această dată părțile de peste Prut *nu sînt pomenite în istorie:* nicio cetate, niciun vamă, niciun drum de negoț, niciun Scaun de Vlădică, decît numai *în regiunea de miazăzi, pe malul Dunării.*

Această margene dunăreană putea fi privită însă ca *altă* țară. Precum malul drept a fost de mai multe ori în strînsă legătură cu Împărăția bizantină, apoi cu Țaratul bulgăresc, de imitație împărătească, și malul stîng, Ținutul de de-asupra gurilor mareluĭ rîŭ, ca și acela de pe țermul Mării Negre pănă la limanul Nistruluĭ, a fost în legătură măcar cu Bizanțul, dacă nu și cu înlocuitorii săi din Tîrnova. Aici eraŭ două cetăți stăpînitoare: a Dunării și a Limanului: *Chilia,* zisă mai de demult Lykostomo, după numele de «Gura Lupului» dat brațului dunărean în mijlocul căruia era așezată, pe un ostrov, și Cetatea-Albă, pe care Grecii aŭ numit-o pe rînd: Asprokastron și Maurokastron saŭ «Cetatea Neagră».

Amîndouă urmaŭ în aceste părți vechea viață de negoț a Grecilor din cetățile de odinioară, în legătură cu Olbia la Răsărit și cu cetățile dobrogene, Tomis, Kallatis, la Miazăzi: Cetatea-Albă nu e chiar decît urmașa vechiĭ colonii elenice Tyras, numită așa după anticul nume al apeĭ Nistruluĭ. Pentru Bizantinĭ ele aŭ fost turnurĭ de supraveghere față de barbariĭ ce năvăliaŭ pe uscat și față de aceia cari se furișaŭ în șeicele lor pe Mare, întocmai cum făceaŭ mai tărziŭ urmașiĭ lor, chiar și în ce privește sîngele, Cazaciĭ. De mai multe ori le aflăm pomenite în această însușire. Cu timpul se făcură și mănăstiri, pentru îngrijirea cu preoți a locurilor sălbatece din vecinătate, așa cum la Dunărea munteană mai mult pentru acest rost, al sfințiriĭ preoțimiĭ din părțile noastre, s'aŭ păstrat, la Silistra, la Cerven lîngă Rusciuc și la Vidin, episcopatele străvechi. Numele de Chilia e grecescul Κελλία, *chilii* pentru adăpostirea singuratecilor oameni ai luĭ Dumnezeŭ cari petreceaŭ aici departe de oameni și, între valurĭ, scutițĭ de pornirile

lor prădalnice: pe la sfîrşitul veaculuĭ al XIII-lea un Patriarh de Constantinopol şi-a aflat aicĭ adăpostul de mazilie şi de atuncĭ «chiliile» de la gura Dunăriĭ aŭ trecut între stăpînirile Patriarhatuluĭ, tocmaĭ aşa precum maĭ tărziŭ Ismailul vecin a făcut parte din apanagiile eunuculuĭ abisinian care păzia în Ţargradul turcesc fetele Împăratuluĭ.

Mănăstirea din Cetatea-Albă a putut cuprinde chiar pe un episcop recunoscut, pe un Mitropolit trecut în ierarhia bisericească a Răsăritului. El avea, în legătură cu Chievul [1], grija părţilor ruseştĭ din sus, luptînd pentru această oblăduire duhovnicească a luĭ cu Mitropolitul Ruşilor-Micĭ, din cari se trag Rutenĭ saŭ Rusneciĭ de azĭ, aşezat, acesta, în Capitala regatuluĭ trecător pe care-l întemeiară eĭ în Galiţia, la Haliciŭ.

Dar Bizantinĭ pierdură aceste locurĭ în mîna Tatarilor, cari, la jumătatea veaculuĭ al XIII-lea, se revărsară, venind din fundurĭ asiatice, asupra stepeĭ întregĭ şi ajunseră pănă în păretele de codri şi de stîncă al Carpaţilor. Acest neam stăpînitor, înnarmat pentru cucerire şi stoarcere în fiecare clipă, nu cerea supuşilor decît haraciŭ, tribut şi produsul vămilor pe care le strîngea de-a dreptul dregătorul tatar, ghiumrucgiul [2]. Decĭ, dacă nu la Chilia, al cărĭ nume se maĭ păstra poate în zădar în listele de posesiunĭ ale Patriarhatuluĭ, măcar la Cetatea-Albă, acest cercetător al mărfurilor în trecere se înfiinţâ ca stăpîn adevărat al locurilor; negustorĭ evreĭ, aşezaţĭ într'un cartier anume, se îmbulziră ca să-şĭ tragă partea din cîştig: medicĭ de acelaşĭ neam se adauseră. Nu lipsiaŭ nicĭ «Perşiĭ» tatarĭ; decĭ cu atît maĭ puţin Greciĭ, vechĭ oaspeţĭ pe aice. Pe la 1330 vameşul şi aĭ luĭ chinuiră pe negustorul trapezuntin Ioan — decĭ se făcea pe atuncĭ un des şi însemnat negoţ cu acest Trapezunt de pe coasta de Nord, a Asieĭ Micĭ, unde stătea un Împărat grecesc separatist — şi suferinţile din partea

[1] G. Popovicĭ, *Anul de la Martie în Moldova în timpul luĭ Alexandru-cel-Bun*, Bucureştĭ, 1905, p. 17, nota.

[2] De la ghiumrùc, κομμέρκιον, commercium.

păgînilor, tîrîrea trupului său prin Jidovime, tăiarea capului de acești locuitori ai Cetății-Albe făcură din cel îngropat pe ascuns, de-asupra Mării care părea că-i tot aduce vești de acasă, lîngă o fîntînă cu apă dulce și limpede, un Sfînt, — Ioan cel Nou. El era să ajungă îndată ocrotitorul Sucevei, al Moldovei celei nouă, care, prin acest negoț, se ridica, din ce în ce mai puternică și mai bogată, acuma[1].

Acel care pîrî pe Ioan ca propoveduitor și uneltitor de trădare era un Italian. Îi putem arăta și locul de pornire, asupra căruia tace povestea, scrisă în grecește și apoi prefăcută în slavonește, cum ni s'a păstrat pănă azi, a vieții Sfîntului. Era de sigur Genoves. De la tratatul din Nymphaion (1261) și de la ajutarea Paleologilor din Nicèa ca să se întoarcă în Constantinopolul, stăpînit mai mult decît jumătate de veac de Latinii unei rătăcite cruciate biruitoare, Genovesii, cari călcaseră astfel datoriile lor față de cei de o lege cu dînșii, aveau puterea negustorească și cea politică în legătură cu dînsa pe toată întinderea Mării Negre, de la Caffa, întemeiată atuncea de dînșii, pe pămînt tătăresc, pănă la Samsun și Samastro pe coasta trapezuntină, de la Nistrul românesc la Apus pănă la Phasisul Cerchesilor la Răsărit. Cu vremea, ei căutară să se așeze ca domni în cetățile acestea de către noi, supuind pe locuitori consulului și «massariului», contabilului, trimeși de dînșii. Prin Chilia și Cetatea-Albă, pe care ei le numiau Licostromo și Moncastro (Maurocastro, Maocastro), ei aduceau la dînșii negoțul cel mare cu grîne și împiedecau pe alții, mai ales pe rivalii lor italieni în toate timpurile, pe Venețieni, cari ei avuseră odinioară rosturile cele mari pe aice, să se împărtășească de o hrană sigură și de un folos mare, așa cum se plînge solul acestora în Genova la 1360, după ce, în anul trecut, două corăbii venețiene,

[1] Viața lui Ioan s'a tipărit de episcopul Melchi. edec. în *Revista pentru istorie, arheologie și filosofie*, III, și în publicația ru. ea.că a lui Iațimirschi „Din istoria predicei slavone în Moldova", Peter burg, 1906.

primite cu duşmănie, fuseseră silite a se întoarce înnapoĭ[1].

Un anume Dobroticĭ, decĭ fiul luĭ Dobrotă, simbriaş al Bizantinilor în luptă cu Bulgariĭ şi Sîrbiĭ, apoĭ, se pare, prin fiica sa, cuscru împărătesc în Bizanţ, se folosi de slăbiciunea Ţaratuluĭ din Tîrnova, pe care, din jos, tot maĭ straşnic îl strîngeaŭ Turciĭ, pentru a se aşeza în cetăţile de la Marea Neagră, Kalliakra lîngă Varna, şi celelalte, al căror Ţinut luă după dînsul, cum obişnuiaŭ Osmanliiĭ a numi ţerile după stăpînitoriĭ, numele de Dobrogea (turceşte: Dobrugĭ-Ili). Numaĭ pentru gurile Dunăriĭ puteaŭ să poarte Genovesiĭ cu dînsul lupta pe care încă de la 1373 o pomenesc socotelile coloniilor din aceste părţiĭ: necontenit, timp de vre-o zece aniĭ, pănă la tratatul din 1385, se trimet corăbiĭ împotriva luĭ şi a aliatuluĭ Ioan de Muazzo, fost guvernator de Tenedos în numele Genoveĭ. În 1381 încă era consul stăpînitor în Licostomo Conrad Donato şi în anul următor stătea în locul luĭ, cu obişnuitul masariŭ şi cu garda sa de *orguxiĭ, de sigur în mare parte Romînĭ, ca în Caffa*[2], pănă tărziŭ[3], Petru Embrone, iar după el vine, înnainte de 1402, Nicolae de Fieschi: pentru corespondenţa lor grecească, pe care o purtaŭ cu Trapezuntul, se plătia un Grec anume, Antipa, care è pomenit, după ieşirea din funcţie, la 1392. Se lucrase şi la cetate, şi cheltuielile cu castelul eraŭ socotite în 1403 la suma, foarte mare, de 5.015 perperĭ, banĭ de aur bizantinĭ. Pacea cu Ivanco, fiul şi singurul urmaş al luĭ Dobroticĭ, dăduse, de altminterea, Genoveĭ dreptul de a-şĭ aşeza un consul, cu *loggia* luĭ de judecată şi biserica luĭ latină, şi în Capitala acestuia. Pe tăcute se recunoştea astfel stăpînirea genovesă la Licostomo, întru toate asemenea cu aceia din punctele asiatice însemnate maĭ sus, din Caffa însăşĭ şi din Pera în faţa Constantinopoleĭ, unde podestalul era ca

[1] Thomas, *Diplomatarium veneto-levantinum*. II, p. 57 şi urm., nr-l 31. Toate celelalte ştirĭ, în cartea mea *Studiĭ istorice asupra Chiliei şi Cetăţiĭ-Albe*, Bucureştĭ, 1906.

[2] Acolo trecu maĭ tărziŭ şi un orăşcan din Chilia ca ostaş.

[3] Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 41 şi urm.

un al doilea Împărat, în stare să împrumute și să și împlinească pe cellalt [1].

La 1410 un notar genoves număra Cetatea-Albă între posesiunile presente ale Genovei, de și, cum vom vedea, Moldovenii apăruseră de mult supt zidurile cetății [2]. Se poate ca aceastălaltă stăpînire să fi fost luată, nu împotriva ambițiosului usurpator al malului Mării Negre, ci împotriva Tatarilor chiar. Un act al regelui Ungariei pomenește în adevăr la 22 Iunie 1368 pe «Dimitrie domnul Tatarilor», *Demetrius princeps Tartarorum*, care avea legături așa de strînse cu Brașovul, încît judele Iacob ceru și căpătă scutirea de vamă, de tricesimă, în Ungaria întreagă a negustorilor lui («mercatores domini Demetrii», etc.), care făgăduise în schimb a lăsa să treacă («transire») pe la el Brașovenii fără a răspunde vre-o tricesimă [3]. Nicăiri aiurea decît în Cetatea-Albă nu putem așeza pe acest «prinț tătăresc», poate — judecînd după nume — creștinat, care va fi avut supt stăpînirea sa *părțile de jos ale Moldovei, dincolo și dincoace de Prut.*

În sfîrșit, odată cu împuternicirea Domniei muntene, cu Mircea-Vodă un nou stăpîn peste aceste locuri se ivi, și *s'ar putea chiar ca titlul de Domn să-i vie, de la Bizanț firește, care crea singur acest drept și care făcu Despot și pe cneazul Serbiei, dar tocmai pentru aceste Ținuturi în numele cărora se dăduse și lui Dobrotici Despotatul.* De la cei d'intăiu Voevozi, cari se coboară de la Argeș la Cîmpulung supt Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab și nepotul lui Tihomir, și abia mai tărziu, cu Mircea însuși, la București și Giurgiu, pe drumul de apă al Dîmboviței, n'avem acte de danie în părțile răsăritene. Dar, în același an cînd apare Dimitrie

[1] Știrile, în ale mele *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*, Paris, 1899, I și în *Acte și fragmente*, III.

[2] *Recueil des historiens des croisades*, V, Paris, 1895, col. 239 A.

[3] Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 315, n-l 917. Creștin era și „Șoldanul", Sultanul Petru al Timirtășenilor de la Șomuz în 1410; *Archiva istorică*, I [2], p. 12, n-l 284.

Tatarul, Brăila era în mîna lui Laicu-Vodă, înnaintaşul şi unchiul Mircii: şi, aici, ni spune călătorul german Schiltberger, prins de Turci în oastea cruciată de la Nicopol la 1396 şi întors acasă pe la noi numai după vre-o douăzeci de ani, veniau corăbii multe «din păgînătate» [1]. Cînd Nicopolul era al lui Laicu, care-şi aşează pe atunci, pentru scurtă vreme, oamenii şi în Vidin, cînd Silistra ajunse, prin 1389, a lui Mircea, care se intitula, *de sigur ca înlocuitor al lui Dimitrie, şi nu al Genovesilor,* şi Domn peste părţile tătăreşti, moldoveneşti —, principatul muntean trebuia să rîvnească Marea. El şi ajunse acolo în vremea cînd Mircea-şi putea zice şi «Domn pe *amîndouă margenile Dunării până la Marea cea Mare*», de şi Chilia genovesă din insulă a fost probabil cruţată, — pănă în 1408 măcar, cînd era vorba a se face din ea basa unei expediţii ungureşti împotriva Turcilor, — chiar şi pentru folosul bănesc ce putea aduce Domniei. Dar Ivanco, care trăia şi domnia şi în 1395, fusese înlăturat de la Dunăre de Mircea în 1390, cînd *el* se intitula «Despot al ţerilor lui Dobroticî», cum face şi pănă pe la 1411.

2. *„Basarabia" şi Alexandru-cel-Bun.*

Întinderea principatului Moldovei în părţile băsărăbene trebuia să se sprijine deci pe o întreită biruinţă: asupra Tatarilor, asupra Genovesilor şi asupra lui Mircea, a căruî stăpînire era aşa de bine întemeiată, încît Turcii, cari numiaŭ litoralul de la gura Chiliei în jos «ţara lui Dobroticî», numiră «ţara lui Basarab», după cel mai cunoscut membru vechiŭ al dinastiei, partea la Miazănoapte de gurî, şi acest nume al Basarabiei ca şi cellalt al Dobrogii se răspîndi şi la alte neamurî şi în alte cancelarii, trăind apoi, cu alt cuprins, meşteşugit introdus, şi pănă în zilele noastre. Dar, pentru a trece dincolo de Prut cu oştile, cu dregătorii şi cu boierii dăruiţi în «pustie», trebuia răspingerea

[1] Ediţia Langmantel, p. 52 ; ed. Neumann, p. 92.

altuĭ rival politic, care era şi unul naţional, *anume a Ruşilor ruteni.*

De fapt, întemeiarea Moldoveĭ prin expansiunea românească din Ungaria, crescută cu prisosul de puteri din văile Moldoveĭ şi Suceveĭ, nu e decît o *mare biruinţa asupra expansiuniĭ ruseşti mai vechi, care fu cu desăvîrşire înlaturată.*

Nu maĭ credem azĭ în isprăvile luĭ Ivanco Rostislavovicĭ prin veacul al XI-lea pe pămîntul nostru, ca Bîrladnic»: critica diplomatică şi critica istorică aŭ dovedit grosolănia falsificatuluĭ. Dar e fapt că la jumătatea veaculuĭ al XIV-lea familia de origine litvană a Coriatovicilor, «fiiĭ luĭ Koryath», rusificaţĭ cu totul odată cu creştinarea lor, a încercat, răscolind şi pe Tatarĭ, aruncaţĭ la 1349 asupra Polonieĭ, la 1352 asupra Secuimiĭ, unde distrug cetatea de hotar Varhégy, să învie supremaţia politică rusească. Şi nu numaĭ în Galiţia, dar şi în Maramurăş, colonisat prin părţile Muncaciuluĭ, unde capătă «guvernul cetăţiĭ», cu Rusneciĭ, de cneazul, «ducele» podolian Teodor, fiul luĭ Constantin, şi de fratele săŭ, Vasile [1]. Intervenţia luĭ Casimir al Polonieĭ, care se temea şi pentru regatul luĭ şi care simţia marea însemnătate comercială a Galiţieĭ, unde făcu, prin colonisare de orăşeniĭ germaniĭ, din Lemberg şi Cracovia porţile către negoţul răsăritean al Caffeĭ genovese, apoĭ amestecul luĭ Ludovic de Ungaria, care poate de aceia creă peste munţĭ Voevodatul, înnainte de toate *anti-tătaresc,* de pe apa Moldoveĭ, puse capăt acestor tendinţe, *unind Galiţia cu Polonia.*

Dacă se iea în cercetare harta de astăzĭ a Basarabieĭ-de-sus, în comparaţie cu aceia a Bucovineĭ austriace, care

[1] Nihály, *Diplóme maramureşene,* I, Sighet, p. 121 şi urm. Teodor ajunse şpan de Beregh *(ibid.,* p. 141) Maramuraşul a.:culta de el („erga ipsum ducem extitisset") *(ibid,* p. 206). A clădit mănă.tirea ru'cască a Sf. Nicolae din Muncaciŭ *(ibid.,.* p. 601). La 1416 fetele luĭ, Anuşca şi Maria, nu eraŭ încă măritate *(ibid.,* p. 205) ; văduva luĭ se chema Valha *(ibid.,* p. 206).

cuprinde şi cealaltă parte a Ţinutului Hotinului, şi cu aceia a Moldovei, unde se urmează Ţinutul Iaşilor, răsar de la cea d'intăiŭ privire un mare număr de sate ale căror nume se isprăvesc cu finale caracteristic ruseşti, maloruseşti: ăuţi (Başcăuţi, Colincăuţi), — văţ (Nedoboievăţ, Lincovăţ, Paşcovăţ, Percovăţ), — inţi (Sobotinţi), — in (pe lîngă Hotin: Rubotin), — eva (Coteleva), — ova (Nagimova), — eva (Cerleva), oviţa (Voronoviţa). Numele ruseşti care nu înseamnă o colonisare mai ales: ca Terebna, Camenca, ş. a., sînt relativ puţine. Se vede astfel colonisarea cu elemente, nouă şi vechi, rutene de peste Nistru, colonisare care aducea după dînsa şi o înrîurire politică. Regii din Haliciŭ vor fi avut-o, fără îndoială, într'o măsură şi în hotare pe care nu le mai putem recunoaşte. «Duciĭ» Podolieĭ, din noua dinastie, încercaŭ să facă acelaşi lucru, fără a-şi da seamă însă că o putere naţională mai tare decît a neamuluĭ lor, acuma obosit, li stătea în faţă.

Bogdan, întemeietorul Moldovei, avea cu soţia sa, Maria, un fiŭ Laţco: numele e de origine rusească, dar el nu lipseşte nici în Ardeal pe această vreme. E sigur că în jurul său, pe lîngă elementele aduse din Maramureş şi pe lîngă tîrgoveţiĭ, străinĭ, Saşi, Nemţi, Armenĭ, din Baia, Siretiŭ şi Suceava, cele treĭ d'intăiŭ oraşe ale Domnieĭ celeĭ nouă, vor fi stat şi Ruşi: numele de Steţco şi Stanislav ar părea că arată pentru ceĭ ce le poartă această obîrşie. Ce putea fi mai firesc decît, în aceste condiţiĭ, încercarea Coriatovicilor, pe un timp cînd rostul lor galiţian dispărea, de a pune mîna pe această Moldovă de curînd întemeiată prin îndrăzneala, vitejia şi instinctul politic al altora? Cu atît mai mult, cu cît, după moartea luĭ Casimir în 1370, Rusia Roşie înviase.

Astfel, în vre-o legătură cu dinastia de pănă atuncĭ, — ca soţ al Anastasieĭ (nume ruso-grec), fata luĭ Laţco — «fu chemat» — şi veni fără zăbavă, gata de Domnie lungă şi mîndră, pe la 1374 Iurg Coriatovicĭ, frate cu Teodor şi Vasile, rămas în Podolia, «la Smotrycz saŭ Bakota», împreună

cu alt frate, Alexandru[1]. Cronicele litvane ştiŭ singure de dînsul: de chemarea, încununarea la Suceava şi otrăvirea luĭ, după ce noul rege polon, Ludovic al Ungarieĭ, zdrobise această slabă reacţiune rusească şi ortodoxă: Strykowski[2] i-ar fi văzut la 1575 mormîntul, şi anume la Vasluiŭ,— în biserica domnească decĭ, căcĭ aceasta e «mănăstirea de zid» de acolo, «o zi şi jumătate de la Bîrlad». De oare ce Ştefan nu putea să aibă grija împodobiriĭ mormîntuluĭ aceluĭ prinţ, străin de sîngele său, pe care nicĭ letopiseţul ţeriĭ nu-l primise între Domnĭ, trebuie să credem că e vorba de alt cineva, şi anume de Iuga, fratele luĭ Alexandru-cel-Bun, căcĭ acestuia nu i s'a pus piatră de Ştefan la mănăstirea de familie a Rădăuţilor. Otrăvirea ea însăşĭ e îndoielnică, dacă ea e privită altfel decît ca urmarea uneĭ lupte pierdute, căcĭ de Crăciun în 1377 vedem pe Litvanĭ mergînd în Moldova şi pierzînd o luptă[3].

Nicĭ Iurg Coriatovicĭ n'a fost decĭ «Bîrlădean». În legătură însă cu acest loc din Strykowski s'a născocit documentul luĭ, din Bîrlad tocmaĭ[4], prin care ar fi răsplătit, la 3 Iunie 1374, pe Iacşa Litavor (Litovoiŭ?), «namestnic» — titlu cu totul neobişnuit şi neexplicabil — la Cetatea-Albă, pentru că ar fi bătut pe Tatarĭ la «Vlădiciŭ pe Nistru» (loc neexistent). Ar fi cel d'întăiŭ act basarabean, dacă l-am putea privi ca adevărat. Întru nimic însă nu s'aŭ înlăturat, şi eŭ însumĭ nu sînt adus să înlătur, argumentele ce am adus acum zece anĭ împotriva autenticităţiĭ docu-

---

[1] V. suma de informaţiĭ noĭ şi de interesante ipotese în George Popovicĭ, *Anul de la Martie*, p. 11 şi urm.

[2] *Archiva istorică*, II, p. 8.

[3] Analistul din Thorn, *Scriptores rerum prussicarum*, III, p 106; întăiŭ la G. Popovicĭ, *l. c.*, p. 16, nota.

[4] De notat că în traducerea sa Hasdeŭ lăsase la o parte Vasluiul şi că el vorbia de actul acesta pe care-l va tipări „cu o altă ocasiune" adăugind că e „din nenorocire fără dată" (p. 8, nota 1). Dar peste cîţiva anĭ (1865-1873) îl publică el *cu* dată, şi *cu* dată-l publicase în *Foiţa de istorie şi literatură din Iaşĭ*, 1860, p. 41.

mentului [1]. De la Iurg a rămas, de fapt, un singur lucru: limba malorusă şi formularea ruso-litvană, şi ea însă îndreptată după modèle ungureşti, a actelor Domniei Moldovei [2].

Vor rămînea de bună seamă necunoscute împrejurările în care Domnii noi de ţară, Romînii, de sînge şi de lege, Petru al Muşatei şi fratele său Roman, aŭ fost în stare a duce «ţara Moldovei» peste Siretiŭ, până la Prut şi la Dunăre, îngăduindu-i-se acestui din urmă să se intituleze la 1392 «mare, de sine stătător Domn, eŭ Roman Voevod, al ţerii Moldovei, de la munţi şi până la ţermul Mării [3]. Aceasta ar însemna înnaintarea până la Cetatea-Albă, dar, după cît ştim pentru vremea ce urmează, nu încă şi aşezarea în chiar această cetate poruncitoare peste valuri. În adevăr Alexandru-cel-Bun, care isprăvi chiar de la începutul Domniei sale conflictul cu Patriarhia constantinopolitană, făcînd-o să recunoască pe Vlădica Iosif, ruda sa, ca Mitropolit al Moldovei, cu titlul de Cetatea-Albă, dar cu Scaunul în Suceava, acelaşi tînăr Domn al liniştii sigure şi al păcii prevăzătoare trimese la mormîntul Sfîntului Ioan cel Noŭ pe unul din boierii săi, care, luînd trupul mucenicului, îl duse cu alaiŭ de oştire până în oraşul de reşedinţă, unde se începu îndată lucrul la biserica menită să-l cuprindă [4]. Un atac împotriva Chiliei, de care era nevoie pentru a se întregi această graniţă sudică, fu poate pricina pentru care Iuga, înnaintaşul lui Alexandru, fu «scos» [5] după o luptă,

[1] *Studii şi documente*, V, p. 599 şi urm. Cf Popovici, *Anul de la Martie*, p. 13, nota 1. Adaug că nici în Biblioteca „Fundaţiei Krasinski, unde am întrebat personal şi direct, nu s'a putut afla originalul.

[2] I. Bogdan, *Über die Sprache des ältesten moldauischen Urkunden*, în „Jagić-Festschrift", Berlin, 1908.

[3] *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, VII, p. 366; *Archiva istorică*, I [1], p. 18.

[4] Viaţa citată; Ureche, p. 137.

[5] Bogdan, *Cronice inedite*, p. 35.

după o înfrîngere a sa, fără îndoială, la 1399, de Mircea Domnul muntean, care până la sfîrşit îşi apără Basarabia.

De la început mărturiile de boieri adause la daniile şi jurămintele lui Alexandru îl arată stăpîn în Ţeţina de la vadul cernăuţean al Prutului, în Neamţ, în Siretiu, în Dorohoiu, unde-şi avea moşiile Mihail, în Şomuz, o cetate a Şomuzului nu cunoaştem, dar s'ar putea să fie vorba de o cetate de lemn ca la Baia vecină[1], în Hîrlău şi neapărat în Roman, cetatea făcută la vărsarea Moldovei în Siretiu de unchiul său Roman. Alte cetăţi nu se mai pomenesc, dar privilegiul din 8 Octombre 1408, pentru orăşenii din Lemberg, cari străbăteau ţara aducînd bogăţia şi viaţa cu dînşii, pomeneşte, odată cu «marfa tătărească» — deci din Caffa[2], aşa de folositoare Vistieriei prin rublele tătăreşti ce lăsa la vamă, întîiu vama *Cetăţii-Albe,* pe care, în locul Tatarilor, cu sau fără consul genoves, o ridica acuma Domnul Moldovei. Apoi pe cea de la *Tighinca,* «Tighiania», pe cea din *Hotin,* al cărui pîrcălab vine în rang *după* al Sucevei, al Cetăţii-Albe, al Chiliei, dar înnainte de-al Neamţului[3], cum vorbeşte şi de cele de la Baia şi Trotuş pentru Ardeal şi de la Bacău pentru Ţara-Românească, pentru «Basarabia»[3]. Această prezenţă a vameşilor moldoveni în Hotin[4], Tighinea şi Cetatea-Albă, presupune şi ţinerea unei străji moldoveneşti acolo, în cuprinsul zidurilor nouă ale celor două d'intăiu cetăţi şi al vechilor ziduri genovese ale celei din urmă. Călătorul rus Zosima, care mergea prin 1420 la Constantinopol, pe calea hagiilor, mai dă un vad al Nistrului, unde se afla de-o parte vama moldovenească, de altă vama podolică a Mareluî-Cneaz litvan Vitold, şi

[1] Acolo erau Tătarii timirtăşeni; *Archiva istorică,* I [2], p 12, n l 284.

[1] Miron Costin, în *Arhiva istorică,* I [1], p. 171. Mai tărziu ei ajung cei d'intăiu, între Vornicii-cei-Mari; *ibid.*

[3] *Archiva istorică,* I , p. 130 şi urm.

[4] Pentru dată, observaţiile foarte drepte din I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrundert,* Gotha, 1911, p 25 În adevăr pe acea vreme computul bizantin, anul de la Septembre, se obişnuia numai la Munteni.

anume Stînca-Vămii («Mitirevŭ Căiminŭ»): de oare ce drumeţul venia de la Chiev peste Bug prin Braclaw, trebuie să credem că e vorba de punctul Otaculu (astăzi Atachi al Ruşilor), în faţă cu Mohilevul[1], ori de *Soroca*. Punctele Soroca astfel numită şi Dubăsarii, numit aşa după aceĭ cari treceaŭ lumea pe podul de dubase încredinţat lor — vor ieşi la iveală maĭ tărziŭ numaĭ.

Ştim însă din planul de împărţire a Moldoveĭ între Poloni şi Ungurĭ, încheiat la Lublau în 1412, că la această dată Moldovenii, cari aveaŭ toată «pădurea» dintre Prut şi Nistru, se aflaŭ şi în Chilia. Trebuie să se înţeleagă însă, nu vechiul Licostomo din ostrov, ci *noua* cetate de pe malul nordic, înnălţată pe această vreme: regele Sigismund al Ungarieĭ, care era şi Împărat, şi-o reservà pentru sine, lăsînd vecinuluĭ polon, Cetatea-Albă[2]. În loc de Poloni, Cetatea-Albă avu să răspingă însă, atuncĭ cînd, la moartea luĭ Mircea, Turciĭ trecură Dunărea munteană, flota Sultanuluĭ însuşĭ (1420): cu cîteva lunĭ înnainte pretendentul Dan, nepotul de frate al luĭ Mircea, debarcase aicĭ, de pe corabia care-l adusese din Bizanţ[3].

Chiar în anul următor, avem pe *cel d'intăiŭ călător în aceste părţi*, Guillebert de Lannoy. El vine de la Cameniţa, unde fusese primit de Vitold, care ţinea acolo, în preajma noastră, Curte strălucită, avînd la sine şi pe un Sultan tatar adăpostit în ţerile sale. «Prin pustietăţi marĭ» trece el ca să ajungă la satul «Cozial», unde stă Vodă Alexandru: «satul» nu e decît Suceava[4]. De aicĭ, sfătuit a nu întra în Turcia, unde murise Sultanul, stîrnindu-se războiŭ civil, el apucă drumul Caffeĭ, coborîndu-se întăiŭ la Cetatea-Albă, Moncastro pentru Italieni, tot Genovesĭ —, Belgrad, Bia-

[1] Călatoria, în culegarea d-neĭ de Khitrowo; în colecţiĭ româneştĭ, la Hasdeu, *Archiva istorică*, II, p. 49.

[2] În Dogiel şi alte colecţiĭ de tratate.

[3] Expunerea, în *Chilia* şi *Cetatea-Albă*, pp 80-1.

[4] *C* în loc de *s*, ca în scriptura slavonă.

logorod («Bellegard») pentru Polonĭ, pe lîngă cari maĭ staŭ aicĭ şi Armenĭ şi «Valahĭ». În vederea unuĭ noŭ atac turcesc, ce se putea prevedea, Ghedigold, guvernatorul Podolieĭ, un prieten al luĭ Alexandru, ridica iute [1] zidurĭ nouă, cu 12.000 de oamenĭ şi 4.000 de cară, — în cea maĭ mare parte, neapărat, Moldovenĭ. Locurile eraŭ nesigure, şi hoţĭ, de ţară, nu Tatarĭ, prind şi maltratează pe drumeţ, care-ĭ iartă mărinimos [2]. Peste treĭ anĭ era să sosească între aceste zidurĭ tarĭ însuşĭ fiul Împăratuluĭ bizantin, viitorul Ioan al VIII-lea, care se întorcea dintr'o călătorie în Europa [3].

Sigismund rîvnia pe atuncĭ, după coborîrea în Ţara-Românească, la 1427, pentru a pune din noŭ în Scaun pe viteazul săŭ ocrotit Dan, care lovi Giurgiul şi Silistra, stăpînirea *asupra Dunăriĭ întregĭ*. Pentru aceasta aşează pe cavalerĭĭ teutonĭ aĭ luĭ Klaus de Redwitz la Severin, şi tot pentru aceasta căută să capete Chilia, pe unde trecuse însuşĭ în fuga sa de la 1396, după marea înfrîngere de Sultanul Baiezid. Alexandru făcu decĭ un zăgaz la gura rîuluĭ şi izbuti să apere de duşmanĭĭ creştinĭ şi Cetatea-Albă [4]. O intervenţie litvano-ungurească trebuia să facă pe Alexandru a primi pe Teutonĭ la Dunărea moldovenească [5].

Ca titlu de drept pentru cucerirea plănuită de dînsul, regele Ungarieĭ, suzeran al Ţerĭĭ-Româneştĭ, pe care o socotia ca o stăpînire a sa, aducea reclamaţiile luĭ Dan şi ale «Basarabenilor» săĭ. Sigur de îngăduinţa luĭ Vitold, sprijinitorul de pănă atuncĭ al luĭ Alexandru, el aruncă pe Muntean asupra Moldoveanuluĭ pentru acest Ţinut al Chilieĭ. Biru-

[1] Cf. Bogdan, *Inscripţiile de la Cetatea-Albă şi stăpînirea Moldoveĭ asupra eĭ*, în „Analele Academieĭ Romîne", Bucureştĭ 1008, p. 341, nota 5.

[2] Ediţia Poitvin; traducere românească, în *Archiva istorică*, I[1], p. 130.

[3] Phrantzes, pp. 118-9.

[4] După materialele din Prochaska, *Codex Witoldi*, — *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 85-6.

[5] *Ibid.*

inţa rămase însă a acestuĭ din urmă, care lăsă pe Polonĭ pentru Litvanĭ şi se asigură astfel de către un noŭ atac unguresc. Putu să moară decĭ stăpîn deplin al acestor părţĭ, locuite şi apărate de Romînĭ şi chemate la o viaţă istorică de Domnia Moldoveĭ [1].

3. *Încercarea uneĭ Basarabiĭ moldoveneştĭ osebite.*

În această Basarabie, acum moldovenească, fără însă o conştiinţă deosebită, Cetatea-Albă [2], cu jupîniĭ eĭ, avea poate [3] altă organisaţie decît a oraşelor din lăuntru, cu şoltuz şi pîrgarĭ. În Chilia se păstraŭ încă puternice simpatiĭ muntene, şi Ungurĭĭ aveaŭ prietenĭ pe aicĭ, ca şi prin Brăila, fiind un drum spre Ungaria [4]. În sfîrşit Armenĭĭ, Genovesiĭ, Grecĭĭ eraŭ maĭ bucuroşĭ de o stăpînire italiană. Ca toate porturile, şi acestea eraŭ maĭ puţin ale uscatuluĭ de care ţineaŭ, decît ale Mărĭĭ care li dădea hrana.

Încă din 1435, Cetatea-Albă e în mîna unuĭ oblăduitor deosebit, călugăr, poate vre-un fiŭ de Domn călugărit, saŭ un noŭ Mitropolit de Asprokastron, şi Veneţia se hotărî să trimeată acolo o corabie anume, care nu găsi însă destulă siguranţă saŭ destul cîştig: vice-consulul Francisc Duodo nu e pomenit maĭ tărziŭ [5]. Prin tratatul de împărţire a ţerĭĭ între fraţiĭ vrăjmaşĭ, fiĭ aĭ luĭ Alexandru, Ilie şi Ştefan [6], acesta din urmă capătă, la 1-iŭ Septembre 1435, un apanagiu cu Vasluiul, Bîrladul, Tecuciul, cu morile pe Covurluiŭ, cu *Chilia* împreună cu vama şi bălţile eĭ, dar *fără*

---

[1] *Ibid.*

[2] *Notes et extraits*, I, pp. 573-4, 581.

[3] Dacă „jupînĭĭ" nu sînt *pîrcălabiĭ*.

[4] Wawrin, *Enchiennes cronicques*, ed. d-reĭ Dupont saŭ a luĭ Hardy.— Chilia trimesese şi solĭ la Sinodul din Basel; *Studiĭ şi documente*, I-II, p. XXVIII, nota 3.

[5] Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*, I, pp. 573-4, 581.

[6] Hurmuzaki, I[2], pp. 855-6, n-l 673.

Cetatea-Albă: locul de reședință ce-și alese, fu însă, după cît se pare, nu Chilia, ci Bîrladul, și une ori Vasluiul. Nu era o țară, ci numai niște venituri, Ștefan suindu-se la Suceava și Ilie coborîndu-se la Vasluiu[1], dar culegerea veniturilor în aceleași părți îndruma o stăpînire a Moldovei.

Era și o *nevoie de apărare locală*, față de Tatari, cari, prădînd în 1439 Moldova-de-sus, se aruncară, în anul următor, asupra Vasluiului și Bîrladului[2], necutezînd să atace însă, din causa legăturilor vechi cu Genovesii, Chilia și Cetatea-Albă. La 1440 încă, de frica acestor năvăliri, se întăresc zidurile Cetății-Albe: rugăciunea pîrcălabului Tedorca, poate «de Telicha», — trebuie cetit: Telcia, după ortografia genovesă, care dă *č* prin *ch* saŭ *ih*: să fie Tulcea? — pomenește ca Domn acuma pe Ștefan, pe el singur, «călugărul» fiind înlăturat și Ilie neavînd aice niciun drept[3]: inscripția e redactată în grecește și arată că față de Moldova de cultură slavonă aici era o altă viață, orientată în altă direcție. Urmașul lui Tedorca, trecut apoi, dacă identificarea propusă de d. I. Bogdan se admite, în serviciul Genovei și rătăcind pănă tărziu supt alte ceruri, fu un Iurghici, fiul lui Iurg deci, și ginerele Logofătului Oancea[4].

Încă din 1443 lupta dintre frați pornise iarăși, încă mai înverșunată: Ilie pierdu vederea, iar Ștefan, ca pedeapsă, viața. Cea d'intăiu urmare a războiului nelegiuit fu o îndoită ciuntire a Ținutului dintre Prut și Nistru: la Nord ca și la Sud.

La 1433 regele Poloniei, dînd Sepenicul, Țețina, Chmielowul, dar nu Pocuția, recunoscuse lui Ștefan *hotarul de la satul Potoc pănă la Mare*[5]. La 1435, Ilie, nu numai că părăsise drepturile căpătate de străunchiul său Petru, printr'un împrumut cu zălogire de teritorii, asupra Ținutului,

[1] *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 95-6.
[2] Bogdan, *l. c.*, d. 50.
[3] Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea-Albă*, p. 311 și urm.
[4] Hurmuzaki, I[2], pp. 881-2.
[5] *Ibid.*, pp 847-8.

de peste Prutul bucovinean, al Sepeniculuĭ, — staroste era atuncĭ Jurj[1] —, dar adăugise şi ruşinoasa *părăsire a Hotinuluĭ,* numărat, alăturĭ cu cetăţile recunoscute luĭ Ştefan, ca unul din centrele acestuĭ teritoriu. Moldoveniĭ nu se grăbiră însă a executa acest tratat şi împăcarea cu Ştefan zădărnici cu desăvîrşire îndatoririle luate într'un moment de restrişte. Acuma însă, după orbire, Marinka, soţia polonă a luĭ Ilie, sili pe pîrcălabul hotinean Manuil a ceda, la 28 Februar 1444, în mînile castelanuluĭ de Cracovia şi Palatinuluĭ Rusieĭ cele treĭ cetăţi[2]: dacă însă până la Sîmpietru Ilie nu-şĭ va căpăta moşiile de adăpost în Polonia, ceĭ doĭ dregătorĭ regalĭ să dea înnapoĭ depositul. Actul e datat însă din Lemberg, şi întrebarea era dacă aceĭ ce se aflaŭ la faţa loculuĭ eraŭ dispuşĭ să asculte de poruncile unor pribegĭ ce nu eraŭ să se maĭ întoarcă înnapoĭ. Dar în 1450, cînd oştĭ polone veniră să sprijine causa fiuluĭ maĭ mic al luĭ Roman şi al Marincăĭ, Alexandrel, Hotinul nu trebui să fie cucerit, ca şi Neamţul şi Suceava[3]. Oameniĭ Marincăĭ păstraseră însă tot eĭ cetăţile, şi Manoil rămase încă mulţĭ anĭ în Hotin.

De fapt însă prin cedarea de către Petru-Vodă, alt fiŭ din florĭ al luĭ Alexandru, Chilia întră în stăpînirea Ungurilor luĭ Ioan Hunyady, al căruĭ sprijin saŭ a căruĭ îngăduinţă eraŭ de nevoie pentru ca să poată domni cineva în Moldova. Un frate vitreg al acestuia, Bogdan, tatăl luĭ Ştefan-cel-Mare, trebui să se îndatorească a nu ataca acest loc de strajă al cruciateĭ ungureştĭ la gurile Dunărĭĭ. Păzitorĭĭ cetăţiĭ însă făceaŭ serviciu Domnuluĭ muntean, care era socotit pe acest timp ca un Voevod al mareluĭ Voevod ardelean şi căpitan al regatuluĭ Ungarieĭ. Prin aceştĭ ostaşĭ aĭ ocrotitoruluĭ, Chilia era astfel a urmaşilor luĭ Mircea şi luĭ Dan al II-lea. Din partea lor, în lupta luĭ Bogdan cu Alexăndrel, pe care Poloniĭ îl aduseră, dar care singur nu era în stare, la vrîsta şi cu neajunsurile luĭ, să

[1] *Studiĭ şi documente,* XIX, p. 11.
[2] *Hurmuzaki,* I[2], p. 699.
[3] Dlugosz, la acest an.

rămîie, regele Casimir și sfetnicii săi, cu gîndul la bogăția Cetății-Albe, se pregătiau serios să «unească și să întrupeze pentru totdeauna Moldova la regatul Poloniei». Între sprijinitorii lui Alexăndrel era și vechiul credincios al familiei sale, Manoil de Hotin, și un alt pîrcălab, pe care l-am așeza la Cetatea-Albă, Costea. Cînd Bogdan-Vodă peri de mîna nelegiuită a lui Petru Aron, totuși fratele său, cînd acesta ajunse a strînge în jurul său mai toată boierimea, Cetatea-Albă, pe lîngă Neamț, rămase în grija «pîrcălabului», și acesta o păstră pentru tînărul Domn legiuit care purta numele venerat al lui Alexandru-cel-Bun. Un timp Alexăndrel avu, pe lîngă alte cetăți, și Vasluiul și, *adevărat stăpînitor basarabean*, el hotărăște în 1452, asupra bălților Botnei, pescăriilor Nistrului și vămii de la Tighinea[1]. Din partea lui însă, în 1454, Petru dăruiește moșii la Vasluiu, la Brodul Călugărilor, la *Lăpușna*, care se înfățișează acum întăiași dată[2]. Îl vedem la 1455 făcînd și danii la Nistru: prisaca Bileaca și vadul Roșcăuții, luați de la Midrea lui Jumătate[3].

Alexăndrel fu pănă la sfîrșit Domnul din Cetatea-Albă, unde muri, de otrava boierilor săi, în 1455, anul cînd pescarii moldoveni din Cetatea-Albă ocupară, fără poruncă de la cineva, cetatea Lerici, la gura Nipruluĭ, de la proprietarii ei genovesi[4]. La dispariția sa, se pare că regele Poloniei se gîndi, ca rudă, a cere pentru dînsul portul cel bogat al Limanului. Nu-l putu căpăta; pîrcălab era atunci Petru, fratele Costei[5]; înnaintașul său Stanciul, care-și petrecu aici mai toată viața, orînduise să se repare iarăși zidurile în Mart 1454[6]. Îndată regele făcu însă să se dea Marinkăi ca despăgubire Siretiul și Volovățul, la Prut, dar Țețina și Hotinul rămaseră în mîni moldovenești: soarta lor trebuia să se hotărască mai tărziu, cînd Petru Aron va face în-

[1] *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 106.
[2] Orest Popescul, *Cîteva documente moldovene*, Cernăuți, 1895, pp. 8-9.
[3] Ulianicki, *Materiale*, p. 84; traducere în *Uricariul*, XI, p. 10.
[4] *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 116 și urm.
[5] Pîrvan, *Alexăndrel-Vodă și Bogdan-Vodă*, București, 1904, p. 101.
[6] Bogdan, *Inscripțiile*, p. 327 și urm.

chinarea cerută [1]. În 1457 se vede însă că Domnul Moldovei tot avea dreptul de a-şi pune *starostii* în Hotin şi Cernăuţi [2].

Vremea lui Ştefan-cel-Mare venise. Cîteva puncte cu privire la Ţinutul nostru mai trebuie fixate înnainte de a înfăţişa partea lui în fastele celor mai glorioase isprăvi moldoveneşti.

4. *Organisaţie şi cultură basarabeană până la Ştefan-cel-Mare.*

Deci Basarabia — în sensul de astăzi al cuvîntului — cuprinde *două* cetăţi numai: Hotinul la Miazănoapte şi la Miazăzi Cetatea-Albă, care singură presintă prin ea însăşi o însemnătate de negoţ. Hotinul are şi vamă: pentru mărfurile ce vin pe drumul Dorohoiului ori apucă pe acesta; Tighinea e şi ea o vamă, dar fără ziduri: Vodă o arendează cuiva, care o «ţine», căpătînd, prin aceiaşi învoială, afară de locurile scutite, şi alte venituri, dincolo de oraş. Alexăndrel-Vodă ni le arată la 1452: vamă în hotarele moşiilor vecine, pripas de la vite, folosul de la pescăriile Nistrului şi de la bălţile alcătuite de cursul Botnei [3]. De sigur că tot aşa, cu arendarea vămii şi veniturilor oraşului, era şi la Hotin. Viaţa orăşenească se păstra numai la Cetatea-Albă.

Mănăstiri lipsesc aproape cu totul până acum; se dau însă pe aici venituri de pescuit, de pripăşit, de vămuit prin sate, precum şi moşii cu prisăci, mănăstirilor de dincoace de Prut, ca Bistriţa, ocrotită de neamul lui Alexandru-cel-Bun. La 1454 carăle călugărilor de la Moldoviţa merg «după peşte la Dunăre ori la Nistru» prin vadul Lăpuşnei, prin al Călugărilor, al Ţuţorei [4]: mănăstirea avea de la un Şte-

[1] Hurmuzaki, II[2], pp. 65-7, n-l 52.
[2] *Ibid.*, p. 674.
[3] *Archiva Istorică*, I[1], p, 141.
[4] Orest Popescul, pp 8-9.

fan-Vodă locul «Leonta» la Nistru, cu prisaca, iezerele, fîneţele, moara şi vadul la Nistru, până la locul «unde a şezut Vîlcea» [1], iar de la Ştefan, fiul luĭ Alexandru-cel-Bun, şi de la Alexăndrel (1445, 1449), jumătate din «lacul Covuruluĭ în care se varsă apa Ialpugul ce vine de la Cahul», cu dreptul de a lua jumătate din pescuit şi vama peşteluĭ şi cea de «pe uscat» [2]. Călugăriĭ de la Pobrata făceaŭ la Botna, «unde-ĭ zice Înnalta, *Visoca*», lîngă «lacul de la ustia Bîculuĭ», miere scutită de dijmă şi aveaŭ «în faţă» pescăriĭ la Nistru [3]: la 1466 găsim aicĭ şi «prisaca luĭ David» [4]. Ceĭ de la schitul Vărzăreştĭ (?), în chiar aceste părţĭ, stăpîniaŭ şi prisaca luĭ «Acibec» [5].

Cîte unuĭ răzeş i se daŭ pămînturĭ fără stăpîn, pămînturĭ confiscate orĭ i se întăreşte moştenirea, cumpărătură de la alţĭ răzeşĭ. Astfel, luĭ Coman de Bezin, supt Alexandru-cel-Bun [6]: stăpîniĭ Bezinuluĭ orheian apar şi la 1436 [7]. Alexandru-cel-Bun maĭ dădu Gromobitna, silişte la Nistru, luĭ Vîlcea şi soţieĭ luĭ Olga; Ştefan-cel-Mare, căruia-ĭ rămăsese apoĭ, o schimbă cu un sat siretean, aşezînd aicĭ pe femeia Lucăĭ Ecobescul şi o nepoată, fata luĭ Lazăr Prodănescul [8]. Tot Alexandru dă Solotfeniĭ, în Lăpuşna [9], unde aflăm apoĭ (1638) pe nepoata luĭ Vîrnav şi pe fata luĭ Mîndăŭ, Antimia [10]. Patru sate la Hotin (şi Noua-Suliţă) se recunosc luĭ Ivanco Mihăilaş [11], care nicĭ el nu era în fruntea boierimiĭ. Şi feciorĭ de popă se întîlnesc între ceĭ dăruiţĭ

---

[1] Wickenhauser, *Die Urkunden des Klosters Moldawiza*, p. 55.

[2] *Ibid.*, pp. 61-3.

[3] *Archiva istorică*, I [1], pp. 114-5.

[4] *Ibid.*

[5] Venelin, *Documente romîno-bulgăreştĭ*, 1840, p. 61.

[6] *Uricariul*, I, pp. 158-9 Urmaşĭ: Ioan, Prodan, Nastasia, Oleana, Magda Mica.

[7] V. *Studiĭ şi documente*, XVI, p. 396 şi urm.

[8] *Studiĭ şi documente*, V, p. 211, n-l 2; originalul, *ibid*, p. 386, n-l 2.

[9] *Ibid.*, p. 218, n-l 35.

[10] *Ibid.*, p. 237, nota 1.

[11] *Ibid.*, p. 397.

de Alexandru-Vodă în aceste părţĭ: astfel un loc la Vîlcov, pe vechĭ hotare, la Călugăra, e dat, la 1428, luĭ Vîlcu fiul popeĭ Zaharia [1].

Supt Ilie se dă loc pe Ichil, la Cobîlna, luĭ Dima, unul din sfetniciĭ domneştĭ [2]. Ilie şi Ştefan aşează la Cruglih lîngă Hotin pe Ivaşco, fiul luĭ Balasin [3], «în vechile hotare». «Loc din pustie» dăruiesc eĭ, la 1436, luĭ Ioan Cauteş, pe lîngă Ilişeştĭ, şi aicĭ se face Poiana luĭ Cauteş, apoĭ satul Căutişenĭ, rămas la urmaşiĭ întemeietoruluĭ şi până peste un veac [4]: e cel d'intăiŭ cas bine cunoscut de colonisare. Luĭ Petru Durnea i se dă moşie, în 1450, de Bogdan-Vodă, la apele Gruieţ şi Şacovăţ, ape basarabene, cu «locurĭ de prisacă în pustie», locurĭ de moară, «hlabnice», «locurĭ de fînaţe», — «după obiceiul prisăcilor» [5]. Maĭ tărziŭ, Ştefan-cel-Mare va face stăpîn la Puhoiul în Lăpuşna pe Postelnicul Nicolae Matostat şi pe Gligaş Melciul, şi cu acest prilej se înseamnă drumul ce ducea de aicĭ, de la Prut, la *Căuşaniĭ* de lîngă apa Nistruluĭ; în vecinătate era «ocina Gănguroaiĭ bătrîneĭ» [6]. Dar despre opera militară şi colonisatoare împlinită de el aicĭ, se va vorbi deosebit.

Până aiçĭ e vorba de vadurĭ şi de pescăriĭ, icĭ-colea, cu cîte o prisacă în valea Botneĭ orĭ a Lăpuşneĭ. S'ar crede că maĭ sus de această «pustie», în părţile de către Sepenic, lipseşte rînduiala pămîntuluĭ dat la mănăstirĭ şi la boierĭ, dar şi aicĭ găsim în veacul al XV-lea dovezĭ de locuinţă şi organisare, de fiinţa curţilor boiereştĭ cu morĭ şi «posade» (cîrciume) fără îndoială. Între boieriĭ Moldoveĭ la 1435 aflăm astfel pe Vîlcea din Lipnic, în părţile Hotinuluĭ [7]. Lîngă Hotin chiar, Alexăndrel întărise, la 20 Iunie

[1] *Uricariul*, XVIII, p. 1 şi urm.
[2] *Uricariul*, III, pp. 114-5.
[3] *Studiĭ şi documente*, XIX, p. 11.
[4] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, p. 181.
[5] Oreste Popescul, *l. c.*, p. 7.
[6] *Uricariul*, XVIII, pp. 32-4.
[7] Ulianiţchi, *Materiale*, p. 51.

1453, «ocina dreaptă de la strămoșĭ», pe care o avea cunoscutul și bogatul negustor Mihu Logofătul, «pe Răut», la Procopenĭ, «cu morĭ și prisăcĭ» și, ceva mai jos de Răut, *unde a început și s'a întins cetatea noastră Hotinul,* «un sat pe Nistru, cu numele Rașcovțiĭ, ce a cumpărat cu dreptele sale mijloace». Acolo fusese curțile lui Dănilă și Budul și era prisaca, pomenită, Bileaca [1].

De bună seamă atuncĭ se hotărî și brudina Dunăriĭ și a Nistruluĭ, cea d'întăiŭ mai grea decît cea de-a doua [2].

E cu neputință de admis să se fi pierdut miile de documente prin care s'a creat proprietatea răzeșilor din toate satele basarabene. De fapt eĭ eraŭ mai vechĭ decît Domnia, și aceasta a recunoscut totdeauna, pe basa actelor schimbate între eĭ, dreptul lor de stăpînire. Astfel la 1786 se statornicia într'o anaforă acest principiu privitor la moșiile Sfintenĭ, Cornova și Cocioaia din Orheiŭ: «aceĭ răzeșĭ, măcar de și n'aŭ avut scrisorĭ, ci numaĭ niște zapise de vînzare între dînșiĭ, carele încă nefiind cuprinzătoare de tot trupul moșiilor, însă Sfatul Divanuluĭ, răzimîndu-se pe vechea lor urmată stăpînire, aŭ hotărît că o stăpînire învechită niciodată nu se poate sminti, și Domnul Alexandru Ioan [Mavrocordat] aŭ întărit anaforaua» [3].

---

[1] *Uricariul,* XI, pp. 76-8 (după Ulianicki). Cf. întărirea luĭ Petru Aron din 1455, *ibid.,* pp. 79-81.

[2] *Ibid.,* IV, pp. 204-5 (formă din veacul al XVIII-lea).

[3] *Ibid.,* XXII, p. 155.

CAPITOLUL al II-lea.

Ştefan-cel-Mare şi Basarabia.

1. *Ştefan-cel-Mare şi apărarea Basarabiei de Turci.*

Ştefan fiul luĭ Bogdan-Vodă, venind din Ţara-Românească pentru a birui pe Petru Aron la Dolješti şi Orbic şi a-l înlocui în Suceava, la 1457, nu putu trimete la Hotin pîrcălabul său saŭ pîrcălabiĭ săĭ, — căcĭ el ţinea cîte doĭ în fiecare cetate. Petru Aron, fugind, dăduse cetatea Polonilor, şi cea d'intăiŭ grijă a nouluĭ Domn trebui să fie aceia de a căpăta din noŭ această cheie a Nistruluĭ superior. Doĭ anĭ, cetatea fu încunjurată de aĭ luĭ Ştefan, tăindu-i-se putinţa de a-şĭ căpăta hrană şi ajutor. O învoială se făcu la Overchelăuţĭ (4 April 1459) cu comandanţiĭ din Rusia şi Podolia, cari se îndatoriră a face ca Domnul pribeag să plece din Cameniţă, unde aştepta ceasul prielnic şi să se adăpostească la Smotrycz. În schimb, el, Ştefan, nu va maĭ tulbura cetatea, ci-ĭ va îngădui luarea vămiĭ, pescuitul în Nistru, adunarea de lemne şi tot felul de legăturĭ cu oraşul, care rămăsese al Moldoveĭ[1]. Numaĭ peste trecere de cîtăva vreme putu să între în cetate Goian pîrcălabul, saŭ starostele, după titlul polon, pe care-l aflăm la 1466, fiind înlocuit apoĭ prin Vlaicu, unchiul luĭ Vodă, frate cu mamă-sa.

La 1466, după ce mareşalul general polon, Ioan Ryt

[1] Hurmuzaki, II², pp. 126-7.

winski, fusese la Ştefan, Goian staroste de Hotin, cu vecinul Şendrică, din Dorohoiŭ, şi cu Vlaicul şi Iuga Vistierul se întîlnesc în Hotin cu arhiepiscopul de Lemberg, cu Palatinul Rusieĭ, cu cel al Podolieĭ care era şi de Sniatyn, Colomèa şi Carapciŭ, şi cu un trimes special al regeluĭ pentru a-şĭ ţinea, la Sf. Francisc, adunarea de împăciuire şi judecată de toamnă, rămîind ca aceia de primăvară să fie după Sf. Gheorghe[1].

În aceste părţĭ de sus ale Basarabieĭ răsăriră îndată ca duşmanĭ Tatariĭ din Crimèa, aĭ Hanuluĭ Mengli-Ghiraĭ, cel de-al doilea stăpînitor acolo. Văile basarabene se umplură la 1469 de pîlcurile iuţĭ ale sălbatecilor călăreţĭ. Moldovenĭĭ li luară urma la întorsul cel răpede şi-ĭ putură ajunge, zdrobindu-ĭ şi prinzînd pe Eminec, fratele Hanuluĭ. Lupta se dădu lîngă satul Lipnic, al urmaşilor luĭ Vîlcea, în «dumbravă», pe drumul la vadul Otaculuĭ[2]. Îndată Ştefan aşează la *Orheiŭ* un noŭ pîrcălab de cetate, care la început nu poartă acest titlu[3]. Acesta fu Gangur, a căruĭ mamă, «Gănguroaia cea bătrînă», văzurăm că avea ocină acolo, lîngă Puhoiul, pe Botna. Apoĭ la 1480 Vlaicul unchiul luĭ Ştefan, păzi la hotarul tătăresc, venind de la Hotin, pănă la 1486, şi-ĭ urmează Grozea fiul luĭ Micotă, iar apoĭ (1492-3) iarăşĭ Gangur[4]. Pîrcălabul avea lîngă dînsul o ceată de luptătorĭ şi din aceştia, ca din Maluşca şi Neicea, din Cozma Răzan şi Drăguş, înrudiţĭ între sine, Ştefan făcea, lăsîndu-ĭ tot ostaşĭ, coloniştĭ aĭ Basarabieĭ răsăritene, în pustiile vecine, pe malurile Bîculuĭ şi Vişnovăţuluĭ, unde totuşĭ eraŭ şi vechĭ stăpînĭ de ocină, ca, în casul de maĭ sus, Sultana şi Maraşa, moştenitoare a altor luptătorĭ pentru ţară «împotriva Tatarilor».

Maĭ grabnică i se păruse luĭ Ştefan, de la început, între-

[1] *Ibid*, pp. 700-1.

[2] Bogdan, *Vechile cronicĭ.*

[3] *Uricariul*, XVIII, p. 33.

[4] I. Bogdan, *Documentul Răzenilor din 1488*, în „Analele Academieĭ Romîne", XXX; *Uricariul*, XVIII, p. 479 şi urm.

girea hotarului de Miazăzi prin luarea Chilieĭ. Cu atît maĭ mult, cu cît Turciĭ, înteţiţĭ de ruda şi ocrotitorul său Vlad Ţepeş, îşĭ trimeseseră, în aceiaşĭ clipă cînd oastea lor întra prin pădurile Teleormanuluĭ, corăbiile la Dunărea-de-jos, unde era foarte cu putinţă să se încuibeze, distrugînd comerţul şi izgonind liniştea şi siguranţa. Ştefan li se făcu aliat pentru a-ĭ împiedeca de a se aşeza eĭ în cetatea aşa de rîvnită şi aşa de folositoare. Deocamdată, în această încercare din 1462, el se alese, la 22 Iunie, numaĭ cu acea rană în picior care-l făcu să sufere toată viaţa. Dar la 26 Ianuar 1465, după o «bătaie» a zidurilor care ţinu o zi numaĭ, căpitaniĭ muntenĭ dădură Chilia în mînile pîrcălabilor nouluĭ stăpîn, Isaia şi Buhtea [1].

Îndată vedem carăle mergînd pe la Ţuţora şi alte vaduri într'acolo, aducînd de la mănăstirĭ pîne, miere şi cumpărînd peşte pentru călugărĭ şi boierĭ [2]. Doar din aceste părţĭ scoteaŭ fiiĭ luĭ Alexandru-cel-Bun tributul a 200 cară de morun pentru regele Poloniei!

Cetatea-Albă pe atuncĭ se afla în bună stare de apărare, iar Lerici nu fu părăsit decît ceva maĭ tărziŭ [3]. Măsurĭ de prevedere se luaseră pretutindenĭ, pentrŭ că încă din 1469 flota turcească apărea la «Saline», adecă Sulina, părînd că vrea să se îndrepte spre Liman [4]. Între zidurile cele tarĭ se păstra ca un chezăş pentru pacea tătărească Sultanul Eminec, fratele Hanuluĭ, care însă fugi în 1473 [5].

Războiul din 1475 al Turcilor împotriva luĭ Ştefan se începu pentru Chilia, pe care Sultanul nu voià s'o lase în mînile unuĭ astfel de om, şi cu acest prilej se ceru şi Cetatea-Albă [6]. Zvonurile de atac în aceste părţĭ nu se adeveriseră însă decît în Maiŭ, cînd fură izgoniţĭ niște sangiacĭ

[1] *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 122 şi urm.
[2] *Archiva istorică*, I, pp. 115-6.
[3] *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 129-30.
[4] *Ibid.*, pp. 131-2.
[5] *Ibid.*, p. 137.
[6] Dlugosz, XIV, pp. 609-10.

de hotar, veniţĭ de prin Dobrogea[1]: Caffa căzu însă în vara acestuĭ an, — lovitură grea şi pentru negoţul Moldoveĭ. Dintre prinşiĭ genovesĭ ce eraŭ îndreptaţĭ spre Ţarigrad, o seamă fură aruncaţĭ de furtună la Chilia şi după aspra datină din acele vremurĭ eĭ fură duşĭ la Suceava, ca robĭ aĭ Domnieĭ[2]. Aceştĭ robĭ fură ceruţĭ, precum şi cedarea Chilieĭ măcar, în 1476; dar şi data aceasta încercările făcute cu Ienicerĭ şi galioane împotriva celor două cetăţĭ nu izbutiră: nicĭ chiar după înfrîngerea luĭ Ştefan la Valea-Albă din codriĭ Neamţului şi împrăştierea oştiriĭ sale. Cetele Tatarilor întăiŭ trecură şi Prutul, la Ştefăneştĭ, fiind apoĭ răspinse nu departe de Suceava; urmară oştile Turcilor biruitorĭ, care ajunseseră şi până la Hotin, adăpostul Doamneĭ Maria luĭ Ştefan, fără să între însă şi eĭ în văile basarabene unde nu se ascundea nimic care să li poată aţîţa ambiţia saŭ poftele[3].

Toată grija se cheltui de acum înnainte, până la grozava nenorocire a căderiĭ lor, pentru aceste cetăţĭ: în 1475-6 lucraŭ la Cetatea-Albă meşteriĭ cari dădură poarta cea mare, supt pîrcălabiĭ ceĭ noĭ Luca şi Hrăman saŭ Hărman[4]. De la 22 Iunie la 16 Iulie 1479 se face întărirea, cu zidurĭ de piatră, a Chilieĭ[5]. În 1479-80 Duma şi Hrăman isprăvesc un «mur» în Cetatea-Albă[6]. Iar la 1482 arhitectul levantin Ioan Privana zidia biserica Sfîntuluĭ Nicolae din Chilia, puindu-ĭ în frunte o inscripţie grecească[7].

Se ştie că în 1484 Sultanul a fost silit de Ienicerĭ să facă o campanie care să li dea glorie, pradă şi robĭ şi că Ştefan fu prins cu totul pe neprevăzute, el fiind cuprins în pacea recentă încheiată de Matiaş Corvinul cu Turciĭ. Pe

---

[1] *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 142-3.
[2] *Ibid.*, pp. 144-5.
[3] *Ibid.*, p. 156.
[4] Bogdan, *Inscripţiile*, p. 330 şi urm,
[5] Acelaşĭ, *Cronice inedite*, p. 56.
[6] Acelaşĭ, *Inscripţiile*, pp. 336-40.
[7] *Memoriile Societăţiĭ din Odesa*, II, p. 484 şi urm.

pămînt basarabean se uni Hanul cu oştile Sultanului şi tot aicĭ veni şi Domnul muntean, Vlad Călugărul, care încă din 1483 căutase a lua Chilia. Cetatea, unde porunciaŭ Maxim şi Ivaşco, fu cucerită în opt zile, la 14 Iulie, făcîndu-se îndată, cu ajutor de multe corăbiĭ, întăriri nouă «de spre uscat şi de spre apă», şi ridicîndu-se din noŭ cetăţuia cea veche din ostrov, pe care, din motive strategice, Ştefan însuşĭ pusese s'o dărîme la 1476 [1]. Numaĭ două zile se împotriviră Gherman şi Oană în Cetatea-Albă, unde se umplură iute de salahoriĭ şanţurile de opt picioare de adîncĭ, pline cu apa Limanuluĭ (4 August). Romînĭi fură lăsaţĭ, iar negustoriĭ străinĭ, ca şi sătenĭi adăpostiţĭ între zidurĭ, duşĭ la Constantinopol şi aşezaţĭ acolo pentru ca să ajute la înflorirea Capitaleĭ osmane. Oastea biruitoare se întoarse tot pe uscat, pe la Chilia, şi luă apoĭ, prin vadul Isaccĭ, drumul Dobrogiĭ. În marea cetate de la gura Nistruluĭ rămăseseră numaĭ «200 de familiĭ de pescarĭ»; în Chilia şi maĭ puţină lume de sigur. Din Ţinutul înconjurător, unde se cultiva grîul după mărturia izvoarelor, se făcu cîte o raiă de hrană pentru Ieniceriĭ aşezaţĭ în Chilia ca şi în Cetatea-Albă. Un singur sangeac, stînd, se pare, în Chilia, ca loc maĭ potrivit pentru supraveghere, avu în seamă noua provincie turcească de la Sudul Moldoveĭ. Împrejurărĭ pe care le vom arăta maĭ departe făcură însă ca niciunul din satele româneştĭ să nu se maĭ păstreze şi chiar unele nume de ape, ca al laculuĭ Covur, să se schimbe. Ceĭ d'intăiŭ renegaţĭ romînĭ se iviră şi eĭ, şi unul din aceştia, boier de neam, ajunse dregător maĭ înnalt al Porţiĭ, acel Sinan-Celebì, care merse la 1523 în misiune la Ştefăniţă-Vodă [2].

Provincia Sultanuluĭ îşĭ îndeplini foarte bine menirea pentru care fusese întemeiată. Balì-beg, fiul luĭ Malcociŭ, răspinse un atac al luĭ Ştefan asupra Chilieĭ la Cătlăbuga, deci lîngă lacul căruia i se zice astăzĭ Catlapug, în Novembre 1485. Şi orice mişcare a Turcilor împotriva luĭ

[1] *Istoria armateĭ*, I, pp. 150-1, 152.

[2] Hurmuzaki, II[3], p. 708 şi urm.; *Archiva istorică*, I, p. 10.

Ştefan fu sprijinită de aici. din această Basarabie, care din nou se făcuse duşmană. Marele Domn fu silit deci a-şi face, în condiţiile ce i se cerură, pacea cu Sultanul, căutînd apoi a-şi răsplăti aiurea, cu aceşti Turci din cetăţi cari-i stăteau la îndămînă, gata să capete prin el pradă la creştini. Nebunia ambiţioasă a regelui Poloniei Ioan-Albert îi deschise iarăşi drumul spre Pocuţia strămbunului.

Dar pentru apărarea statornică de către Turci se întări de sigur atuncea Lăpuşna, iar pîrcălabul de hotar se aşeză la Ciubărciu, vechiu centru de Unguri husiţi; aici păzia la 1526 Fătul şi peste nouă ani Tomşa[1].

2. *Basarabia în cele d'intăiu timpuri după moartea lui Ştefan-cel-Mare.*

După moartea lui Ştefan, în 1504, această Basarabie pierdută se făcu drum pentru toţi năvălitorii păgîni. Cînd, la 1511, tînărul fiu al Sultanului cuceritor, Selim, ginere al Hanului crîmlean, se ridică pentru stăpînire împotriva tatălui bătrîn şi nerăzboinic, el trecu de la Trapezunt în Crimèa şi de aici în sangeacat, aşezîndu-se chiar o bucată de vreme în Chilia, al cării sangiac îl va fi recunoscut îndată; Cetatea-Albă fu silită însă prin luptă a primi pe Tatarii pretendentului.

Selim ajunse Sultan cum dorise, dar drumul de pradă nu se închise cu aceasta. La 1518 Tatarii lui Alp-Sultan trecură pe la *vadul Sărăţii,* lîngă care era de ceastălaltă parte a Prutului tîrgul Sărata, de mult nimicit prin asemenea năvăliri. Pentru apărarea Moldovei de aceşti duşmani fusese nevoie să se creeze o Vornicie a Ţerii-de-jos, şi cel d'intăiu Vornic cu acest titlu e Carabăţ; Vodă însuşi, Bogdan, fiul lui Ştefan şi tatăl lui Ştefăniţă, Domnul din 1518, făcuse, din nevoi militare, o nouă reşedinţă dom-

[1] *Uricariul,* XVIII, pp. 116-7; *Memoriile societăţii din Odesa,* II, p. 563; *Archiva istorică,* I, p. 83; *Chilia şi Cetatea-Albă,* p. 187; Bandini, în „Analele Academiei Romîne", XVI, la urmă.

nească la Huşi, unde Ştefan-cel-Mare încă zidise biserică de piatră şi Curţi de locuinţă. Tatarii fură, şi data aceasta. învinşi şi izgoniţi [1]. Peste opt ani, Sangeacul de Chilia şi Cetatea-Albă, «Thasule», poate Feisullah, se ţinea gata să lovească Polonia [2], dacă ar îndrăzni să alerge în ajutorul Ungariei, al cării ultim rege, Ludovic al II-lea, peria în smîrcurile de la Mohács.

Se căraŭ robi poloni cu miile prin aceste vaduri, care, în doi ani numai, 1526-8, dădură un prisos la venituri de 30.000 de galbeni; şi Domnii noştri, ca Petru Rareş, eraŭ pîrîţi de dregătorii regali că se amestecă în acest urît negoţ care dădea Seraiului împărătesc şi Paşilor ostaşi slujitori şi femei din bielşug. Alţ hoţi, creştini, strînsură de Ruşi, Moldoveni, Poloni, se alcătuiră îndată la Nipru pentru răsbunări împotriva Tatarilor, dar şi pentru desbrăcarea, în folosul lor însuşi, a prădătorilor [3]. Aceştia sînt Cazacii, al căror nume, ce înseamnă «haimanale», nu e decît o poreclă tătărească pe care ei o primiră şi o făcură glorioasă în analele jafurilor.

Cetăţii Orheiului în curînd era să i se dea o tovarăşă — căci supt Bogdan pentru pagubele făcute la Orheiŭ se cerea despăgubiri de la căpitanul de Soroca —, o stăpînă chiar, în *Soroca,* pomenită în 1510 şi 1522 [4], apoi la 1532 [5], pentru care Bogdan-Vodă căpătă mori de peste Nistru, trimeţînd pentru aceasta la rege pe boierul Şerpe. Prin aceasta şi prin căpitănia, Vornicia saŭ starostia, pomenită, a Ţerii-de-jos, cu oastea sa de Joseni, temeiul Basarabiei româneşti se mutase mai spre Miazănoapte.

---

[1] *Istoria armatei,* I, p. 219 şi urm.

[2] *Chilia şi Cetatea-Albă,* p. 183.

[3] *Ibid.,* p. 184.

[4] Hurmuzaki, II[2], p. 629; II[1], p. 719; *Supl.* II[1], p. 9.

[5] Coste, urmaş al lui Peritschii; *Studii şi documente,* V, pp. 211-3, n-l 4.

3. *Împrejurări culturale.*

Din actele privitoare la colonisarea «pustieĭ» şi la schimbările de proprietate ale celorlalte Ţinuturĭ basarabene vom aduce cîteva pentru a se vedea puterea şi voiciunea vieţiĭ româneştĭ în aceste părţĭ care în curînd eraŭ să încerce a stăpîni viaţa politică a Moldoveĭ şi ar fi stăpînit-o de sigur fără marea nenorocire din 1484 şi fără aceia care trebuia să-ĭ urmeze la 1538.

«La Pustieni, dincolo de Prut, supt Obreja, între Troieneştĭ şi între Dobrenĭ, la Fîntînă supt Oborocenĭ», — decĭ tot dovezĭ de veche locuinţă, — «Ştefan», poate cel Mare, aşează pe Radul Drăculea, din care vin Drăculeştiĭ cari aveaŭ moşia şi pe la 1550[1]. La Bilava lîngă Hotin, marele Domn dăruieşte pe Bilăŭ, colonisatorul[2].

Poate Basarabean să fi fost şi acel Dan Bolea, pîrcălab de Hotin supt Ştefan-cel-Mare saŭ îndată după aceia, fiŭ al luĭ Ioan Crămeat şi care lasă fiĭ pe Baciul, Jurj Balca, ş. a.[3]. Ştefan cumpără de la fiiĭ luĭ Fedco Starostescul, urmaş de staroste la Cernăuţĭ, Macicatovţiĭ[4]. Tot el dă Vovineştiĭ, pe Ichil, şi o poiană la Suha luĭ Roman Ciurea[5].

Dintre sfetniciĭ Domnieĭ, Iuga Vistiernicul cumpără pentru Putna Şerăuţiĭ (Hotin)[6]. Neamul Tăutuluĭ Logofătul avuse Răzina pe Nistru, care ajunge apoĭ la Huhulea şi urmaşiĭ luĭ[7].

În urmă, Bogdan fiul luĭ Ştefan dădu o sălişte pe Răut «în faţa guriĭ Iligaciuluĭ», diacilor Nicoară şi Cîrceiŭ, ale căror rude vor trece apoĭ, la 1537, moşia luĭ Toader Logo-

---

[1] *Uricariul*, XIV, pp. 148-50.
[2] *Ibid.*, p. 157.
[3] *Ibid.*, pp. 81-2.
[4] D. Dan, *Putna*, p. 88.
[5] *Uricariul*, XVIII, p. 254 şi urm.
[6] Dan, *Putna*, p. 221.
[7] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, p. 126. Cf. *Neamul Românesc literar* pe April 1912.

fătul, pe 24 de zloţi tătăreşti[1]. Acelaşi Domn închină «Leonta», pomenită şi mai sus, iezer şi gîrlă, mănăstirii Voroneţului, la 1513[2].

Dintre boierii timpului, apoi, copiii lui Ivanco Hanco şi nepoţii lui Calian vînd, la 1517, Soloneţul,—căpătat de acesta, de la Ştefan, împreună cu Cosacevţii, Trincinţii, Strijacovţii, cu condiţie de *a sluji la cetatea noastră, la Soroca*,— lui Luca Arbure, Portarul de Suceava[3], pe care apoi tînărul său Domn îl jertfi.

Acesta, Ştefan-cel-Tînăr, întăreşte unui vechiu ostaş al bunicului şi tatălui său Dragotă Săcuianul, ginerele Tăutului, satul dăruit de Alexandru-cel-Bun lui Iuban şi trecut lui Andreica Cordarul — făcătorul de coarde pentru arce ori de săbii —, de la care iea şi numele de Cordăreni; în schimb şi el dase un sat de peste Prut, *„unde aŭ fost vătămani Caliman, Iachim şi Lucaciŭ“*, şi 380 de zloţi tătăreşti[4]. La 1522 acelaşi dă voie călugărilor putneni a pescui trei voloace în Dunăre, Nistru şi la Iezer[5].

Şerpe Postelnicul, cunoscutul rebel împotriva lui Ştefăniţă-Vodă, avea moşie la Puhăceni Orheiului şi la satul zis după numele său Şerpeni, care fură apoi unite într'o singură stăpînire. Le ţinea pe la 1630 neamul Boul, şi din acesta apoi Safta, care fu Doamna lui Gheorghe Ştefan, şi ea pomeneşte ca strămoş pe Şerpe: de două ori Doamna dărui, şi pe bani la urmă, aceate moşii lui Stamati Postelnicul-cel-Mare[6], care adusese slujbe lui Vodă şi la Ţarigrad.

La Piticeni pe Cobile boierul era, supt Ştefăniţă, Sima Vistiernicul, care vindea o parte, cu 320 de zloţi tătăreşti, lui Roman Hamza: satul se numia după Toader Pitic, an-

[1] Popescul, pp. 39-40.

[2] Vartolomeiŭ Măzăreanu, *Voroneţul*, ed. Marian, pp. 68-9, n-l 1.

[3] *Studii şi documente*, V, p. 550, n-l 1. Se mai pomeneşte schimbarea unui sat pe Prut de către Isaico, fiul lui Ivanco Tudor, nepotul lui Dan Ceaşnicul, către acelaşi; *ibid.*

[4] *Archiva istorică*, I[1], p. 86.

[5] Dan, *Putna*, p. 89.

[6] *Studii şi documente*, IV, pp. 274-5, n-l VIII.

terior lui Ştefan-cel-Mare: el lăsa pe fiica Neaga şi aceasta pe Stanca [1]. Şi Lupea Berheciŭ lua aicĭ moşie cu 500 de zloţĭ tătăreştĭ [2].

Mai tărziŭ, la 1527 Petru Rareş aşeza «într'un loc din pustie, în Chigheciŭ pe Ialpug, mai sus de gura Raduroaseĭ, în grădişte» pe Vitolt [3]. Fătul de Ciubărciŭ avea, pe atuncĭ, ca fiŭ al luĭ Costea Posadnicul, şi el rudă al luĭ Călian boierul luĭ Alexandru-cel-Bun, satul Starosilţĭ, la Orheiŭ. El şi surorile îl schimbă cu Stoboreniĭ, luaţĭ de la zisul Săcuianul Ceaşnicul, ginerele Tăutuluĭ Logofăt, care viclenise pe Ştefăniţĭ. Tot atuncĭ se va fi ridicat Maxin Udrea asupra aceluiaşĭ Domn, şi i se iea partea din Starosilţĭ pe care, la 1528, Rareş o dă luĭ Toader Logofătul. Să amintim că Posadnicul fusese rob la Tatarĭ şi că-l scosese nepoata Magda, cu 5.000 de aspri [4].

Frăţian pîrcălabul, mort la 1543-4 şi îngropat la Pobrata [5], avea Curluceniĭ Lăpuşneĭ, şi soacra luĭ îĭ dă mănăstiriĭ Pobrateĭ [6]. Şerbanca la Ciuluc o cumpără, prin 1530-40, de la feciorĭĭ luĭ Gavril Peaveţul, Nicoară Păharnicul Doamneĭ luĭ Rareş [7]. La 1552 Cozma Gheanghea, pîrcălabul de Roman, al Rareşizilor, şi soţia Anghelina ţineaŭ, între altele, Bilăuţiĭ la Hotin, moştenirea luĭ Bilăiŭ, luată pe 300 de zloţĭ tătăreştĭ de la Nastasia, fata Maleĭ, şi Ravacăuţiĭ, de la «Alexa Rjavenschii, fiul luĭ Coste, nepotul de frate al luĭ Teodor Orăş, nepotul de fiŭ al Maruşciĭ, fiica Panculuĭ [8]». Şi răzăşiĭ de la Tomeştiĭ Grecenilor şi alţiĭ arată acte de la Petru Rareş.

Ştefan Rareş dă apoĭ tot luĭ Cozma Gheanghea pîrcălabul «un loc de pustiŭ la Ciuhur, în Ţinutul Hotinuluĭ,

[1] *Uricariul*, I, pp. 149-51.
[2] *Ibid.*, pp. 153-4.
[3] Popescul, pp. 26-7.
[4] *Uricariul*, XIV, pp. 78-80; XVIII, p. 112 şi urm.
[5] *Inscripţiĭ*, I, p. 59.
[6] *Studiĭ şi documente*, VI, p. 75, n-l 9.
[7] *Ibid.*, XI, p. 47, n-l 1.
[8] *Ibid.*, VII, p. 74.

pe îmbe părţile Ciuhurului, care acum se numeşte Rujinţii». Moşia, confiscată un timp, se pare, trece apoi de la Grigore Gheanghea Vornicul, fiul Cozmei, la Ioan Golăe [1].

In ce fel a urmat colonisarea, se vede după hotarele de mai tărziu: unele moşii «se încep din Prut şi merg păn' în Cahul», altele «se încep din Ialpuh şi merg iarăşi păn' în Cahul». Undeva se pomeneşte Puţul Răzăşilor [2]. Puţuri: al Cichitoaii, al lui Ştefan Bujac, arată ce s'a făcut întâiu la aşezarea în aceste părţi ale troianului şi pustiului. Un alt loc se chiamă Biserica, după clădirea înnălţată de colonisatori [3].

Încă înnainte de 1420, făcuse Alexandru-cel-Bun, cum am văzut, schitul Vărzăreşti (?) [4]. In aceste părţi durase şi Ştefan mănăstire mare peste Nistru, *Căpriana*, la 35 de chilometri de Chişinău [5]. Mai tărziu Petru Rareş, cu Doamna şi fii, dăruia o Evanghelie la acest hram al Adormirii, în Octombre 1544. Alexandru Lăpuşneanu era s'o înzestreze, la 1559, cu douăsprezece moşii [6]. Pe urmă mănăstirea sărăci însă de pe urma «unor călugări răi, leneşi, netrebnici lui Dumnezeu şi oamenilor», şi Antioh Cantemir-Vodă, la 1698, îi făcu mai mult rău închinînd-o Zografului de la Athos, unde erau ctitori Ştefan însuşi şi fiul său Bogdan Orbul [7]. La 1559 Căpriana avea deci satele Lozău, Preajolteni, Oneşti, Sadova, Bălideni, Lucheni, Vornicheni, Dumeni, Glăvăşeni, Bisericani, Purcanii-de-jos şi vii la Cotnari [8]. Astăzi încă mănăstirea păstrează şese sate curat româneşti (Chipriana, Lozova, Vornicheni, Scoreni, Malcociu,

[1] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, pp. 226-33.

[2] *Uricariul*, X, pp. 63-5.

[3] *Ibid*

[4] Venelin, *Documente romîno-bulgăreşti*, p. 61.

[5] Arbure, *l. c.*, p. 320.

[6] *Memoriile societăţii din Odesa*, an 1844, p. 349 şi urm.; *Uricariul*, III, p. 272 şi urm.

[7] *Archiva istorică*, I[1], p. 19.

Condriţa) şi părţĭ în alte patru (Şendrenĭ, Todoreştĭ, Popăuţĭ, Parchina).

Ajungem astfel la ruperea din trupul Moldoveĭ a întregulŭĭ Ţinut până la Bîc, precum şi a raieleĭ tighinene, la marea lovitură din 1538 a Sultanulŭĭ Soliman al II-lea.

CAPITOLUL al III-lea.

Așezarea Turcilor în Basarabia-de-jos și lupta Moldovenilor pentru reîntregirea țerii.

1. *Petru Rareș și urmașii săi: Turcii în jumătatea de jos a Basarabiei.*

Expediția Sultanului Soliman, făcută pe la Isaccea și «Lacul Galben», îl aduse până la Suceava și până la Bender, unde făcu să se așeze marmura amintitoare a faptului glorios că a «călcat supt potcoavele cailor săi» pe neascultătorul Voevod care îndrăznise a sta împotriva puterii sale împărătești [1]. Dar, la plecare, el nu lăsă numai un Domn mai prost, pe Lăcustă, fiul lui Ștefan-cel-Mare, numit Ștefan și el însuși, dar și o țară mai mică. Tighinea se prefăcu în Bender, «poartă», către viitoare cuceriri în Polonia, și noul hotar cuprinse, mai târziu, și Ciubărciul și Căușanii, cu tot Ținutul până la cursul Bîciului. Raiaua celor două cetăți de la Miazăzi se îndoise astfel.

Locurile luate astfel de Turci nu erau prea bine locuite. Astfel în Mart 1535 Petru dădea lui Tomșa de Ciubărciu ca răsplată Chișinăul, «Chișinăul-Mare», silește pustie pe Botna, «între Dobra și Oale»,—vecinii ,ca să facă el satul, menit să se prefacă numai prin mîna străinului într'un oraș mare, dar care nu e decît în mai mică parte al nostru [2]. În ce privește originea numelui Chișinău, nu e nicio

[1] *Memoriile societății din Odesa*, XIII, pp. 263-4.

[2] *Archiva istorică*, I [1], p. 83.

îndoială: şi el vine de la întemeietorul satului, de la *moş*. Găsim doar în 1610 pe un Lazăr Chişănău între boierii Moldovei (numele vine din Chişănea; cf. Hîjdău, din Hîjdul, Codău, din Coadă, Buzău din Buză) [1]. Şi alte dănii ale lui Rareş pomenesc — am văzut-o «pustia».

La 1568 se arată din Constantinopol că hotarul lui Ferhad Ceauş, delimitatorul din 1538, e acesta: «linia, plecînd din malul Bîculuĭ, ar merge spre Vadul Iurdii pentru a trece de acolo la Geamene şi de la Geamene la Feriste Iurdii şi, suindu-se de acolo la punctul Alarica, ar merge supt dealurile vechiului Behan, pentru ca să ajungă la sălaşele Romînilor din Botna şi Medemieli. Ea s'ar prelungi apoi la Cĭatal-Iusuf pentru a se îndrepta pe urmă spre izvorul Babagî; de acolo spre Bosine şi de-a lungul drumului celui mare ce vine din Akkerman, ce-l lasă la dreapta, la dealul de la Izvorul Pîrcălabului. Ar urmà de acolo către lacul Vocurdina, trecînd după Botna şi Cabarnica spre a ajunge la Nistru» [2].

Dar boierii simţiră o adîncă durere pentru această pierdere, a doua zi după biruinţile lui Ştefan şi celor doi urmaşi ai lui. Ştefan cel nou, Lăcustă, fu învinuit că el a vîndut tot ţermul de la Dunăre pănă în munţi, precum şi Nistrul tot şi, nearătîndu-se în stare a lua înnapoi ce se pierduse, cum era somat, se ridicară împotriva lui pretendenţi, pănă ce, la urmă, «Turcul» din Scaun fu ucis.

Îl şi înştiinţaseră: «Dacă nu veĭ căpăta înnapoi acea parte a ţerii ce a luat-o Turcul şi nu te veĭ împotrivi aceluia ca s'o uneştĭ cu oblăduirea ta, să fiĭ încredinţat că, înfăţişîndu-se un al treilea duşman, orĭcare ar fi, care să rîvnească Domnia, vom trece la dînsul şi nu te vom maĭ privi ca Domn.» Şi el, săracul, care avea aceiaşĭ rană în su-

[1] *Studiĭ şi documente*, VII, p. 369, n-l 2

[2] Iorga, *Documente şi cercetărĭ*, p. 176. Numele sînt date aşa cum le cuprinde actul turcesc. O amănunţită cercetare geografică, în comparaţie cu harta lui Dimitrie Cantemir şi a lui Rigas, ar permite o identificare.

flet, vorbise de foame şi lăcuste, de lipsa banilor, de moartea luĭ Ioan Zápolya, Craiul unguresc, de la care ar fi putut cere ajutor, şi se rugase a fi aşteptat doĭ anĭ[1]!

Urmaşul săŭ, Cornea, fiŭ al luĭ Bogdan-Vodă, care-şĭ zise Alexandru, începu cu o năvălire asupra Tighineĭ şi Cetăţiĭ-Albe, prinzînd măcar oile din care se hrăniaŭ Ieniceriĭ şi oprind pe negustoriĭ turcĭ aflaţĭ în cale[2]. 800 de călărĭ turcĭ fură bătuţĭ lîngă Cetatea-Albă, mahalalele Chilieĭ arseră şi Sultanul le refăcu apoĭ, după ce capul răsculatuluĭ căzuse supt secure la începutul Domnieĭ a doua a luĭ Rareş, care merse pănă la Ţarigrad ca să făgăduiască altfel de purtărĭ. Şi, chiar supt Rareş, vestitul negociator la Poartă Ieronim Laski, care ştia ce zace şi în inima luĭ Vodă şi în a boierilor, putea să asigure că eĭ «nu pot suferi cu niciun chip că li s'a luat partea cea maĭ frumoasă a Moldoveĭ»[3]. Cu atît maĭ mult, cu cît se vorbia că şi Orheiul va avea soarta Tighineĭ[4].

Cît priveşte Hotinul, în 1538, el fu asediat de Polonĭ, vechĭ duşmanĭ, pentru Pocuţia, aĭ luĭ Rareş: Ioan Tarnawski, biruitorul de la Obertyn, începu împresurarea la 18 August şi după două săptămînĭ Moldovenĭ primiaŭ condiţiile regeluĭ, păstrînd însă cetatea. De n'ar fi fost oastea polonă acolo, e de crezut că Soliman, care se pare a fi venit pe aicea, ar fi făcut cu Hotinul ce făcu şi cu Tighinea[5]. Cetatea rămase decĭ moldovenească pănă ce o dărui Despot, în 1562, luĭ Albert Laski pentru a i-o lua însă din mînă.

Îndată o arse, ca să înlăture bănuielile de către Turcĭ,— Alexandru-Vodă Lăpuşneanu[6], fiul uneĭ Basarabence, acea

---

[1] Pentru unul din aceştĭ pretendenţĭ, ridicat de Spătarul Iurie, v. *Archiva istorică*, I[1], p. 125.

[2] *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 186 şi urm.

[3] Hurmuzaki, II[1], pp. 215, 217.

[4] *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 323, n-l XXXII saŭ *Studiĭ şi documente*, XXIII, p. 46, n-l XLV.

[5] *Istoria armateĭ*, I, pp. 265-6.

[6] Iorga, *Nouveaux matériaux*, p. 85.

Anastasia, iubita lui Bogdan, care e îngropată la mănăstirea Rîşca[1]. Cînd Bogdan, fiul acestuia, fu mazilit de Turcĭ în cursul uneĭ aventuroase călătoriĭ de peţire în Polonia, tînărul Domn dădu Hotinul Polonilor[2].

Pentru Chilia şi Cetatea-Albă, pentru Tighinea, pentru pămînturile pierdute, chema la luptă străinul Ioan-Vodă Despot pe boierĭ, «urmaşĭ aĭ Romanilor», de şi pe urmă, cînd Lăpuşneanu se adăposti la Chilia înnainte de a pleca spre Ţarigrad, acelaşĭ Despot se rugâ de pace pe lîngă «măreţul şi ca un tată» sangeac al cetăţiĭ, din neamul luĭ Malcociŭ[3].

Îndată, încă de pe la 1560, se înfăţişară, şi în luptele dintre Despot şi Lăpuşneanu, cu Dumitraşcu Vişnievieţchi, nepot al uneĭ fiice a luĭ Ştefan-cel-Mare venind din ostroavele Niprului, Cazacĭĭ «pragurilor», Zaporojenĭĭ. La Chilia şi la Brăila în ultimiĭ anĭ aĭ luĭ Soliman se ţineau şeicĭ anume pentru a-ĭ împiedeca de la pradă. Un sangeac de Cetatea-Albă aşeza în Scaun pe acel nou Ioan-Vodă, căruia călugărĭĭ prigoniţi de dînsul, pentru baniĭ biruluĭ şi baniĭ răscoaleĭ, îĭ dădură numele de «cel Cumplit .

Acesta începu cu încercarea de a scoate pe Polonĭĭ din Hotin. cari se putură însă apăra. Palatinĭĭ de hotar trecură apoĭ pe malul stîng al Prutuluĭ într'o campanie de răsbunare, dupĭ care urmâ un al doilea atac la Hotin. Numaĭ cînd Bogdan pribeagul trecu în Rusia Ţaruluĭ şi Ioan se închinâ vecinuluĭ de peste Nistru, ostaşiĭ luĭ Dobrosolowski părăsiră cetatea.

Împotriva Turcilor, cari cereaŭ un tribut maĭ mare, imposibil, Domnul chemă atuncĭ pe Cazacĭ. Cu dînşiĭ batu pe Muntenĭ, cari-ĭ aduceaŭ un înlocuitor, pe Petru Şchiopul. *Cazacĭĭ mutara cîmpul de luptă în Basarabia, lovind Tighinea*

[1] *Inscripţiĭ*, I, p. 54.

[2] *Archiva istorică*, I', p. 76.

[3] Hurmuzaki, II[1], pp. 392, 394; *Supl.* II[1], pp. 129 31.

și Cetatea-Albă. Un îndemn al partidului creștin între boieri nu e însă de loc cu neputință. Prin aceleași Ținuturi de peste Prut veniră acum Turcii pedepsitori ai lui Cigala-Zadè, renegatul genoves. Ioan părăsi lagărul său de la Huși și, lîngă Cătlabuga lui Ștefan, pe malurile lacului Cahulului, chiar la ivirea Turcilor din vadul Isacceï, se dădu lupta. Roșcanii, unde Ioan, trădat de ai săi, fu încunjurat și silit, prin lipsa de apă, să se predeie, eraŭ așezați prin locurile acestea unde foarte de multă vreme satele românești, întăiŭ pustiite, aŭ fost înlocuite cu cîșlele Tatarilor [1].

Polonii fură pedepsiți pentru Cazaci printr'o năvălire de Tatari, cari stăteaŭ acum, ca garnisoană permanentă, în cele două cetăți din jos ca și în Tighinea. În schimb, la 1576, Cazaci încercaŭ să se suie cu scări pe zidurile Cetății-Albe, și Benderul îi văzu iarăși în orașul deschis, la vamă. Prada și «petrecerea» lor pe aici urmează apoi an pe an, într'un timp cînd ei daŭ, dintre voinicii romîni aflători la ei, Domni Moldoveï. La 1583, Benderul fu asediat în toată regula și sangeacul lui, ucis, cum se întîmplă îndată și cu vecinul său de la Liman. Cetățile arseră și în 1585, și Hanul Islam-Ghirai trebui să alerge aici, unde i se întîmplă și moartea, fiind îngropat în «moscheia cea mare» de la Cetatea-Albă, Akkermanul turco-tatar. Se urmă așa până în vremea lui Mihai Viteazul, și expediția lui Hidir-Pașa beglerbegul, care, prin Isaccea (Obluciță), Lăpușna și Hotin (Iulie 1589), ajunse până la Sniatyn, nu izbuti să distrugă această plagă a Cazacilor. La 1583 ei prădaŭ iarmarocul Orheiului. Pentru Aron-Vodă, prietenul lui Mihai, pe care Tatarii, veniți prin Bender, îl căutaseră în Iași, silindu-l să se răscumpere, ei asediară din noŭ Tighinea și în acest timp căzu și Ismailul, Smilul, unde se găsiră tunuri cu stema lui Hunyady (22 Mart 1595). Cetatea-Albă nu fu cruțată de acest noŭ avînt de *revanșă* creștină, în care

[1] *Istoria armatei*, I, p. 323 și urm. Pe Cogîlnic, la Roșcani, tocmai pe locul luptei din urmă a lui Ion-Vodă, „unde se varsă Sîngera în Cogîlnic", se judecă la 1594 răzășii din neamul lui Fădor Gug cu cei din al lui Dumitru Roșca, mai vechiŭ *(Uricariul*, XXIII, pp. 41-2).

gîndul, banul şi interesul politic, ca şi o mare parte a oştilor, erau româneşti [1]. De alminterea numai la Tighinea atacul fusese al Cazacilor.

Hanul însuşi veni, tot pe la Bender, în toamna anului acestuia, — pe cînd Sinan-Paşa trecea la Giurgiu împotriva lui Mihai —, ca să izgonească pe Ştefan Răzvan, înlocuitorul lui Aron, prins de Unguri din straja sa şi dus în Ardeal la închisoare lungă cît viaţa [2]. Era vorba să se facă din amîndouă ţerile provincii otomane şi în tabăra tătărească se şi găsia Ahmed, cumnatul Hanului, numit ca sangeac al Moldovei întregi. El fu silit, în Octombre, să se întoarcă: în faţa lui răsărise, la Ţuţora, cu oştire polonă aleasă, acel Hatman şi Cancelariu Ioan Zamoyski, care avea ca supremă ambiţie întinderea regatului până la Dunărea-de-jos şi Marea Neagră. Încă odată, la 1596 Tatarii pătrunseră în Basarabia ca să pedepsească printr'o pradă sistematică pe Mihai el însuşi: Hanul iernă la Cetatea-Albă [3].

Dar partea de Miazăzi a ţerii rămăsese totuşi românească, afară de Chilia şi Cetatea-Albă, dintre care cea d'intăiu nu mai avea vre-o însemnătate militară, iar cea de-a doua nu se putea cuceri. Numele româneşti periseră aşa de puţin, încît la 1760 încă se zicea: Cetatea-Albă şi Tighinea, Benderului şi Akkermanului [4]. Până la 1777 se mai întîlnesc numele de Smil şi Sacce [5]. Hotinul avea, în 1581, 5.901 de oi (1 500 Bîrladul, Trotuşul şi Bacăul nici 3.000), Lăpuşna 2.840, Soroca 5.000; Orheiul nu e trecut: se vede că *nu* dădea oi Domnului [6].

---

[1] *Chilia şi Cetatea-Albă;* Hurmuzaki, XI, Prefaţa; *Istoria armatei,* I, p. 410 şi urm.

[2] Pentru un aderent necunoscut al lui Răzvan, Costilă, v. Ghibanescu, *Surete şi izvoade,* V, p. 125.

[3] *Istoria armatei,* I, spre sfîrşit.

[4] *Documente Callimachi,* II, p. 123.

[5] *Documente şi cercetări,* p. 165.

[6] Hurmuzaki, XI, p. 221 şi urm.

Ca dovadă de poporația deasă din aceste părți, iată însemnările Vistierieĭ la sfîrșitul veaculuĭ:

În 1591, Soroca avea la bir 1714 țeranĭ «de istov», 204 «săracĭ», *114 curteni, 14 vătași, 193 de nemeși, 48 de popi;* Hotinul, din aceste categoriĭ: 1916, 232, numaĭ 77 de curtenĭ, cu *41 de vatași, 122 de nemeși și 95 de popi;* Orheiul 2.657 «oamenĭ cu săracĭ», *380 de curteni, 226 de nemeși* (fără popĭ deosebĭ); Chigheciul vecin, 2.260 de țeranĭ, 220 de săracĭ, *268 de curteni, 50 de vătași, 325 de nemeși, 88 de popi;* Lăpușna 1.538 și 288, 48 de săracĭ la «Slobozia Ceacrăloĭ» (Ceacîruluĭ?) și 5 săracĭ, 42 de vătași, *501 curteni, 352 nemeși, 88 popi* [1].

Numărul cel mare al negustorilor armenĭ făcuse să se ridice în orașe, ca și la Cetatea-Albă, Ismail și Bender, biserică armenească [2].

Și, în părțile de jos, urmează colonisarea. Ureche, sfetnicul luĭ Petru Șchiopul și pe urmă al luĭ Aron-Vodă, epitropul fiilor luĭ Ieremia Movilă, căpătă de la acesta, în Mart 1596, un sat domnesc pe Ialpuh, Bărboșiĭ, «pentru că el ni-aŭ slujit Domnieĭ-Mele bine și cu dreaptă credință cînd aŭ venit Răzvan asupra Domnieĭ Mele, cum și la alte trebĭ și slujbe a' Domnieĭ Mele și ale țeriĭ» [3]. El cumpără apoĭ de la neamurile Puica și Grecul satul Puicenĭ pe Răut, cu «bălți, heleșteie și morĭ», pentru 200 de talerĭ [4]. Drăghicĭ Bogza Logofătul, și el boier, încă de la Bogdan Lăpușneanu — fusese prins de Tatarĭ în 1574 la Putna —, are între alte moșiĭ Stăpînești pe Cahul, cu moară, danie de la Mărica și Drăgălina, «roaba luĭ Ștefan Pîrcălabuluĭ», care Mărica-l înfiase [5].

Așa de puternic era elementul băștinaș în aceste locurĭ, încît *românește scria pe la 1580 însuși begul de Bender,* și scri-

[1] Hurmuzaki, XI, pp. 218-9.
[2] *Studiĭ și documente,* I-II, p. 430.
[3] *Uricariul,* XIV, pp. 160-1.
[4] *Ibid.,* pp. 161-2.
[5] *Ibid.,* XVI, p. 257.

soarea luĭ e destul de interesantă pentru *răspîndirea graiuluĭ nostru* ca s'o reproducem și aicĭ[1]:

«Eŭ, Alì-beiŭ de Tighinea, scriŭ multă viață și sănătate starosteluĭ [polon] de Rașcov. Dup' aiasta daŭ știre dumitale ca să știțĭ dumneavoastră să nu vă hie nicĭo grijă, nicĭo teamă, de nemică, ce să hițĭ foarte cu pace bună de cătră noĭ; c'am audit că vă temeți. Atîta doară de veți bănui pre noĭ, atîta, căce c'am mărs de-am lovit nește sate de-am luat cîțĭva robĭ, pentru căce c'aŭ fost vina lor, căce c'aŭ prins nește spaheĭ [călărĭ cu feude] de-aĭ noștri: decĭ, pentr'acel lucru s'aŭ făcut aceasta. Iară de cătră noĭ bine să știțĭ că vă sîntem foarte cu prieță bună și știm prietenșugul cel bun și vă sîntem cu toată inema și cu toată credința. De-aiasta vă dăm știre. *De la Domnul* (slavonește), amin.

Și în cea carte ce s'aŭ scris rosește, să cauțĭ cum e scris: tot este de folos, cătră dumneavoastră, cu pace în toată vremea. De-aceasta să se știe.

Și, altă, pohtesc pe dumneata ca să-mĭ trimițĭ un poloboc de horilcă, să-mĭ hie de Hanul, că este să vie spre *(sic)* la Tighinea, și ți-l voiŭ plăti cu banĭ dumitale, nouă; dar foarte te poftesc să mĭ trimițĭ curînd, pănă nu vine Hanul. Și mă rog să-mĭ trimițĭ pre cest om al mieŭ. Și să nu mi-l zăboveștĭ. Și-țĭ voiŭ maĭ trimete carte rosească dumitale, de verĭ ști de tot.»

De fapt Alì-beiŭ scria pentru horilca Hanuluĭ: acesta, ca bun Musulman, se opria numaĭ de la băutura vinuluĭ, care, acesta, era prevăzut în Coran. Starostele de la Rașcov va fi făcut încă de atuncĭ un bun negoț cu produsul velnițelor de pe moșiile Domnilor polonĭ, produs care găsi totdeauna o bună căutare în Polonia. Să nădăjduim însă că, dușmanĭ aĭ păgînilor, «cetele» din Hotin, Orheiŭ și Soroca beaŭ tot

[1] Originalul, în Biblioteca Zamoyski din Varșovia; ediție, cu particularitățile scrisuluĭ, în *Studiĭ și documente*, V, p. 391.

vin de ţară! Pe atunci, la 1583, Nădăbaico e pîrcălabul de Orheiŭ [1].

De cealaltă parte a «unghiului» basarabean, închis la Nord prin vechiul zid gotic al «cheilor Bîculuĭ», acum în ruină [2], spre Lăpuşna, încunjurată de codriĭ Chigheciului, aĭ căror locuitoriĭ războinicĭ se şi ivesc în mărturiĭ istorice pe acest timp, păziaŭ alte «cete». Încă din vremea luĭ Ioan-Vodă-cel-Cumplit scriŭ din «Baiştĭ» trădătoriĭ acestuia, Murgul Vornicul şi Slăvilă Hatman, pîrcălab al Sucevei, pe lîngă Vornicul (Ţerii-de-Jos) Paţea, pe lîngă Ilie Mare-Spătar, demnitate munteană, introdusă poate de Ioan însuşĭ, şi *Toader pîrcălabul de Chigheciŭ* [3].

Încă de la întemeiere, Galata căpătă între altele Drăgăneştiĭ pe Cahul şi parte din iezerul Cahululuĭ socotit la Ţinutul Chigheciului [4]. Şi mănăstirea Tazlăŭ avea în 1595 la Chigheciŭ un sat, Tătărenĭ, şi căpitan nu se afla încă acolo [5].

Starostele de Chigheciŭ apare însă pe atunci, şi pentru aceleaşĭ scopurĭ: fost staroste era la 1598, — cînd Ţinutul Iaşilor avea un Mare-Vătaf şi al Huşilor un Vornic, Barbocea [6]. La Lăpuşna aflăm pe Vel Vătaful Bodeiŭ la 1581 [7]. La 1588 se crease şi o căpităniе aicĭ, la *Lăpuşna,* dîndu-se influentuluĭ străin Cămăraşul-cel-Mare Bartolomeiŭ Bruti [8].

În oraşul chiar care dăduse Moldoveĭ, prin Anastasia, fată de tîrgoveţ de aice. pe Alexandru Lăpuşneanu, se aflaŭ decĭ, pe lîngă pîrcălab, şi Marĭ-Vătajĭ aĭ Ţinutuluĭ,—precum, în altă margine, la Dorohoiŭ, pe lîngă urednicĭ domneştĭ şi un hotnog,

[1] Hurmuzaki, XI, p 899

[2] Ipotesa unei origini bas. tarne în articolul, altfel frumos, al luĭ Hasdeŭ, reprodus si de Arbure, *l. c.*, nu se razima pe niciun argument serios.

[3] Documentul 77 LXXII al Academiei Romîne; semnalat în *Studiĭ şi documente,* V, p. 71, n-o vi

[4] Hurmuzaki, XI, p. 907.

[5] *Arhiva istorică,* I[1], p 181.

[6] *Studiĭ şi documente,* VI, p. 15, No. 16. Poate că şi „biv starostele "Dămian, pomenit în acelaşĭ act, să fi fost tot la Chigheciŭ.

[7] Găsim pe pîrcălabul Luca la 1655 şi pe chehaia Dumitru diacul încă din 1606; *Studiĭ şi documente,* VII, p. 373, 9, n-le 1-3.

[8] Hurmuzaki, III[1], pp. 95-6.

stătea vătahul, Marele-Vătah [1]—: pe la 1590 se numiaŭ Mihalcea şi Constantin, iar pîrcălabul un Toader Cehan, din neamul căruia eraŭ să fie Domnĭ. Autoritatea lor nu înlătura însă pe a şoltuzuluĭ şi celor doĭsprezece pîrgarĭ, în drept a pune pecetea cu crucea în mijloc şi inscripţia «Pecete Lupoşni» [2].

Pîrcălab de *Ciubărciŭ* găsim la 1559; pîrcălab şi hotnogĭ, la 1592 [3]. Ciubărciul acesta basarabean fu, de alminterĭ, pănă maĭ tărziŭ un însemnat centru catolic [4]. In sfîrşit Ţinuturile de grăniceri liberĭ la Prut, Greceniĭ şi Codrul, se formează numaĭ după 1600 [5].

Şi la *Orheiŭ,* pîrcălabul apare din noŭ în luptele luĭ Ioan cel Cumplit cu cetele tătăreştĭ, ca şi apoĭ, în Domnia tulburată de neobosiţĭ Cazacĭ, a luĭ Petru Şchiopul. Acuma sînt chiar doĭ tovarăşĭ: Crîstea şi Danciul (1573-4), cărora li urmează, se pare, Negrilă, iar, supt Petru, acel Pîrvu care fu răsplătit de Domnul său pentru că biruise pe năvălitorĭ în urmărirea lor peste Nistru, la Pereiaslavl [6]. Şirul noŭ al pîrcălabilor se încheie însă peste puţin. Pentru Ţinut era un Vătag, cunoscut pe la 1580, Turbure, iar oraşul îşĭ avea

[1] *Ibid.*, V, p. 73, n-l x; p. 74, n-l xiv (documentul 27/LXXIII al Academieĭ Romîne).

Adăugim, pentru a înţelege deosebirea dintre aceste dregătorĭĭ, însemnările următoare: Pîrcălabĭ de Cotnarĭ, 1568-9, *Studiĭ şi documente,* VII, p. 370, 4, n-l 1. De Dorohoiŭ, 1658; *ibid.*, p. 371, 5, n-l 2. Vătafĭ de Iaşĭ, *ibid.*, p. 372, 7, n-l 1. Pîrcălab la Bucăŭ, un fiŭ de dascăl 1718, *ibid.*, p 369, n-l 1. Staroştĭ de Putna şi Agiud, 1620-1; *ibid.*, VII, p. 364. n-le 2-3. La 1655 li se zice pîrcălabĭ, *ibid.*, pp. 364-5, n-l 6. Pîrcălabĭ de Focşanĭ, 1688, *ibid.*, p. 368, n-l 15. Pîrcălabĭ de Ţinut (la Suceava), 1650; *ibid*, VII, pp. 102-3, n-l 4. De alminterea încă din 1552 era şi o trecătoare pîrcălăbie de Iaşĭ, cu Bodeiŭ şi Spancioc ca pîrcălabĭ *(ibid*, VII, p. 74). Un Mare-Vătag de Vasluiŭ, 1598; *ibid*, VI, p. 141; n-l 7. Pentru Mariĭ-Vătafĭ, v. *idem*, pp. 533, 548.

[2] *Ibid.*

[3] *Studiĭ şi documente,* VII, p. 370, 3, n-l 2.

[4] *Ibid.*, I-II, p. 102.

[5] *Documente şi cercetărĭ,* p. 47, nota 1.

[6] Am tipărit actul respectiv în *Convorbirĭ literare,* pe 1900, Cronică.

şoltuzul—pe acel timp Pantea şi ceĭ doĭsprezece pîrgarĭ[1]. Lăpuşneniĭ aveaŭ vite multe, şi astfel, cînd Iancu-Vodă puse văcăritul, dijma boilor, eĭ se răsculară ridicînd ca Domn pe Ioan-Vodă Lungul, care, cu Chigheceniĭ luĭ, fu bătut la Balota pe Prut[2].

Să nu uităm *Reniĭ* saŭ *Tomarova:* el înlocuia de la 1538 ca port dunărean Chilia pierdută. Despot, în călătoria sa pe Dunăre, îl cercetă[3], şi vedem, la sfîrşitul veaculuĭ, cum care ale cărăuşilor din Iaşĭ duc pe acolo mărfurile, între care vin de Malvasia, ale Evreilor din Constantinopol[4].

Maĭ sus, în *Hotin,* găsim un pîrcălab cu vătahul său de «puşcarĭ», saŭ maĭ mulţĭ vătafĭ cu puşcariĭ, şi doĭ mitnicĭ saŭ vameşĭ. Şoltuzul şi pîrgariĭ ceĭ doĭsprezece arată la 1603 cum Machidan din Fătcăuţĭ şi rudele vînd o moşie la Dumenĭ; şi eĭ aveaŭ decĭ, ca alţiĭ, din alte tîrgurĭ, acest drept de mărturie la vînzărĭ[5]. Pe la 1560 era culegător al veniturilor vămiĭ - 10.000 de florinĭ pe an — Nicoară, care făcea şi negoţ de boĭ pe seama Domnieĭ. Despot îl închise şi-ĭ luă averea. Petru Lăpuşneanu, luînd, cu ajutor polon, Moldova de la Aron-Vodă, făcu vameş pe Andreĭ Damilo (da Milo), Grec ţarigrădean, împrumutător al său, de sigur, şi avem o parte din registrul său de vamă, în care se cuprinde şi cîştigul de la bîlciul, iarmarocul Hotinuluĭ, în sumă de 3.453 de talerĭ; de la «tîrgul d'intăiŭ» el iea 503 numaĭ; se pomenesc şi caravane din Constantinopol, Evreĭ veniţĭ pentru cumpărăturĭ, etc. Din aceleaşĭ acte avem în aceiaşĭ epocă pe Hulub Trohin, care făcea negoţ de boĭ şĭ de postavurĭ leşeştĭ orĭ postavurĭ de Co-

[1] *Studiĭ şi documente,* p. 74, n-l XV (documentul 100/LV al Academieĭ Romîne).

[2] *Istoria armateĭ,* I, pp. 343-4.

[3] Cf. şi Sommer, *Vita Despotae,* ed. Legrand, *Deux vies,* Paris, 1889; Hurmuzaki, II, pp. 424, 512.

[4] *Relaţiile comerciale ale ţerilor noastre cu Lembergul,* din „Economia Naţională", Bucureştĭ, 1900, p. 87.

[5] *Uricariul,* I, pp. 157-8. La 1588, vătafĭ eraŭ Macsin, Danciul, Orlinschi, Iurie, Dragşan; *ibid.,* XIV, pp. 159 60.

lonia[1]. Şoltuzul se zicea, polonește, *voit*, şi avea doĭsprezece pîrgarĭ: pecetea ar însemna un ostaş cinchit ca de pîndă saŭ ochire, cu cîte o stea de amîndouă părţile. Eraŭ două biserică: una între ziduri, iar cealaltă jos, în oraş: ruinele celeĭ d'intăiŭ, cu podoabe gotice, se văd şi azĭ în minunata cetate uriaşă care, refăcută şi mărită, fără îndoială de Petru Rareş, din piatră încadrată în cărămidă foarte roşie şi tare, stăpîneşte până departe largul curs liniştit al Nistruluĭ[2]. În Maiŭ-Iunie 1600 apărură aicĭ ostaşiĭ luĭ Mihaĭ Viteazul, arzînd şi sate întregĭ, ca «Zelina din jos de Medveja», care era, după o danie de la Petru Şchiopul, a luĭ Bîrlădeanul, Logofătul tăiat de Aron-Vodă[3]. «Şi însumĭ Domnia Mea, scrie Ieremia, «împreună cu boierĭĭ şi arhiereĭĭ am fost în chişĭ tot acolo în cetate, unde şi boierĭĭ Bălşeştĭ [Lupul Balşe Sulger şi fraţiĭ luĭ, Grigorie Păharnic şi *Gheorghie pîrcălab de Orheiŭ* şi surorile lor Tudora şi Antimia, fiiĭ luĭ Cîrstea Balş biv Vornic şi nepoata lor Tudosca, toţĭ nepoţi şi strănepoţĭ aĭ luĭ Bulhac şi aĭ luĭ Ilie Musteaţă biv Postelnic], împreună cu noĭ încă aŭ fost închişĭ în cetate», robindu-se chiar Tudosca de «cătanele cele păgîne»[4].

Aicĭ stătu cîteva lunĭ de zile, izgonit de Mihaĭ, Vodă Ieremia, şi fratele săŭ Simion, cu familiile lor, care Doamnele Elisaveta şi Marghita şi copiiĭ lor rămaseră aicĭ până la asigurarea, în 1601, a liniştiĭ, supt pază ocrotitoare de ostaşĭ polonĭ neascultătorĭ şi pretenţioşĭ[5]. Şi, la întors, Domnul sprijinit de puternicul Zamoyski vorbeşte cu durere de pedeapsa ţerĭĭ din partea păgînilor, de «prada Tătarilor, cînd am venit Domnia Mea în pămîntul Domnieĭ

[1] *Relaţiile cu Lembergul*, p. 41 şi urm.

[2] *Studiĭ şi documente*, V, p. 81, n-l 16 (acte ale Mitropolieĭ din Iaşĭ, la Academia Romînă).

[3] *Uricarul*, I, p. 159.

[4] *Ibid*, IX, p 432. Şi Grigore Donovicĭ lua moşie aicĭ, cu loc de moară, „în valea ce vine către Cerlina“ (*ibid.*, pp. 152 8). Ieremia întăreşte şi vînzarea, făcută la Dumenĭ, „la Ezerul-Alb“, „unde aŭ şezut Schimne“, în Ţinutul Hotinuluĭ, de „Tudosia fata luĭ Ioachim“, luĭ Fedor Pităreluł, în 1599 (*ibid.*, I, p. 557).

[5] *Doamna luĭ Ieremia-Vodă*, în „Analele Academieĭ Romîne“ pe 1910.

Mele, din cetatea Hotinului, cu oştile leşeşti, atunce cînd aŭ umplut Tatariĭ pămîntul nostru a Moldoveĭ» [1].

Cum eraŭ atuncĭ cetăţile din jos şi satele, *curat româneşti*, ale Basarabieĭ, afară de cetele rătăcitoare ale Tatarilor din jos, ni spune Francesul François Pavie, baron de Fourquevaulx, care străbătu întreg Ţinutul la 1585[2]:

«La gurile Dunărĭĭ se prind mulţime de moruni, pe cari i-am văzut vînzîndu-se, orĭ, maĭ degrabă, dîndu-se în dar cu cîte doĭ solizĭ (sous) din baniĭ noştri bucata, dar aşa de marĭ încît fiecare putea încărca un catîr. De aceia nicĭ nu fac pescuire aşa de mare, cu toate că sînt foarte bunĭ de mîncat, decît pentru a-ĭ spinteca şi a li lua icrele...

De-a lungul acestuĭ mal, în maĭ multe locurĭ, am văzut familiĭ care-şĭ schimbaŭ sălaşul din vreme în vreme după păşune: n'aŭ altă locuinţă decît căruţe cu patru roate, foarte lungăreţe, în care aŭ maĭ multe caturĭ, şi la capăt o moară de vînt, cu patru pănă la şese pînze, ca să facă făina, şi le trag, unde vreaŭ eĭ, maĭ multe părechĭ de caĭ orĭ de boĭ...

La şeptezecĭ de mile de Chilia întrarăm într'un rîŭ frumos şi mare al Turcilor, anume Turla; la zece mile în susul eĭ se află oraşul Akkerman, unde mergea ca sangeac acela ce gătise cele două galiote. Pe rîul acesta Turla, care cred să fie cel ce se numia odată Nistrul saŭ Tyras, se văd vara o grămadă de vietăţĭ micĭ, care dimineaţa se nasc ca niştе viermĭ şi fug pe apă, la amiazi fac aripĭ şi zboară spre ţerm şi la apusul soareluĭ pier: mi se pare că am cctit într'un istoric vechiŭ că filosofiĭ naturiĭ li zic *efemere*.

Akkerman e oraş din Moldova, pe care Sultanul şi l-a supus acum 95 de anĭ, cîştigîndu-l asupra Genovesilor; e aşezat pe ţermul rîuluĭ Turla, avînd la unul din aceste capete o cetăţuie, cu multe turnurĭ, zid îndoit şi şanţurĭ adîncĭ, după datina din vremurĭ, dar, precum se şi poate

[1] I. N. Halippa, *Trudŭi bessarabscoĭ gubernscoĭ ucenoĭ arhivnoĭ kommissii*, II, 1902, p. 231 şi urm.

[2] Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 34 şi urm.

bine alcătuită ; mahalalele sînt cu mult mai mari decît oraşul, şi casele toate, de sus pănă jos, tot de lemn, negăsindu-se piatra decît cu greutate mare. Acest oraş se zicea odată Moncastro saŭ Cetatea-Albă, şi aicĭ a trebuit să deprind meşteşugul de drumeţ, negăsind nicĭ caĭ, nicĭ trăsurĭ, ca să mă ducă la Curtea Moldoveĭ, încotro plecăiŭ, încărcînd un car cu boĭ cu toate ale noastre şi cu ceva merinde, cu atît mai de nevoie, cu cît nu se găsesc decît rar locurĭ pentru a le înnoi.

Astfel, după o zi, trecurăm de satul Purcarĭ [1], care desparte pămîntul turcesc de ţara Moldoveĭ, şi de cîteva alte locurĭ sărace, potrivit cu ţara, care nu sînt vrednice a se pomeni: aşa de puţin locuit şi de puţin roditor e acest loc, afară de păşunĭ, unde se află foarte multe vite, boĭ, caĭ, oĭ şi capre, pe preţ mic de tot.

În lungul drumurilor merg toţĭ cu frică mare de spre partea unor hoţĭ ce se zic Cazacĭ, izgoniţĭ de prin Polonia, Rusia şi alte ţerĭ vecine, cari, strîngîndu-se la olaltă, sperie tot Ţinutul, şi noĭ, cari n'aveam alt sălaş decît şesurile şi pădurile, eram siliţĭ să păzim toată noaptea ca să nu fim prinşĭ pe neprevestite, şi să aprindem focurĭ marĭ ca să ne apărăm de frigurile cele foarte marĭ, cu privire la care nu mai zic nimic, căcĭ nu mi-ar crede ceĭ cari, nepărăsind toată iarna odaia cea mai caldă din casa lor, nu pot să-şĭ facă o părere despre ce este în aceste părţĭ de Miază-noapte. Cea mai puţină neplăcere era pentru noĭ să ne găsim în fiecare dimineaţă, la trezire, cînd voiam să plecăm, uzĭ pănă la piele de bruma foarte îmbielşugată pe aicĭ, şi unĭĭ mai supţire îmbrăcaţĭ din ceata noastră îşĭ pierdură unghiile, avînd, pe lîngă alte năcazurĭ, şi pe acela de a vedea pe d. de Montallays bolnav de moarte, ajuns aşa de slab, încît stomahul i se atingea de spinare, şi n'aveam, ca să-l ajutăm, decît pîne uscată şi pastramă. Il tîram cum puteam, cînd pe jos, cînd în car, şi rîdeam une orĭ, cu toate neajunsurile, de un om al d-luĭ Octavian, care, ştiind puţintel

[1] V. *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 206, nota 1; aicĭ, mai sus, p. 33.

slavonește (!), îndeplinia pe lîngă noĭ rosturĭ de tălmaciŭ și de obiceiŭ de caraghios, jucînd el singur comediĭ în care înfățișa desăvîrșit cu glasul, fapta și schimele treĭ, patru rolurĭ de o dată.

Prin șesurile acestea sînt multe rîurĭ și locurĭ, unde ni petreceam vînînd în cale nesfîrșite felurĭ de păsărĭ, precum și pădurile ni dădeaŭ noaptea vînătoare, tot așa de plăcută, de mistreți și de urșĭ, pe cari-ĭ așteptam din vîrful copacilor, cu arcele ce ni luasem fiecare de la Akkerman și, dacă sălașul nostru era lîngă pădurĭ, aprindeam de jur împrejur un foc mare, și puneam la mijloc căruța noastră, dormind noĭ pe saltele dedesupt.

În drum, călăuzii noștri ne învățară să mîncăm o iarbă ce se găsia în mare îmbielșugare, ale cării foĭ eraŭ asemenea cu ale cepeĭ sălbatece celeĭ lungĭ, iar gustul ca al usturoiuluĭ, fără însă ca mirosul să rămîie în gură orĭ să se întoarcă din stomah, dacă o stropiaĭ îndată cu vin, care e așa de rar, încît nouă, cari duceam puțintel în căruță, veniaŭ să ni-l ceară de foarte departe, cu rugăminte mare, pentru bolnavĭ.

Aceĭ puțineĭ oamenĭ pe cari-ĭ vedeam locuind pe alocurea această țară, sînt păcătoși și săracĭ, îmbrăcațĭ în pieĭ de oaie și, la picioare, în loc de încălțăminte, alte pieĭ saŭ mușchiŭ orĭ scoarță de copacĭ, legate și strînse dedesupt și de-asupra cu o funie, așa încît, așa împiedecațĭ, mergeaŭ cu greutate mare. A noua zi în sfîrșit trecurăm Prutul la Țuțora.»

Urmează întoarcerea, treĭ zile printre cîmpiĭ oarecum lucrate, astfel:

«Hotinul e un tîrg mare, în josul căruia trece apa Nistruluĭ, pe care amĭ numit-o maĭ sus, la Akkerman, Turla; pe malul căreia e o cetate mică, încinsă cu zidurĭ înnalte de cărămidă, făcută ca din vechime și străjuită din toate părțile.

Turla, care trebuie trecută cu luntrea aicĭ la Hotin, desparte țara Moldoveĭ de provincia Podolieĭ, care e a regatuluĭ Polonieĭ, și cel d'intăiŭ oraș unde se ajunge e Ca-

meniţa. Pe aceste drumurĭ întîlniam adesea cîte douăzecĭ, treĭzecĭ de cară, ca acelea de maĭ sus, şi pe fiecare din ele o fată ce se întorcea de la tîrgul din apropiere: toate foarte frumoase (belles extrêmement), deşi fără meşteşug, cu florĭ în păr, ca să arăte că sînt de măritat; cumpăram de la ele în treacăt lapte, prepeliţe ce se zic în limba lor aşa — şi ouă, cu care ele-şĭ umpleaŭ căruţele pănă sus, aşezîndu-le cu vîrful în sus şi mergînd şi stînd pe ele fără să se strice (!).»

CAPITOLUL al IV-lea.

„Tatarlîcul" şi expediţiile turco polone din veacul al XVII-lea.

1. *Lupte basarabene până la Vasile Lupu. Cantemir Mîrzacul şi Bugeacul Nogailor.*

Urmarea împrejurărilor războinice din vremea luĭ Mihaĭ Viteazul fu aşezarea statornică a Tatarilor în Bugeac pentru ca să aibă paza noastră şi pentru ca să împiedece, întru cît era cu putinţă, năvălirile, tot maĭ îndrăzneţe, ale Cazacilor, cari pradă Soroca, ucigînd şi pe locuitorĭ, la 1601, cari se întorc în 1602 şi se arată şi în Dobrogea, la Constanţa, în anul următor, cari ard şi Ismailul şi Isaccea la 1604, cari se întîmpină la Dunărea-de-jos în 1606, cari răsbat în 1612 până la Varna şi Mesembria, fără a maĭ pomeni isprăvile lor maĭ tărziĭ [1]. În schimb, la 1617 Turciĭ atacaŭ Raşcovul de peste Nistru, şi Schender-Paşa stătu în tabăra de la Soroca, până ce se încheiè în vecinătate pacea de la Bussa saŭ Jaruga [2]. Şi tot la Soroca se încheiè între Radu-Vodă şi prinţul ardelean Gabriel Bethlen, chemat de Turcĭ în ajutor, un tratat de apărare reciprocă [3].

Hotinul, cedat vecinilor şi ocrotitorilor de peste Nistru

[1] *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 217-8.

[2] *Analele Academieĭ Romîne*, XXI, p. 149; Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, III, p. 369.

[3] *Studiĭ şi documente*, IV, p. CXXXI.

încă de Constantin-Vodă Movilă, cel scos de Turcĭ în 1612, rămăsese, aproape neîntrerupt, în mînile Polonilor, şi după ce causa Movileştilor, represintată la urmă de nenorocitul tînăr Alexandru-Vodă, duşmănit şi de Orheienĭ[1], cari se răscoală de două orĭ împotriva luĭ, fusese învinsă cu desăvîrşire, la 1616. În anul următor însă cetatea fu părăsită de Hatmanul Zolkiewski, şi pîrcălabiĭ luĭ Radu-Vodă Mihnea, Iacomi şi Ionaşco, întrară încă din iarnă 'n cetate[2].

Liniştea fu însă foarte scurtă în părţile acestea de peste Prut. Vîntul aventurilor norocoase aduce în Scaunul Moldoveĭ pe Morlacul Gaşpar Gratiani, «Frînc» de lege şi «Frînc» de gînduri, care ţintia la neatîrnare, la cucerirea Ardealuluĭ, la înnălţarea printr'o sigură prietenie cu creştiniĭ de peste Nistru. Iată-l decĭ ucigînd pe Turciĭ din Iaşĭ, ca odată Aron-Vodă şi Mihaĭ Viteazul, şi aducînd în ţara luĭ pe acelaşĭ Hatman Zolkiewski, înlocuitorul şi moştenitorul politic al luĭ Zamoyski. Dar şi acum eraŭ la îndămînă Tatariĭ şi Paşa acesteĭ graniţe, sprijinit în străjuirea sa neadormită pe Silistra la Dunăre şi pe Oceacov la Nipru. Fără să fi atacat Tighinea şi Cetatea-Albă, după plan, dar ocupînd Hotinul, unde Gratiani făcuse pîrcălab pe Annibale Amati din Pistoia (la Galaţĭ era «conte» Montalbano din Bologna)[3], Poloniĭ ajunseră la Ţuţora, unde visaŭ de o nouă biruinţă: vremurile eraŭ însă schimbate, şi în curînd trebui să se înceapă primejdioasa retragere spre Nistru (Septembre 1620). În drumul spre Hotin peri însă şi Hatmanul, de sabia unuĭ Tatar: în cetate, Moldoveniĭ voiaŭ să ucidă pe comandantul italian, care fu silit a chema trupele din Cameniţa, ale starosteluĭ Kalinowski[4]. De alminterea nicĭ Orheieniĭ nu suferiaŭ pe Gaşpar-Vodă, şi eĭ ridicară pe un «Domnişor» dintre eĭ, al căruĭ nume nu-l cunoaştem, şi, odată cu acesta, periră şi unĭ «căpitanĭ de la

[1] Baret, în Papiu, *Tesaur*, II, pp. 37, 62. Eĭ ar fi fost uniţĭ cu Tatariĭ, şi i-ar fi bătut cumnatul domnesc, Vişnievieţchi, lîngă Iaşĭ.

[2] Cronica luĭ Piasecki, p. 302; *Uricariul*, V, p. 220; X, p. 151.

[3] *Analele Academieĭ Romîne*, XXI, pp. 49, 106.

[4] *Ibid.*, p. 50.

Orheiŭ», pe cari Vodă străinul îĭ mustră în sîrbeşte: «Să aveţĭ inimă curată către Domn!» [1].

Eĭ o păziaŭ atuncĭ cînd corturile Padişahuluĭ se ridicară pe malul Nistruluĭ. Radu-Vodă venise însuşĭ, din Ţara-Românească unde fusese mutat, şi în locul luĭ Alexandru Iliaş, Domnul Moldoveĭ, care nu făcuse pregătirile după cuviinţă, fu numit din noŭ Ştefan Tomşa care se găsia în alaiul împărătesc. Prin stăruinţile luĭ Radu şi ale omuluĭ săŭ de încredere, Cretanul Vevelli, se încheiè la 9 Octombre 1621 *pacea de la Hotin.* Ca o urmare a eĭ, Poloniĭ din cetate, — cari ţineaŭ gata pe candidatul lor la Domnia Moldoveĭ, Pătraşcu Movilă, fiul luĭ Simion, menit să ajungă marele Mitropolit Petru al Chievuluĭ, mîntuitorul şi organisatorul Bisericiĭ Ruşilor de Apus şi, prin aceasta, al întregiĭ Biserică ruseştĭ, — se întoarseră înnapoĭ în Cameniţa [2]. «Hotinul», spune textul tratatuluĭ, va fi restituit aşa cum l-am găsit acum cu oastea noastră, Domnuluĭ Moldoveĭ. «De datoria de 100.000 de florinĭ a Movileştilor nu se maĭ vorbeşte [3]. Astfel se putură scoate ostaşiĭ moldovenĭ cari păziaŭ de năvălirile prădalnice ale joimirilor Craiuluĭ în Ştefăneştĭ la Prut [4], — locul dintre Hotin şi Prut fiind pe atuncĭ aproape nelocuit, măcar pe margenile drumuluĭ celuĭ mare. În 1629 Miron-Vodă Barnovschi petrecea în Hotin, cu grija certelor dintre puterniciĭ săĭ vecinĭ. Ceĭ d'intăiŭ pîrcălabĭ fură Gavrilaş şi Ciogolea, cărora li urmă, supt Vasile Lupu, Dumitru Buhuş, apoĭ Vistiernic [5].

De la 1630 înnainte, după ce gîndul Polonilor de a se

[1] Miron Costin, p. 269; Colecţia de documente Bielowski, pp. 355-7.

[2] *Analele Academieĭ Romîne, l. c.*, p. 49.

[3] *Călătorĭ, ambasadorĭ şi misionarĭ*, din „Buletinul Societăţiĭ Geografice", 1898, semestrul II, p. 7 şi urm.; Cronica luĭ Naima, în *Acte şi fragmente*, II, p. 60; *Archiva istorică*, I [1], p. 90 şi urm.

[4] *Călătorĭ*, etc., pp. 13-5.

[5] V. *Uricariul*, XVIII, p. 489 şi aicĭ, maĭ departe. — În faţa Orheiuluĭ stăteaŭ însă Tatariĭ, cari prădară Moldova în 1624; *Studiĭ şi documente*, IV, p. CLI, nota 5.

așeza în Nord nu izbutise, se deschide în Basarabia altă problemă: aceia a părților de Miazăzi, unde o îndrăzneață căpetenie de Tatari, *Cantemir-Mirza*, căută, timp de vre-o zece ani, în necontenită stăruință și luptă, să întemeieze, împotriva Turcilor Silistrei, pe care o și căpătă pentru sine ca Pașă, a Hanului din Crîm și a Moldovenilor, un Stat nou, de amenințare, de stoarcere și de jaf. Încă din 1622 «cîrmuitorul malului Mării, la gurile Dunării» începea prădăciunile sale, care-l duseră până la Pocuția și până la Buzău (1624). La 1625-6 se luară la Constantinopol, dar numai de groaza Cazacilor răsplătitori, măsuri împotriva lui și Hanul petrecu cîtva timp, trecînd pe la vadul Benderului, la Cetatea-Albă; Turcii pretindeau că au mutat în adevăr dincolo de Nistru cetele lui Cantemir.

In 1627 însă, odată cu expediția lui Sacagi-Pașa la gurile Dunării împotriva Cazacilor, spaima Polonilor și a celorlalți creștini din vecinătate, se întorsese. Numărul «Cantemireștilor», oamenii săi, se socotia din partea turcească la 3.000 de ostași gata de luptă. Cantemir schimba pe atunci și pe Hani. Tratatul turco-polon din 1633, —încheiat după ciocnirea la Prut, în locul zis «Cornul-lui-Sas», a Tatarilor cu Polonii, și după lupta acestora cu Pașa granițel dunărene, Abaza, la Studenița, pe Nistru, prevăzu în zădar izgonirea lui, nefiind cine să izbutească într'o încercare așa de grea. În locul firmanului de mazilire, el primi caftan și sabie de la Împăratul său, pe care-l asculta numai atîta cît îi trebuia ca să se menție, în margenile largi ale poftelor și îndrăznelii sale.

Totuși, și prin stăruințile, întovărășite de daruri potrivite și bogate, ale noului Domn moldovenesc Vasile Lupu, care nu mai era, ca înnaintașul său Miron-Vodă, «fîrtatul» Tatarilor, Sultanul Murad se hotărî să isprăvească odată cu aceste prădăciuni tătărești, care-l făceau să piardă prin răzbunarea neîntîrziată a Cazacilor. Înlocuitorul lui Abaza, disgrațiat și ucis, Murteza-Pașa, avea să îndeplinească opera de curățire. Îi trebuiră însă ani de zile pentru aceasta, de și încă din 1634 un simulacru de strămutare netrainică se

îndeplinise. O clipă chiar Cantemir se înfăţişă ca apărătorul credincios al intereselor otomane împotriva unuĭ Han trădător, Inaiet (1637). Acesta rămase însă biruitor şi izgoni pe vechiul duşman, care prin Dobrogea, unde nu se putu ţinea, merse, spre îndreptăţire şi cerere de ajutor, la Poartă. În lipsa luĭ, Tatariĭ rămaşĭ se ucideaŭ între eĭ, înmormîntîndu-se în Cetatea-Albă trupurile luĭ Calga şi Nuredin, fraţiĭ biruitoruluĭ. Pedeapsa căzu atuncĭ asupra luĭ Inaiet, dar şi asupra luĭ Cantemir, cari fură zugrumaţĭ la Constantinopol unul după altul. Apoĭ un fost Mare-Vizir, Mohammed-Paşa, numit în locul luĭ Murteza şi al luĭ Chenaan, veni la Dunărea-de-jos ca să înlăture pe «Cantemireştĭ», şi Vasile-Vodă merse să-l întîmpine în părţile Smiluluĭ (Ismail), înnaintînd apoĭ cu oastea sa şi cu vecinul muntean, Mateĭ Basarab, până pe la Cetatea-Albă. Aceia dintre Bugeceni cari nu voiră să treacă înnapoĭ supt ascultarea Hanuluĭ, de care se temeaŭ, fură primiţĭ în Polonia, fiind începătoriĭ Lipcanilor de maĭ tărziŭ[1].

În ce hal lăsaseră Basarabia ni putem închipui după constatarea boieruluĭ Teodor Ianovicĭ că «între Nistru şi Prut n'a mai rămas o casă»[2]. Domnia luĭ Vasile Lupu a însemnat o lungă şi binefăcătoare odihnă, asigurată de un Domn isteţ şi bogat, pentru Ţinuturile basarabene, care-ĭ datoresc aşa de mult. Cînd fu chemat să ajute la expediţia turcească din 1637 împotriva Azovuluĭ, Vasile însuşĭ veni şi la Orheiŭ şi la Dunăre[3]. Biserica din acest tîrg, a Sfîntuluĭ Dimitrie, începută şi isprăvită de dînsul, în vremea cînd avea lîngă sine pe Doamna Tudosca fata luĭ Bucioc şi pe fiul lor Ioan[4], ca şi cea din Chilia, a Sf. Nicolae, lucrată de

[1] *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 223 şi urm.; Iorga, *Studiĭ asupra istorieĭ Romînilor în secolul al XVIII-lea*, din „Noua Revistă Romînă", pe 1900; corespondenţa olandesă, în *Studiĭ şi documente*, XXII.

[2] Hurmuzaki, XV, p. 998 şi urm.

[3] *Studiĭ şi documente*, IV, p. CCV; *Documentele Bistriţeĭ*, I, p. 74, n-l XCIX (şi în Hurmuzaki, XV).

[4] Facsimile al inscripţieĭ, în Arbure, p. 291. Maĭ e încă o biserică ortodoxă şi una armenească *(ibid.*, p. 290).

la 1-iŭ Maiŭ 1648 la 1-iŭ Maiŭ 1658[1], o spun aceasta. Cetăţile fură întărite, şi până şi la Tecuciŭ găsim pe vremea aceasta, la 1638, pîrcălabĭ[2].

Pentru a se înţelege însă însemnătatea economică a Basarabieĭ pe această vreme de aproape douăzecĭ de anĭ liniştiţĭ, e de nevoie a înfăţişa organisarea militară, de ţeranĭ liberĭ, a urmări schimbările în proprietate, întinderea boierimiĭ capitaliste, măcar în unele părţĭ, pe ruinele răzăşimiĭ ce nu putea răspunde birul în banĭ. Şi, dată fiind însemnătatea *naţională* a acestor condiţiĭ agrare, o desvoltare cît de mare se cuvine pe deplin.

2. *Viaţă românească în satele, cetăţile şi tîrgurile Basarabieĭ.*

Boierĭĭ marĭ cumpără întâiŭ în părţile hotinene, care aveaŭ pentru eĭ îndoita înlesnire că eraŭ lîngă Suceava şi că puteaŭ îngădui legăturĭ cu Polonia, unde Stroiceştiĭ, Movileştiĭ, Bîrnoveniĭ (Barnovschi), Gligorcea Crăciun, nu numaĭ că-şĭ aveaŭ prietenĭ, dar îşĭ căpătară şi diplome de indigenat, ca nobilĭ aĭ regatuluĭ, cu drept de adăpost şi moşiĭ peste Nistru, cum le avea şi cîte un Domn, ca Petru Şchiopul.

Domnia îşĭ păstră până târziŭ locurile de la Nistru şi Prut, asupra cărora îngrijia Marele-Stolnic[3]. Altfel însă ea trecea satele domneştĭ, cele de ocol ale tîrgurilor, în stăpînirea familieĭ domnitoare, care le împărţia, după datoriĭ de recunoştinţă şi interese băneştĭ, mănăstirilor şi boierilor.

Încă de la sfîrşitul veaculuĭ al XVI-lea, *Vartic,* rudă, se pare, cu influentul boier al Rareşeştilor, căpătase de la Alexandru Lăpuşneanu, cu întăririĭ de la ceĭlalţĭ Domnĭ, până la Ioan-Vodă cel-Cumplit, — soţul Maricăĭ fiica pîrcălabuluĭ de Hotin, Lupea Huru,—silištea Andreicăuţiĭ saŭ Bozovinţiĭ, şi el se întinsese şi în alte «hotare domneştĭ», ca Soloneţul,

[1] *Ibid.,* p. 302.
[2] Ghibănescu, *Surete şi izvoade,* V, pp. 203-4.
[3] Miron Costin, în *Archiva istorică,* I[1], p. 176.

întrînd astfel în luptă cu răzăşiĭ de acolo, Liciul din Sincăuţĭ, cu urice de la Ştefan-cel-Mare, Marco, Moise. Supt Petru Şchiopul vedem pe acelaşĭ Vartic nemeşul trecînd moşia Vărticeniĭ luĭ Gavrilaş Logofătul al doilea, care ţinea pe Măriuţa, fata luĭ Simion Stroicĭ Vistiernicul, pentru 660 de zloţĭ tătăreştĭ [1].

La 1578, Ivancu pisarul leşesc ţinea Vistearca, între Leventĭ, Medveja, Varticăuţĭ şi Preacăuţĭ, pe care o vinde luĭ «Iani de la Hotin» pe 200 de zloţĭ tătăreştĭ [2].

Supt Iancu Sasul Gherman Hăra Sulgerul şi rudele se află la Perhăuţiĭ de la Nistru şi Cupcicĭ la Ciuhur [3].

Boierul luĭ Petru Şchiopul, *Pilipovschi*, de la care se numesc până azĭ Pilipăuţiĭ dorohoienĭ, avea, pe la Hotin, case la Mihalcăuţĭ [4].

Intre noiĭ proprietarĭ ridicaţĭ în această jumătate a doua a veaculuĭ al XVI-lea sînt şi uniĭ dintre răzăşĭ chiar, şi preoţiĭ înrudiţĭ cu el. Astfel popa Romşa din tîrgul Hotinuluĭ iea, la 2 Septembre 1588, cu 200 de zloţĭ tătăreştĭ, înnaintea pîrcălabilor Gheorghe şi Frăncescul, moşiile Bîrnovul, în parte, Ploscăuţiĭ, Cotunul, de la rudele sale Druţea nemeşul şi sora Achilina, cari le aveaŭ moştenire de la «moaşa lor Taţia, din drese şi întăritură de la Alixandru Voevod» [5].

Neamul *Gole*, Golăie, Basarabenĭ unul, Ieremia, pîrcălab de Hotin saŭ staroste de Cernăuţĭ [6], fu trădătorul luĭ Ioan-Vodă cel Cumplit — avea peste Prut Rujinţiĭ pe Ciuhur, cu loc de moară, jumătate din *satul de obîrşie Golăeştiĭ*, cu loc de moară pe Botna, Burnăreştiĭ, întemeiaţĭ de un Bur-

[1] *Uricariul*, XIV, pp. 151, 155 şi urm. Răzeşiĭ uciseseră niştе Grecĭ supt Petru Rareş, şi de aceia li se confiscase moşia.

[2] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, pp. 334-5

[3] *Studiĭ şi documente*, VII, pp. 208-9, n-l 2.

[4] *Uricariul*, X, p. 108

[5] *Ibid.*, XIV, pp. 159-60 Şi regest în *Studiĭ şi documente*, VI, p. 89, n-l 1.

[6] Hurmuzaki, XI, p. XXVII.

nar (Bernard) și loc de moară pe Bîc: ele trecură la mănăstirea din Iași a familiei, Golia [1].

Stroicești stăpîniau proprietăți întinse, ca moștenitori, mult timp căzuți în neînsemnătate politică, ai «Stravicilor» — de fapt Stroici: fiu al lui Stroe — de odinioară: pe Simion Stroici Vistierul îl găsim cumpărînd de la Ivancea diacul polon moșia hotineană Grozenți, pe care o lasă apoi nepotului Miron Barnovschi, care fu Domn [2]. Nu știm anume ce avea peste Prut cellalt frate Lupu, care-și zise polonește: Luca; fiul său Ionașco însă moșteni moșia de la Volcinețul Sorocăi, pe care, la risipirea iute a averii, o cumpără un urmaș al bătrînului Tăutu, Miliai Tăutu, pîrcălab de Hotin [3]. La Orheiu, Tilița fu vîndută, după moartea mamei sale, Păscălina, de același Ionașco mînăstirii Sf. Sava din Iași [4]. La Soroca în sfîrșit satele Albești pe Soloneț, Bălănești, Ionășeștii pe Răut trec, cu toată împotrivirea răzeșilor, la Arsenie Iost treti Logofăt, vre-un urmaș de Sorocean și el, pentru 380 de galbeni de aur [5].

Movilești par să vie și ei din aceste părți, care, prin răscoale și lupte necontenite, își arată rolul precumpănitor în istoria Moldovei pe la 1600. «Moșii» episcopului de Rădăuți, apoi Mitropolit, Gheorghie, și ai lui Ieremia, viitorul Domn, dăduseră mănăstirii Voronețul, care avea, cum știm, și «balta cu hotar» Leonta, la Nistru, satul Sublinți la Soroca. Ieremia-l luă apoi ca domnesc, alipindu-l la Năpădova și făgăduind călugărilor un altul, care nefiind dat, Voronețul reîntră în drepturile sale, recunoscute și de Doamna Ieremiei, Elisaveta; supt Radu Mihnea apoi se îngădui vătămanului să atragă străini, «Ruși, Leși, Ungureni, Munteni,

[1] *Uricariul*, IX, p. 140.
[2] *Studii și documente*, XI, pp. 49-50, n-l 14.
[3] Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, p. 174.
[4] *Ibid*, pp. 172-5; *Uricariul*, V, p. 215.
[5] *Ibid.*, pp. 259-61.

Sîrbĭ», într'o slobozie [1]. Văscan Movilă, pîrcălabul de Hotin în 1563, al luĭ Despot, o rudă a luĭ Ieremia, şi soţia Nastasia aveaŭ Nelipouţiĭ Hotinuluĭ, cumpărat încă de tatăl său şi de Dumitru Movilă (Moviliţă), Mare-Vătaf — poate de Dorohoiŭ — de la un Dinga pe 300 de galbenĭ tătăreştĭ, şi după Văscan rămaseră în curţile de acolo mazilul Ionaşco cu două surorĭ [2]. De la soţul eĭ, Ioan Movilă Marele-Logofăt, avea Maria, mama Voevozilor Ieremia şi Simion, Iurceniĭ în Soroca, pe cari-ĭ lăsă luĭ Alexe Mustaţă «ce aŭ fost părcălab» - şi bănuim unde: tot la Hotin [3]. Mitropolitul Gheorghie cumpără de la urmaşele luĭ Luca Arbure din vremea luĭ Ştefan-cel-Mare, jertfa luĭ Ştefăniţă, pe urma căruia niciodată nu se maĭ ridică acest vechiŭ neam,—Stănileştiĭ Hotinuluĭ, pe care li-l dă apoĭ îndărăt ca să iea Solca [4]. Gheorghe Izlozeanul, pîrcălab de Hotin, «socrul» orĭ ginerele Ieremieĭ, cumpără şi el în apropiere, Coteleva, Sancăuţiĭ, Mărgeninţiĭ, *Şişcăuţiĭ zis şi Novo-Seliţa*, de la un Gheorghe şi ginerele său, Constantin Roşca [5]. Constantin-Vodă Movilă, înlocuind răzeşiĭ, pe cari-ĭ deposedase de sigur, vinde uneĭ rude de aproape, Chiriţă Paleologul şi Măricăĭ, văduva luĭ, moşia Vasilcăul, «din ocolul tîrguluĭ Soroceĭ», Cirişnovăţul vecin, lîngă Troian şi «nouă fîntînĭ»; ele trec la mănăstirea Golieĭ, care maĭ avea părţĭ din Stoicanĭ, jumătate din Stolniceniĭ saŭ Pohribenĭ şi chiar «o poiană din hotarul Soroceĭ», strîngînd astfel tîrgul din maĭ multe părţĭ; maĭ tărziŭ tot aicĭ călugăriĭ căpătară de la Alexandru Movilă, ultimul represintant al dinastieĭ, satul Voşca [6]. Ceĭ doĭ soţĭ ieaŭ şi Birecaniĭ la Bîc, în Lăpuşna, de la răzeşĭ ce se co-

[1] Măzăreanu, *Voroneţul*, p. 51 şi urm.

[2] *Archiva istorică*, III, p. 202. Cf. Hurmuzaki, XI, pp. L-LI. La 1587 încă Dumitru Movilă avea Nelipouţiĭ la Hotin, pentru care mărturisia la 1599 Gheorghe, pîrcălabul de acolo; *Studiĭ şi documente*, VII, p. 209, n-le 5-6.

[3] *Archiva istorică*, I [1], p. 128.

[4] *Studiĭ şi documente*, XXI, p. 281 şi urm.

[5] *Ibid.*, V, p 397.

[6] *Studiĭ şi documente*, VII, p. 211, n-l 15 Interesante nume de răzăşĭ: Nistor, Doica, Drăguţa, Axinia. V. şi Halipa, *l. c.*, Actele Chişinăuluĭ.

boară din strămoșĭ dăruiți de Ștefan-cel-Mare însuși [1]. Maria Paleologa dăduse mănăstirii Pobrata și un sat la Lăpușna, Ciocănești [2].

Maria maica Movileștilor avuse din altă căsătorie, cu Balica, pe vestitul Isac Balica Hatmanul, care peri ca hain în lupta, pentru semințiа luĭ Ieremia, cu Ștefan-Vodă Tomșa. Din moștenirea luĭ biruitorul dărui, pentru vre-o datorie de banĭ, Mareluĭ-Vameș Manolachi, un Grec — cel d'intăiŭ ce se așează aicĭ, între urmașiĭ vechilor ostașĭ colonisatorĭ , patru sate, Rogojeniĭ, Vistiriceniĭ, foștĭ în 1525, prin danie domnească, aĭ Căprieneĭ [3], și Roșieciĭ pe Răut, în Ținutul Sorocăĭ, «cu vadurĭ de morĭ și cu bălți cu pește», pe lîngă Mușceni la Nistru [4]. De la dînsul va fi avut Solca, prin această mănoasă confiscare, Ustia la Orheiŭ, «pe malul Nistruluĭ, unde cade Răutul în Nistru» [5]. La căderea Tomșeĭ însă, supt Moise Movilă, ruda luĭ Balica, el însuși și alțĭ Movileștĭ își luară partea din marea avere rămasă fără stăpîn: prin dania la Pîrliți, în Soroca, pe care i-o făcu Moise-Vodă, la 5 August 1631, ajunse astfel stăpînitor basarabean Eustratie al treilea Logofăt, vestitul cărturar, traducător de nomocanoane, de cărți bisericești și probabil și acela al luĭ Herodot [6]. Iar Miron Barnovschi, și el un Movilă, după maică-sa, desfăcea din moșiile Balicăĭ Răcinții pe Nistru pentru a-ĭ da luĭ Constantin Stîrcea [7].

Ca soț al Ileneĭ, fiica luĭ Ioan-Vodă Movilă pretendentul, alt mare cărturar al Moldoveĭ, cronicarul luptelor și suferințelor din acest timp și, pe de altă parte, și el un ucenic al școlilor polone, un iubitor al rosturilor pe peste Nistru, unde găsi mai tărziŭ un bun adăpost, *Miron Costin* ajunse mare stăpînitor de pămînturĭ între Prut și Nistru. Nu putu

[1] Halipa, *l. c.*, II, p. 230 și urm.
[2] *Studiĭ și documente*, V, p. 82, n-l 19.
[3] Halipa, *l. c.*, I, p. 216.
[4] *Uricariul*, V, pp. 221-2. Cf. *ibid.*, p. 378 și urm.
[5] S. Fl. Marian, *Condica Solcăĭ*, p. 66.
[6] Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 156-7.
[7] *Uricariul*, XVIII, p. 399 și urm.

să smulgă Larioneştiĭ (Soroca) mănăstiriĭ Sf. Sava, care o căpătase de la Ienachi Postelnicul, proprietar şi dînsul prin vre-o danie a luĭ Ştefan Tomşa [1]. Miron căpătă însă şi stăpîni în pace acest vast domeniu basarabean: Sancăuţiĭ, Ruşinţiĭ la Hotin, Crăncăuţiĭ, Chipicĭca, Cotujeniĭ, Zmunţeniĭ, Scobirceniĭ, Oprişeniĭ, Vaslăuţiĭ, Sudarsca, Brazcăuţiĭ, Coşelniţa, Buzeniĭ, Bărbova, Căcăceniĭ, Bărbuşcaniĭ la Soroca, Măucăuţiĭ, Vepreuca, Tirobceniĭ, Cucuieţiĭ, Mărculeştiĭ, Rogojeniĭ, pe Răut, Davida la Orheiŭ, «de spre Tighine» şi am pomenit numaĭ acele sate la care e pomenit Ţinutul, în lista imenseĭ averĭ teritoriale [2]. Numaĭ «pentru plata datornicilor săĭ şi pentru comîndul săŭ», el lăsa, după împărţirea celorlalte sate între treĭ feciorĭ şi maĭ multe fete, Davida, pe care maĭ tărziŭ eraŭ s'o usurpe Turciĭ benderliĭ, Coiceniĭ pe Prut, la Ţinutul Iaşuluĭ, şi satul sorocean al Măteuţilor [3]. Safta, fiica luĭ Miron, avea în Ţinutul Iaşilor, Măleştiĭ pe Prut, Sociĭ, Cîrpiţiĭ, Căcăceniĭ, Coşerniţa şi Silişteа Tîrleştilor, Gîrboviĭ, Buzeniĭ şi Zmulţeniĭ la Soroca, în sfîrşit Cărăimăneştiĭ, satul urmaşilor luĭ Cărăiman, la Vadul-luĭ-Vodă pe Nistru, în părţile Orheiuluĭ [4]. Iar Maria Vistiierniceasa, altă fată a cronicaruluĭ, trecea în familia soţuluĭ, Ilie Cantacuzino, iar apoĭ, neavînd copiĭ, în aceia a luĭ Iordachi Cantacuzino Deleanul, «Budele de la Soroca, în Movilăŭ», Uşihlibiĭ şi alte moşiĭ de dincoace de Prut [5].

Venind la altele din neamurile nouă ce se ridică la începutul veaculuĭ al XVII-lea pentru o hegemonie politică de cîteva deceniĭ numaĭ, pănă le răpun şi pe dînsele Greciĭ şi boieriĭ Ţeriĭ-de-jos, maĭ apropiaţiĭ de Dunărea întru toate stăpînitoare,—*Grigorcea Crăciun,* cetăţeanul polon, dădu Voroneţuluĭ Tăistreniĭ şi Hlinovul, «ce se chiamă Cobulta»,

[1] *Studiĭ şi documente,* IV, p. 270, n-l CII.
[2] *Archiva istorică,* III, pp. 281-3.
[3] *Studiĭ şi documente,* V, p. 133, n-l 65. Cf. V. A. Urechiă, *Miron Costin, Opere,* regestele de documente.
[4] *Studiĭ şi documente,* VII, p. 340, n-l 16.
[5] *Ibid.,* XI, p. 80, n-l 144.

din sus de Răut, pe care un timp le usurpă unul din tovarăşii de răscoală ai lui Balica, Trifon Clucerul [1]. *Ghenghea* Logofătul, rudă prin soţia sa cu Stroiceştii [2], avea Chelmeştii în Hotin, lîngă Varticăuţi, — un Toderaşco Varticovici era încă pîrcălab de Soroca pe la 1580 [3], iar Iuraşco, fiul Hatmanului Vartic, şi fratele lui Ionaşco, îngropat la mănăstirea Galata, dădea acesteia satul hotinean Malitinţii [4], şi el o dădea de zestre feteî, Safta, care luă pe Lupu Prăjescul: îl vedem apoi pe acesta în judecată cu urmaşii Onciului Moţoc, ai Postelniculuî Crăciun şi ai unuî Leţea [5].

Nicoară *Prăjescul,* tatăl Lupului, era aicî, şi în Dorohoiul vecin, un mare proprietar de foarte întinse moşii răzăşeştî, avînd pe la 1617 Cotova pe Căinar, Visoca, «la vîrful Căinaruluî» — moşie pomenită şi în veacul al XV-lea —, Crivceniî în Ţinutul Sorocăî, Cozeştii în al Orheiuluî urmaşî ai lui Cozea , Văsienii pe Botna şi acel Prăjeştî în Lăpuşna, din care se vădeşte obîrşia basarabeană a neamuluî [6].

Un Voruntar Prăjescul Comisul şi soţia Salomia, cari aveaŭ un singur fiŭ, Savin, lasă fetelor, măritate cu Grigore *Ureche* cronicarul (Lupa), Toma Stolnicul Cantacuzino şi Lupu Bucium, o sumă de alte moşiî basarabene, dintre care luî Toma-î vin «Siliştea pe Prut», luî Bucium Cumceniî, tot la Prut, iar luî Ureche, pe lîngă Vlăsăneştii pe Prut, Străşeniî pe Bîc, la Lăpuşna, şi Cruhliceniî, al pribegilor de la Cruhlicul hotinean [7]. Mai tărziŭ Ureche ajunge să aibă Negrileştii, Balta, Genele şi Briţcaniî, în Tigheciul fălciian, smuls de la nişte răzăşi al căror neam îî avea încă din zilele luî Alexandru-cel-Bun.

---

[1] Măzăreanu, *Voroneţul,* pp. 55-7, n-le 2 3.

[2] I. Tanoviceanu, în *Archiva societăţiî ştiinţifice şi literare din Iaşi,* III, p. 339.

[3] Inedit în Biblioteca Fundaţiei Zamoyski din Varşovia.

[4] *Archiva istorică,* I[1], p. 144.

[5] *Uricariul,* XIX, p. 445 şi urm.

[6] *Studiî şi documente,* XI, pp. 88-9, n l 183. Totuşi avem Prăjeştî în părţile Bacăuluî (două sate) şi ale Romanuluî.

[7] *Ibid.,* VI, pp. 535-6.

Încă de la 1600 găsim pe «Căpitanul» *Donică* încunjurat de răzeşĭ din Pituşca, Verpca, Săpotenĭ, Siţăneştĭ, Găteştĭ, Păuleştĭ, Vărzăreştĭ, dintre cari unĭ sînt hotnogĭ [1]. La 1603 era pîrcălab de Orheiŭ un urmaş de răzăşĭ de pe aicĭ, Ignat *Ciogolea*, începătorul neamuluĭ uneltitor al Ciogoleştilor, şi el avea moşie la Şipotenĭ [2]. Urmaşul săŭ în 1609, Gheorghe, va fi fost din rîndul aceloraşĭ vechĭ grănicerĭ cari cunoşteaŭ şi fierul pluguluĭ şi al săbieĭ [3]. Şi tot dintre eĭ se ridică Steţco, om de încredere al luĭ Ştefan-Vodă Tomşa, care-l trimete şi în misiune la principele Ardealuluĭ [4]. Amintim că la începutul anuluĭ 1617 răsare într'o mănăstire un Domnişor care-şĭ zice fiul luĭ Ioan-Vodă-cel-Cumplit şi, lăsîndu-şĭ meşteşugul de pănă acuma, de diac şi cizmar, merge la Orheiŭ, capătă ajutătorĭ şi se îndreaptă spre Iaşĭ, unde ar fi încercat să cîştige pe Logofătul luĭ Radu-Vodă, care-l dă însă stăpînuluĭ săŭ spre moarte [5].

Unĭ din pîrcălabiĭ Hotinuluĭ, cum e Spătarul Costaşco *Moţoc*, supt Vasile Lupu şi Istrate-Vodă Dabija, orĭ Toderaşco, aŭ şi moşiĭ prin aceste părţĭ, unde rămîn [6]. Tot aşa la Soroca era pîrcălab în 1660 Dumitraşco, care avea de la soţia Aniţa satul Iuganiĭ, din moştenirea Varticeştilor [7].

Tot din moştenirea luĭ Balica, Pătraşcu Costin Spătarul capătă, de la Moise Movilă-Vodă, Mateuţiĭ la Soroca, pe lîngă Baranca, Noua-Suliţă, Preruda [8].

Şi *Bucioc* avea moşiĭ pe aice, vestitul Bucioc care muri tras în ţapă de Turcĭ ca îndemnător la răscoală al luĭ Gaşpar-Vodă Gratiani şi care măritase pe fiică-sa Tudosca

[1] *Studiĭ şi documente*, V, p. 17, nota 4. Unuia-ĭ zice: Leahul. Cf. *ibid.*, p. 21, nota 1.

[2] *Ibid.*, XI, p. 74, n-l 109; Pîrvan, în *Convorbirĭ literare* pe 1904.

[3] *Ibid.*, V, p. 11, n-l 52.

[4] *Ibid.*, IV, p. CXXXV, nota 5.

[5] Cf. Hegyes, in Trauschenfels. *Deutsche Fundgruben*, p. 148; cf. *ibid.*, pp. 326-7.

[6] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, III, pp. 136, 292-3.

[7] *Ibid.*, IV, pp. 220-1.

[8] *Studiĭ şi documente*, V, p. 533, n-l 10.

după Vornicul Lupu, menit să fie Vasile-Vodă. În zestre era satul Andreuții, și într'un tărziu Doamna Ruxanda se judeca (1674) pentru niște vecini cu Ilie Moțoc, judecata făcîndu-se la Hotin de Ștefan-Vodă Petriceicu[1], cu întrebarea pîrcălabilor de Soroca. Tot în foaia de zestre a Domniței eraŭ și Găozenii în Ținutul Sorocăi, pe cari Ruxanda-i vinde la 1669 lui Ilie Sturza Stolnicul[2]. Costea și Ilie Bucioc aveaŭ moșie la Costești (Hotin) cu heleșteŭ, moară în Ciuhur și «loc de moară», precum și pod pe dubase la Prut, și Găurenii, din Iași: Buhușeștii, Cantacuzinii moștenire pe cel d'intăiŭ[3]. Al doilea Costea Bucioc mai cumpără, la 1660, de la urmașii lui Vasile Brăescul, Dumenii pe Prut (Hotin)[4].

Din pămînturile familiei *Sturza,* biserica ieșeană Bărboiul căpăta Urzeștii Sorocăi, cumpărată de la Ilie Sturza Stolnicul, și două mori pe Răut[5]. De la Sturzești trec la Filipeștii munteni, prin căsătorie, între altele, Căzăneștii din Orheiŭ, mai tărziŭ ai ginerelui lui Mateiŭ Filipescu, Iordachi Caramanlîul[6].

Dumitru *Buhuș,* a cării văduvă fu soția lui Dabija-Vodă, avea între multele lui moșii, pe Ciuhur Brătești, Talmacinul pe Nistru (Hotin), ș. a.[7].

Să vedem acum întru cît neamuri mai mici se împărtășiaŭ de stăpînirea pămîntului basarabean. La 1611, răzeșii Condrea fiul lui Petre Traistă și Doța vînd locul lor, cu prisacă, «la Bătrîna, la puț», lui Nicoară Uricar, aducîndu-se, din causa vecinătății, și mărturia marilor-vătaji și a șoltuzului și pîrgarilor de Lăpușna[8]. La Ciripcăŭ și Nico-

[1] *Uricariul,* X, pp. 168-9.
[2] *Ibid,* XXIII, pp. 260-1.
[3] Ghibănescu, *Surete și izvoade,* III, pp. 288-90.
[4] *Ibid.,* IV, pp. 164-5.
[5] *Uricariul,* IX, p. 145
[6] *Studii și documente,* V, p. 408. Cf. *ibid,* p. 410
[7] *Ibid.,* VI, p. 77, n-l 21.
[8] Ghibănescu, *Surete și izvoade,* V, pp. 241 2.

reştĭ (Soroca) stăpîniaŭ la 1618 Alexandra şi Ghedeon, fiiĭ luĭ Voicu fost Logofăt[1]. Tot pe timpul luĭ Vasile Lupu căpătară moşie în Ţinutul Iaşilor peste Prut, la Dumeştĭ saŭ Tocsobenĭ, Gheorghe Kotnarski, pisarul leşesc şi «rotmistrul domnesc» Roszczicz, cari-ĭ trecură apoĭ Iesuiţilor din Iaşĭ, făcîndu-şĭ acolo şi odaie de vite; biserica ortodoxă, clădită de un boier, puseră eĭ să o strice, «că făr' de ştire noastră s'aŭ fostu făcut pe moşie noastră, după marturĭ»[2]. De Hotin se ţinea supt Movileştĭ şi satul Şireuţilor, care trecu apoĭ, supt Vasile Lupu, în mînile Neniuluĭ Vornicul[3]. Ianachi Postelnicul cumpără de la urmaşiĭ Ulmanuluĭ, proprietar supt Ioan-Vodă-cel-Cumplit, şi de la Vasile Dăgan satele Ulmenĭ în Lăpuşna, pe Botna, şi Diecĭ, în acelaşĭ loc; sora sa Vambula şi soţul eĭ, Hrizea, le trec apoĭ tot Vorniculuĭ de gloată Neaniul, la 1644[4].

Gheorghe-Vodă Ştefan aşează la Pulberenĭ, pe Cogîlnic, cu valea Namisnicul, pe Luca pîrcălabul săŭ de Lăpuşna şi soţia Gherghina; eĭ aŭ şi «valea Buciumuluĭ, pe Tănuşa». Luca rămîne în aceste părţĭ, şi la 1669 el era pîrcălab de Chişinăŭ. Morile trecură[5] apoĭ la neamurile înrudite Arbure şi Iamandĭ. Lăpuşna era aproape, şi maĭ tîrziŭ tîrgoveţiĭ luaŭ fără drept dijma[6]. În apropiere căpătă şi biserica Sf. Ioan Zlataust din Iaşĭ pămînturĭ[7], precum şi satul Hănceştĭ, cu moşia Bolăe saŭ Baloia şi Crăieştiĭ[8].

Între multele moşiĭ ale luĭ *Vodă-Dabija* chiar şi ale Doamneĭ Dafina Buhuş era şi Ustie, la Orheiŭ, dată apoĭ Bîrnoveĭ, Zaluceniĭ, Vitolţiĭ ş. a.[9].

În ce priveşte pe alţĭ boierĭ, un «om noŭ» între eĭ, Duca

[1] *Studiĭ şi documente,* XI, p. 90, n-l 186.
[2] *Ibid.,* I-II, p. 86.
[3] *Uricariul,* XIV, p. 98.
[4] Ghibănescu, *Surete şi izvoade,* V, pp. 305-6.
[5] *Uricariul,* XXIV, p. 425.
[6] *Ibid.*
[7] *Ibid*
[8] *Ibid,* p. 426.
[9] *Studiĭ şi documente,* VII, p. 318, nota 1

fost Uşer-Mare, la 1624, avea Teşăuții[1]. Tot pe atunci se ridică la însemnătate şi neamul unui diac basarabean de pe Cogîlnic, *Cogălniceanu*, care primia de la Movileşti satul Tălăieşti, întrînd în gîlceavă cu răzăşii de acolo unul din ei se chiamă Pîntece-Verde , pentru siliştea Călmăţuiul şi dreptul de a face heleşteu pe pîrău[2] Totuşi ei căpătară siliştea, unde se aflaŭ la 1660 fiii lui Ioan Cogălniceanu, alt diac — între ei Vasile şi fetele[3].

În aceiaşi epocă a lui Vasile Lupu, în sfîrşit, *Cantacuzineştii* încep să se împlînte pe aici. Constantin Ciobanul —zis aşa poate pentru marele negoţ de oi basarabene cu Ţarigradul pe care-l făcea, dă de zes're Logofătului Iordachi Cantacuzino Chelmeştii, cari trec apoi la fiul acestuia, Ioniţă[4].

Constantin Stîrcea, pîrcălab de Hotin, şi soţia sa, fiica fostului Mare-Logofăt Pătraşcu, aŭ moşie la Cotiugeni, pe Prut, pe care o vînd apoi lui Iordachi Cantacuzino[5]. Urmaşii lui Iordachi însuşi aveaŭ pe la 1700, între altele, Trifăuţii la Soroca, «cu pod în Nistru şi cu vad de moară în Nistru», Bojoviţa, Hlinaia, Mărcoreţul şi Ilişăuţii, Tribisăuţii, Dimideniĭ, Răsteul Buzoviţa, Mândăcăuţii, «Braşteile», Carlacăul, Romancăuţii, Chilimeştii la Hotin, Puiceştii la Lăpuşna, «în «branişte», Ploscurenii în Ţinutul Iaşilor «cu loc de heleşteu în Ciuhru şi cu morî», de la Constantin Ciobanul Postelnicul; Năvărniţii, tot acolo, Stolniceni, Stîngăceni, Zăhăicani, de la Vasile Macrî, Hălinţii de la Vărlan Bontăş, Porforteasa, Răzăna de la Toader Cuza, şi Teleneştii la Orheiŭ[6].

Pe la 1670 urmaşii lui Grigore Cucora Stolnicul lui Petru

[1] *Ibid*, X[1], p. 74, n-l 114

[2] *Uricariul*, V, p. 187.

[3] *Ibid*. Cf. *Istoria literaturii romîne în secolul al XVIII-lea*, I, p. 481 şi urm.

[4] *Ibid*, XIX, p. 445 şi urm. — Pretenţii ridică însă şi un Vasile Curp *(ibid.)*.

[5] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, pp. 315-6.

[6] *Studii şi documente*, VII, p. 180 şi urm.

Şchiopul[1] — din care neamul Mătieş şi neamul Ţălinca — eraŭ împresuraţi la Săliţa, zisă apoi Oncăuţi, «pe Racovăţul-Sec» (Hotin), de Toderaşco Iordachi Cantacuzino, care avea în vecinătate Lişăuţii. În satele vecine însă, Cepelenţi, Rujinţi, Mihălăşeni, Pascova, Oncăuţi, Hrinăuţi, Hlinaia, se păstraŭ răzeşii[2].

Însuşi neamul domnesc cel noŭ, înrudit cu Băcioc, neam care trăgea nădejde să ajungă o dinastie, căută să-şi înfigă rădăcinile aici. Fratele luĭ Vodă-Vasile, Gavril Hatmanul, îşi dase fata după Andreieş Medelnicerul, care avea moşie la Corjouţi, «ce-s pe apa Vilia, în Ţinutul Hotinuluĭ». Se credea că Gavril făcuse silă răzăşilor, căci ei se ridică după căderea Domnuluĭ, la 1654, cu «Jăvertean iuzbaşa, fiul Ţigancei, nepot luĭ Teţescul, strănepot luĭ Lăzean şi Mihul». Se dovedeşte însă că moşia e cumpărată parte de la Grigore Pilipovschi şi soţia Mitrofana, fiica Vistieruluĭ Solomon, parte de la neamurile Gînscă, Răspop, Corjăŭ şi altele, iar parte e danie de la urmaşiĭ luĭ Lozonschi Cămăraş: Toderaşco Vornicul, Iordachi Cantacuzino, Racoviţă, pîrcălabul Stîrcea şi Ştefan fiul luĭ Şoldan[3].

La Mînzeştĭ (Iaşĭ) şi pănă în *drumul Măjilor,* pe unde mergeaŭ carele cu peşte (este şi «o baltă cu peşte» aproape) în aceiaşĭ vreme a luĭ Vasile Lupu Păharnicul Frăţiman trece proprietatea sa luĭ Vodă, şi acesta o dă Sohiicăĭ fata din casă a Doamneĭ, «căci i-aŭ slujit»[4]. Sohiica, poate fată din casă şi la Gheorghe Ştefan, nu se aşează acolo, ci vîndu

[1] El cumpărase de la Sinata, Călina, Tetaa, Olina, Făderaşco, Roman, Buhaciŭ, Marco, Miros, Lupşa, Maxin vătaful fiul luĭ Vlaicul, de la urmaşiĭ Slavneĭ. Grozaveĭ, Uideĭ, luĭ Cozuna şi Vasco Bore vătafiĭ, luĭ Lojea, luĭ Toader diacul şi Roman diacul, de la Pava, Hopca, Gafa, Liciul, Văscan, Oanţa, Mica, Zoica, Maruşca, Dimca, Săcuia, Mîndrul, Armanca, Vasutca, Luchia, Petraş.

[2] Ghibănescu, *Surete şi izvoade,* IV, pp. 60-2, 206 şi urm.

[3] *Uricariul,* XXIII, p. 241 şi urm. — Nume: Mitrofana, Batco, Greaca, Sofrona, Mamunt, Bilae, Drăghina. Vasile Şoldan vinde şi partea sa de la Vacota; *ibid.,* p. 248.

[4] *Ibid.,* XII, pp. 278-9.

locul luĭ Grumezea Căpitanul [1], și acesta cumpără și prin prejur, avînd marturĭ pe Hariton căpitanul, pe iuzbașa Andreĭ, pe Vlasie căpitan de Soroca și alțĭ «voinicĭ» basabenĭ. Maĭ tărziŭ o parte de moșie — «bătrînul Domșeĭ» — fu vîndută Doamneĭ luĭ Duca-Vodă, Anastasia, nepoata soțieĭ luĭ Grumezea, după prada cea mare a Tatarilor, supt Vasile, cînd se nimiciră zapisele [2].

O altă parte din Mînzeștĭ fu dăruită de Vasile-Vodă Gaftoneĭ, «căcĭ i-aŭ fost roabă și o au fost măritat după Ivan bărbierul de la Feredeŭ», după care ea se mărită cu Gligorie Brașovanul. Ivan Țurlic, soțul Gaftoneĭ, fusese și el slujbaș al Curțiĭ[3]. Moșia trece prin vînzare la Marele-Jitnicer Necula [4], a căruia soție Alexandra era văduva Grumezeĭ și mătușa Doamneĭ luĭ Duca. Găngureștiĭ vecinĭ ajung aĭ luĭ Vasile Corlat Uricarul și Cămărașul, pe doĭ boĭ cît 50 de talerĭ [5]. Și Rusul hotnogul avu apoĭ parte aicĭ [6].

La Găurenĭ (Iașĭ) era ruda luĭ Vasile, Iorga Postelnicul, care-o vinde apoĭ luĭ Stamati Postelnicul, în judecată, la 1671, cu Galata [7].

În ce fel neamul luĭ Vasile-Vodă înțelegea să plătească se vede, de altfel, din casul fratelui domnesc Gheorghe Hatmanul, care-șĭ face case la Galațĭ, pe locul dat de Doamna Marghita Movilă luĭ Pană Păharnicul de Covurluiŭ și nu se gîndește a-l plăti decît «aproape de primineala luĭ Vasilie-Vodă», uitînd de fapt și atuncea [8].

În ce privește averile mănăstirești, ele nu se înmulțesc

---

[1] *Ibid.*, p. 283 și urm.
[2] *Ibid.*, p. 281 și urm.
[3] *Uricariul*, XXIII, p. 235.
[4] *Ibid*, XII, pp. 289-90 și urm.
[5] *Ibid.*, p. 274 și urm.
[6] *Ibid.*, pp. 295-6.
[7] Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, pp. 285-6 și urm. Iorga avea o soră Alexandra, alta Zamfira și o nepoată Evda *(ibid.*, pp. 287-8).
[8] *Ibid.*, IV, pp. 203-5.

simţitor în acest timp. Avem chiar actul prin care la 1622 Ştefan Tomşa îndeamnă pe «vătămanii şi toţi vecinii» de la Taistreni şi Tîrnauca Soroceï a se supune egumenului de Voroneţ [1]. Dobrovăţul are judecată cu un Ştefan Cuatu pentru Fîntîna Cahova, la Grecenï [2] în hotar, ş. a.

Viaţa răzeşească urmă: o găsim şi în părţile Hotinului, alături cu proprietatea mare, care va decădea în curînd. De obiceiu se ridică însă, mai ales prin dregătorii, prin comenzi militare, ca singuri stăpînitori, unii dintre răzeşi chiar, urmaşi ai vechilor neamuri. La 1610, răzeşii din Căbeştii Hotinului îşi vînd partea starostelui Onciul, înnaintea lui Dumitraşcu ginerele lui Dobranschie din Lucavăţ, a cunoscutului vameş Condrea şi a lui Dobruş şoltuzul de Cernăuţi [3]. La Hlinişte şi Novocăuţi stăpîneşte în 1637 Gheorghe Jora [4]. La Costela şi Solominca Hotinului unui Jora îi urmează Gavrilaş Vornicul şi Tuduri fost pîrcălab [5]. «Jupăneasa Grăpina» Prodăneasa lasă la 1639 «fiului» Vasile şi fiicei Ana Rujavinţii şi parte din Cerlica, «fiului» Lupu Talpă şi fiicei Irina Peribicăuţii şi Şijcăuţii [6]. Fetele Todosiei Oncioaia din Suceava vînd la 1640-1 la Lopătinţi (Hotin) [7]. Pe la jumătatea veacului al XVII-lea Cazacul trece lui Neculai Sălitrarul a patra parte din Molodova pe Nistru (Hotin), contractul făcîndu-se în Polonia la Studeniţa, cu marturi străini. Fata lui Neculai vinde apoi moşia lui Prodan Drăguşescul, vărul ei (1657) [8].

Un Avram de Luncenï, care lasă pe la 1650 averea fiilor

---

[1] *Uricariul*, X, p. 134; XXIII, p. 70. Pentru Moscora Sorocăi, răzăşească, *ibid.*, p. 164.

[2] *Ibid.*, VI, p. 261.

[3] *Ibid.*, XIX, pp. 7-8.

[4] *Studii şi documente*, VII, p. 210, n-l 11.

[5] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, III, pp. 287-8.

[6] *Ibid.*, p. 289 şi urm.

[7] *Studii şi documente*, V, pp. 26-7, n-l 119.

[8] Marturi: Savin Cucoară, Sanson, Toader Dodon, Liciul ş. a. *Uricariul*, XXIV, pp. 417-8.

Toderaşco şi Criste, avea, prin cumpărătură, şi Pilipăuții [1]. Pe la 1670 se aşează la Bălcoşeştiĭ Orheiuluĭ, pe apa Răutuluĭ, neamul Sturzescul [2]. Acest neam, care cuprinde şi preuți, are loc apoĭ şi la Cercelești, la Sîrbeni.

Prutul era mărgenit de ambele părți cu satele dubăsarilor cari treceaŭ pe călătorĭ [3]. «Pustiul» rămînea numaĭ în mijlocul țeriĭ, «fără locuitorĭ şi fără apă», doar cu cîte o rară cişmea pierdută în acest «bărăgan» al cărăuşilor [4]. Prada din 1648 a Tatarilor, orîcît de grozavă ar fi fost, nimicind tot «din Nistru pănă în munte» [5], îngădui însă țeriĭ să se ridice.

Cît priveşte oraşele, luĭ Pavel de Alep protopopul de *Orheiŭ* i s'a părut un Vlădică. El văzu în oraş strade podite cu lemn ca în Iaşĭ, pîraie ce se strecuraŭ pe margene, ca azĭ la Bistrița şi în alte oraşe ardeleneştĭ, şi mişcaŭ morile tîrguluĭ, heleşteul străbătut de un pod statornic şi avînd, ca şi celelalte zece marĭ lacurĭ ale țeriĭ, iezătura făcută de Vasile-Vodă: tolosul heleşteuluĭ îl preţuieşte el la 3.000 de galbenĭ pe an [6]. În oraş se urmaseră pîrcălabĭ destoinicĭ, din neamurĭ de țară, cu priință, ca Apostol saŭ Apostolachi, fiul luĭ Ionaşcu saŭ Ionăşcuță Rusul, fost Mare-Logofăt,

---

[1] *Surete şi izvoade,* III, pp. 293-5; V, p. 13 şi urm.

[2] *Uricariul*, XXV, pp. 262-3 Cf. *ibid.*, pp. 264-8. Pe atuncĭ la Branova, Crăsnăşenĭ, Singurenĭ, Văsieştĭ, Bogzeştĭ (Orheiŭ), e neamul Bălan *(ibid.*, p. 265). Şi, p. 279 şi urm. Miron şi Sandul apar la 1686 cu marturĭ din Venjenĭ, Leuşenĭ, Bodorcenĭ (*ibid*, pp. 279-80). La 1765 „Tudosie sin Ermurachi Bălan din Breanova ot Orheiŭ" (*ibid.*, p. 287).

[3] Pavel de Alep, p. 129.

[4] *Ibid.*

[5] *Archiva istorică*, I², p. 191; cf. *ibid.*, II, pp. 14-5; III, p. 232. Între ceĭ răscumpăraţĭ de la Tatarĭĭ prădalnicĭ din 1648 e şi Irina Păspală de lîngă Hotin, pentru care un nepot. din neamul Talpă, dă 400 de taleri; Ghibănescu, *Surete şi izvoade,* III, p. 292.

[6] P. 29.

care trăia în 1648 aicĭ, căruia-ĭ urmă maĭ tîrziŭ (1655) un Catargiu, Gheorghe Postelnicul, un Matiaş Sturza (1657), un Sava (1688), un Gavril fiul luĭ Darie Donicĭ (1689). Pîrcălabul, aicĭ ca şi la Hotin, avea, de altfel, pe la 1650, şi grija strîngerĭĭ biruluĭ de la zlotaşĭ [1]. Dările orheiene se adunaŭ decĭ supt privigherea pîrcălabuluĭ, de mazilĭ, «soţĭ la mazilie»; ca Ionaşco iuzbaşa şi Vasile Drăghinicĭ din 1660 [2].

De «ocolul» oraşuluĭ [3] se ţinea şi vadul Răutuluĭ şi satul Piatra-din-jos [4] şi heleşteie ca acel de la Furcenĭ. În împrejurimĭ locuiaŭ decĭ şi năvodarĭ [5]. Hotnogĭ, «ostaşĭ de frunte», sulgerĭ apar în zapise [6]. Ca pîrcălab de Orheiŭ, Nicoară Donicĭ dă Seculuĭ case şi dughenĭ cumpărate şi făcute de el «în mijlocul tîrguluĭ Orheiuluĭ [7]. În tîrg stătea pe la 1650, pentru schimbul de banĭ, şi un *gălbănar* (saŭ negustor de «iarbă galbenă» pentru văpsit?) [8]. Ca şi în celelalte cetăţĭ de hotar, se aflaŭ şi negustorĭ de răscumpărare a robilor, ca Alexandru din Hotin, de la 1669 [9]. În Orheiŭ muria la 1665 Toader Pîsovschi, şi lîngă el se găsiaŭ preotul de la biserica domnească, apoĭ Gheorghe Dinga şi «Lupa vătaful de la dumnealuĭ răpăusatul Răcoviţ[ă] Cehan Marel[e]-Logofăt [10]».

Prin satele vecine trăiesc Vornicĭ de gloată, ca în Popşeştĭ, ciubotarĭ, bezmănarĭ, simplĭ vechĭ răzăşĭ, din neamul

---

[1] *Studiĭ şi documente*, IV, p. 266.
[2] *Ibid.*, V, p. 402.
[3] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 15.
[4] *Studiĭ şi documente*, XVI, p. 393.
[5] *Ibid.*
[6] *Uricariul*, I, pp. 151-2.
[7] *Studiĭ şi documerte*, VII, p. 377, n-l 11.
[8] *Ibid.*, VI, p. 537.
[9] *Ibid*, V, p 27, nota 1. Apostolachi pîrcălabul de Orheiŭ apare şi în 1656; *ibid.*, VII, p. 377, 11, n-l 2. Cf. şi cumpărătura luĭ Nicoară Donicĭ, fost pîrcălab, la Pituşca, de la Gavril; *ibid.*, V, p. 212, n-l 8.
[10] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IV, pp. 224-5.

Bățu, Codău, Fătul. Popăscul, Meleșanul, Săpoteanul, Gălbeneanul. Nume străvechĭ: Hăraga, Rusa, Coțul, Andreica, Merăuță, Mihuleț, Micul, Badea, Bălan, Țurcanul, Gribince, Bălăban, Coluneț, Costin, Albul, Bosie, Nicoriță, Mătieș, Luchiana, Buzescu (Armaș), Lelică, Răspop, Grăjdeanul, nu lipsesc. Și din neamul Sturzeștilor locuia acolo un Jicnicer, pe lîngă Toderașcu fiul luĭ Apostol și alțĭ boierĭ fără slujbe și mazilĭ, și se amestecă și cîte un pribeag de peste Nistru, ca Iocanoschi saŭ Iablanoschi supt Duca-Vodă. La 1668 vedem pe Apostolachi biv pîrcălab și alțiĭ făcînd hotărnicie la Sîrcova, cu răzășĭ din neamurile Riuleț, Saule, Boul. Coreț chi, de la Prepecenĭ, Bușăuca, Țahnăuțĭ, Ulișcanĭ, Sămășcanĭ, Perenĭ, Horbeneștĭ, Cinișăuțĭ, Olașcanĭ, Vîtlubenĭ (aĭ luĭ Ilie Sturza Stolnicul, care avea de la 1665 și Sîrcova și Pișcărețtiĭ [1]).

Încă de prin 1650 un Jora, Costachi, era Vel Orăjnic» (horonze, stegar) pe la Orheiŭ, unde luă de la Gligore Postelnicul Miclescu satul *Dubăsarĭ,* din care era să se facă un tîrg [2].

Chișinăul, «tîrg de maĭ nimica» pentru Dimitrie Cantemir [3], fusese mult timp un sat atîrnînd de biserica luĭ Balica, Frumoasa, a «Sfinților Apostolĭ» și de Galata, pe cînd alte părțĭ de moșie întraseră prin daniĭ domnești în mîna bôierilor [4]. Tîrgul se înfiripase însă pe la 1650, avea un Vornic și era supus Doamneĭ, dar în veacul al XVII-lea fu scos din domeniul eĭ și pus supt un pîrcălab [5]. Era încă un loc adaus Lăpușneĭ [6].

---

[1] *Uricariul,* XVI, pp. 211-4. Ferîia e 100 de boĭ. V. și *ibid.,* p. 233 și urm. Miron de Singurenĭ de la Orheiŭ e pomenit între ostași la 1677; *Studiĭ și documente,* VI, pp. 30-1, n-l 64

[2] *Ibid,* VI, p 538.

[3] *L. c,* („urbecula non magni momenti").

[4] Halipa, *l c.,* I, II, III. Danie a luĭ Duca-Vodă, 1666, către Toader Postelnicul. Alt proprietar în proces cu Galata e Iiaș Al ăza *(ibid,* II, p. 238 și urm.) Chirița dase moșia Buiceniĭ Galateĭ, dar nepotul săŭ Ramandi luĭ Ionășcuț Logofătul *(ibid.).*

[5] *Archiva istorică,* I [1], p. 171.

[6] *Ibid,* p. 172.

Pe la 1650 Dumitraşco cra pîrcălab de *Soroca* şi avea judecată pentru Iuganĭ cu Vartic Vornicul şi cu viitorul Dabija-Vodă [1]. Cu privire la oraş n'avem ştirĭ însă, şi sîntem îndreptăţiţĭ a crede că el se afla în decădere; de alminterea, aşezat tocmaĭ la margene, în buza puştilor căzăceştĭ, el n'a putut avea nicĭodată liniştea, decĭ prosperitatea Orheiuluĭ ferit între dealurĭ. Acte municipale de acolo, în orĭce formă, lipsesc cu desăvîrşire. Totuşĭ el era cercetat adesea şi de Domniĭ cari veniaŭ pănă la apa cea mare a hotaruluĭ. Ultima oară cînd Soroca văzu pe Vasile fu în cercarea luĭ neizbutită din 1653, pe care o opri vestea că Suceava a căzut [2]. La Soroca eraŭ, firește, pe lîngă pîrcălabĭ, şi globnicĭ şi dăbilarĭ [3].

În noul războiŭ turco-germano-polon, de după despresurarea Vienei, la 1690, Constantin Cantemir se plîngea de prada Turcilor şi Tatarilor, de năvălirile necontenite ale «tîlharilor», joimirĭ polonĭ, «din sus», iar «de spre Soroca şi Orheiŭ de Cazacĭ, Ţara-din-jos de Tatarĭ» [4]. Cetatea fu cucerită spre sfîrşitul veaculuĭ de Cazacĭĭ regeluĭ polon Ioan Sobieski, supt colonelul Rapp, şi se purtă cîteva săptămînĭ, în 1693, luptă de Cantemir-Vodă, împreună cu Turcĭĭ unuĭ Paşă de Trapezunt [5].

Apoĭ *Raşcovul* de peste Nistru adăposti pe Vasile-Vodă fugar [6]: în urmă el fu chiar reşedinţa Domniţeĭ Ruxanda, văduvă a luĭ Timuş Ilmilnițchi cel ucis la Suceava [7]; ea petrecu aicĭ multă vreme, de şi avea moşiĭ în Moldova, la

[1] *Studiĭ şi documente,* V, p. 85, n-l 36.

[2] *Ibid.,* IV, p. CCLII.

[3] Măzăreanu, *Voroneţul,* p. 54, n-l 10.

[4] *Uricariul,* XI, p. 212.

[5] Cf. şi *Studiĭ şi documente,* III, p. 20; *Acte şi fragmente,* I, p. 31, nota 1; p. 96. Se vorbeşte şi de un convoiŭ de provisiĭ oprit de Polonĭ la Orheiŭ.

[6] *Studiĭ şi documente,* IV, p. CCL-I.

[7] El venise ca mire pe la Soroca; Iorga, *Acte şi fragmente,* I, p. 209.

Delenĭ şi aiurea. Oraşul era plin de Moldovenĭ, cari, la vre-o greutate, se intorceaŭ în ţară [1], Ştefăniţă Lupu încercă să-şĭ aducă sora de acolo cu sila [2].

În Decembre 1653 păziaŭ la *Hotin* stegarĭ şi iuzbaşĭ [3]. Lupte se dădeaŭ necontenit prin împrejurimĭ, risipind negustoriĭ. Vasile-Vodă putu abia să fie primit între zidurĭ. Şi multe acte de moşie periră aicĭ, spune un act contemporan, «cînd primineala luĭ Vasile-Vodă» [4]. Toată Basarabia fu apoĭ prădată la 1648. şi ţara întreagă fugi la strigătul de «Vin Cazacĭĭ» [5].

De şi acest războiŭ pentru Domnie nu atinse în Sud *Renĭĭ*, locuiţĭ şi păziţĭ numaĭ de Moldovenĭ [6], *Troianul, Cartalul*, pentru că eraŭ acuma turceştĭ,—şi *Chigheceniĭ* se ţineaŭ cu greŭ împotriva Tatarilor [7]. În 1683 Hatmanul căzăcesc Kunicki, cu pribegiĭ Ilie Moţoc şi Savin Smucilă, uniţĭ la Chişinăŭ, bătură pe «Aga ţermuluĭ» şi merseră până la Cetatea-Albă, avînd o ciocnire cu Tatariĭ lîngă noua aşezare Tobac [8]. În 1686, Sobieski, marele rege polon, care cinsti Moldova de două orĭ cu presenţa luĭ costisitoare, luînd cu dînsul şi pe Mitropolitul Dosofteiŭ, cu moaştele Sfîntuluĭ Ioan celuĭ Noŭ, cu odoarele şi cu «cărţile» Mitropolieĭ, crezu şi el, ca mulţĭ alţiĭ, că Bugeacul e cheia Moldoveĭ şi a Dunăriĭ-de-jos şi porni să-şĭ prăpădească oastea de foame şi sete prin acest «Bărăgan» al Basrabieĭ. Expediţia luĭ ajunse până «aproape de Reanĭ» [9], dar se mîntui cu unul din acele desastre

[1] *Studiĭ şi documente*, IV, p. CXXX şi nota 4.
[2] *Ibid.*, p. CCCVIII, n-l 8 şi Miron Costin, p. 368.
[3] *Ibid.*, V, p. 85, n-l 36.
[4] *Uricariul*, XVI, p. 359.
[5] Pavel de Alep, pp. 129-30; *Archiva istorică*, I[2], p. 191; cf. II, pp. 14-5; III, p. 232.
[6] Cantemir, *l. c.*, p. 22.
[7] Miron Costin, în *Archiva istorică*, I[1], p. 172.
[8] *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 235 şi urm.
[9] Cronică, în *Studiĭ şi documente*, III, p. 19.

care făceaŭ pe Polonĭ să se gîndească cu groază la Moldova mîncătoare de vieţĭ.

Nevoia apărărĭĭ de spre Răsărit trebuia să aducă în curînd şi crearea unuĭ rost de pîrcălab de Cîrligătură «la Prut», în care aflăm la 1665 pe Dubăŭ[1]; unul de Tutova chiar apare la 1661[2]. La 1654 încă găsim pe ceĭ de Hîrlăŭ (Constantin Macrì) şi Dorohoiŭ (Ionaşco Balş)[3]. La Galaţĭ în sfîrşit e pîrcălab la 1661 Toader Ungureanul[4], care, împreună cu altul, se află şi la Putna, în 1659[5]. La 1667 încă se află un căpitan de Covurluiŭ[6].

La *Lapuşna* păzia în 1680 Cărstian Căpitanul[7], a căruĭ menţiune dovedeşte că nicĭ aicĭ nu lipsiaŭ măsurile de apărare faţă de Bugeacul pe care necontenit îl răscoliaŭ luptele Turcilor cu Polonĭĭ, cu Cazacĭĭ, cu Germanĭĭ, căcĭ după campaniile de la Neuhäusel şi Lewenz, în care periră mulţĭ Romînĭ, ambiţia regală a luĭ Enric Tököly era să înceapă un noŭ războiŭ cu Impăratul.

„Codrii" (Chigheciuluĭ) căpătară în acelaşĭ timp un aşezămînt militar: prin 1740 se întăria dreptul celor ce se vor aşeza între Codrenĭ de a fi «în mila şi aşedzare ce am făcut Domnie Mè şi cu celalţĭ codri», cari, între altele, nu eraŭ supuşĭ la datoria, supărătoare pentru nişte ostaşĭ călărĭ, a cailor de olac[8]. Se pare că unul din privilegiĭ era goştina maĭ mică: un leŭ la *20* de oĭ, pe care-l aveaŭ în acest timp «oamenĭĭ de Mănceştĭ», în Ţinutul Lăpuşneĭ[9].

---

[1] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IV, p. 51.
[2] *Studiĭ şi documente*, V, p. 30, nota 2.
[3] *Ibid*, p. 31, n-l 145.
[4] *Ibid*, pp. 37-8, n-l 175.
[5] *Ibid*, p. 86, n-l 43.
[6] *Uricariul*, XI, p. 278. Căpitanul de Covurluiŭ Nicoară apare şi în *Studiĭ şi documente*, VI, p. 26, n-l 50.
[7] *Ibid.*, V, p. 44, n-l 208.
[8] *Ibid.*, p. 356, n-le 1072-3.
[9] *Ibid*, p. 371, n-l 1202.

De la un timp, «slujitorii de pe margine» dispărură, şi «au rămas ţăranii». Dar pîrcălabii îşi aveau încă, la Orheiu, Soroca, Lăpuşna, vechile «obiceie pîrcălăbeşti de alte date», urmărind vite de pripas, făcînd judecăţi, şi pănă la «sînge», luînd gloabe, înfrînînd «furtuşagurile care să număsc potlogării», aşezînd vorniceï şi poate şi clucerï prin sate, luînd în tîrguri «ceï 2 potronici pîrcălăbia».

Se simţi însă nevoia de a întemeia peste Prut o Serdărie ca acea turco-tătară. Atribuţiile nouluï dregător, care-şi ţinea hotnogi la hotare, iar apoi namesnicï, era să păzească asupra risipiriï satelor, asupra furtuluï de caï turceştï şi tătăreştï, să culeagă robiï, să judece treï zile pe an la tîrguri, să comunice Domnieï judecăţile strîmbe, pe mîzdă sau pre voie veghetă», ale pîrcălabilor. În sfîrşit «toată margine în seama şi în purtarea de grijă Sărdariuluï să fie», porunceşte Grigore-Vodă Ghica în April 1730. Numaï la Oniţcanï, tîrg noŭ, Serdarul n'avea pîrcălabï lîngă sine. Satele-ï dădeaŭ la numire cîte o vulpe [1]. Găsim încă de pe la 1650 pe Serdar, numit aşa după turceşte: el avea supt ordinele sale călăraşi şi era aşezat «la Orheiŭ orï la Lăpuşna» [2].

Supt Duca-Vodă, în aniï cînd am găsit pe căpitanul de Lăpuşna, Gheorghiţă era Serdar [3]. Fălciian de baştină, înrudit cu toţi boierinaşiï de pe Elan, fost ofiţer polon, Constantin Cantemir însuşi apare ca Serdar maï mult timp, pănă la Domnie [4]. El era poate de fapt încă în acest rost la 1680, dar la 1681 se iscălia: fost Serdar [5].

3. *Noï rosturi ostăşeştï în Basarabia.*

Această nouă alcătuire militară împotriva Cazacilor luï Bogdan Himlniţchi, luï Timuş, luï Iurie, fiiï săï, luï Doroşenco

[1] *Studiï şi documente,* VI, p. 427, n-l 1628.
[2] Miron Costin, în *Archiva istorică,* I [1], p. 170.
[3] Ghibănescu, *Surete şi izvoade,* V, pp. 166-8.
[4] *Studiï şi documente,* VI, pp. 34-5, n-l 74.
[5] *Ibid,* V, pp. 44-5, n-l 209.

şi căpeteniilor din vremea sa, Hanenco, Sîrcu şi alţiĭ, crunţĭ vecinĭ, ca şi împotriva Tatarilor ce şi-ar fi greşit saŭ prelungit drumul pe la noĭ, întări *o nouă nobilime războinică*, şi ea era să se manifeste din noŭ, revoluţionar, potrivit cu tradiţiile Lăpuşnenilor şi Orheienilor, trezitorĭ de Domnĭ tinerĭ şi noĭ în vremurile luĭ Petru Şchiopul, luĭ Iancu Sasul, luĭ Alexandru Movilă, luĭ Gratiani şi luĭ Radu Mihnea.

De o parte e *banul* duşmanuluĭ lor cu îndreptarea către Turcĭ, un Duca-Vodă şi Greciĭ luĭ ceĭ bogaţi şi lacomĭ. Am văzut cumpărăturile la Prut ale Anastasieĭ Duca. La sfîrşit datoriile luĭ Constantin Duca-Vodă, fiul Anastasieĭ, făcură, la 1703, stăpîn la Mînzeştĭ şi Găngureştĭ pe Toma neguţitorul[1], şi acesta-şi adause părţĭ, de la neamul Dinţul şi de la Toader Cuciuc fost căpitan[2]; din partea luĭ, Vartic căpitanul îşĭ vîndu partea din Mînzeştĭ luĭ Sandu. fiul Tomeĭ[3]. Adăugim că, tocmaĭ la sfîrşitul veaculuĭ al XVIII-lea, amîndouă moşiile trec la un simplu «vtori Vistiernicel», Vasile Onofreiŭ[4], avînd ca vecinĭ mănăstirea Frumoasa, la Zagarancea, şi pe Răzoaia. la Coada Stînciĭ[5].

Păun Vameşul, mare proprietar de moşiĭ în vremea Ducăĭ-Vodă, avea lăsîndu-le apoĭ mănăstiriĭ sale din Bucium, la Clatie , şi Uşereştiĭ pe Prut (la Lăpuşna), luaţĭ de la Iani, fratele altuĭ vameş, Trohin[6]. Încă din 1673 mănăstirea Agapia vindea, după stricăciunea de oştĭ străine, Şorcaniĭ Orheiuluĭ, «cu vecinĭ şi cu locurĭ de heleştie şi cu sădnic într'apa Nistruluĭ», pe 800 de leĭ, altuĭ Duca, Vistierul[7].

Se ştie că Duca el însuşĭ avea marĭ ambiţiĭ personale în

[1] *Uricariul*, XII, pp. 296-8.

[2] *Ibid*, pp 298 şi urm. Nume: Nazaria, Horceag. Locurĭ: Movila Hulpiĭ, drumul Cantirilor, Răticica.

[3] *Ibid*, p. 305 şi urm.

[4] *Ibid.*, p. 309.

[5] Fiica Răzoaiĭ, Elena, luă pe Banul Dumitrachi Ghica din Bucureştĭ *(ibid*, p. 315). V. maĭ departe.

[6] *Studiĭ şi documente*, VI, p. 58, n-l 14.

[7] *Uricariul*, V, pp. 234-5

aceste părți. El așează departe peste Nistru, în locuri de mult colonisate cu Moldoveni, un vice-Hatman greco-slav, pe Iene Draghinici, după ce fusese însuși, la 1681, în Constantinopol pentru a face propunerea, primită cu cea mai mare bucurie, în vederea păcii și răspunderii regulate de tribut,—a *unei Ucraine încredințate lui, ca Hatman, urmaș al Himlnițchilor și lui Doroșenco,* Cazaci necredincioși și calici[1]. La 1673 acest Iene Grecul din Rașcov era numai pisarul și tălmaciul Hatmanului căzăcesc Doroșenco[2]. La 1683, în Aprilie, însă, «Iene Draghinici Hatmanul» cumpără moșii la Țicanovca Ucrainei, de la Rusoaica Duducalca, având ca martori pe șoltuzul orașului Ivan Goguma, pe un Ungur, Iștoc Clucerul și ostași, «horodi» (horonji), sotnici, căpitani sau polcovnici[3]. Domnul însuși merse la Nimirov, unde mai târziu era să se negocieze o pace ruso-turcă, luînd cu sine pe Doamna Anastasia și ginerele lor muntean. La Țicănăuca, în fața Sorocăi, făcu case domnești «cu beciuri de piatră» și altele «la Peștere lîngă Buh, aproape de Nemirova», unde avea, ca și în celelalte tîrguri, de peste Nistru, «stupi, vaci, oi, pluguri de boi, velniță de horilcă, de bere și de altele» și fabrică de mied din mierea domnească a Moldovei[4].

Mihalcea Hîncul era un bogat boier basarabean, cu moșii așezate în părțile Chișinăului: el întemeiè, pe la 1678, mănăstirea de maice a Sfintei Paraschive, care-i poartă numele[5]; la 1660 era Serdar[6].

Avea ca tovarăș pe Apostol Durac Serdarul. Și el stăpînià moșii pe aice; în adevăr Chiriac Durac, fratele lui

---

[1] *Ambasadori, misionari,* etc, pp. 18-20.
[2] *Archiva istorică,* II, p. 79.
[3] *Studii și documente,* V, pp. 47-8.
[4] Nicolae Costin, în *Letopisești,* II, p. 22; Neculce, p. 216.
[5] Arbure, *l. c.,* pp. 321-3.
[6] *Studii și documente,* V, p. 34, n-l 161.

Apostol, lăsase o văduvă, Maria Medelniceroaia Durăceasa, care vinde ocina ei din Ivăneşti la 1676[1].

Ca dînşii, doritori de stăpînire creştină, polonă, cum chibzuise mai înnainte un Miron Costin însuşi, era şi neamul hotinean Hăjdău. Pentru Negrinţii Hotinului avură judecată Ifrim Hăjdău şi Miron Barnovschi, viitorul Domn, care şi căpătă satul[2]. Ifrim Hăjdău iscăleşte grecește, la 1622-3, cînd colegul său pîrcălab de Hotin cumpără, fiind de faţă Simion al lui Pilipovschi şi Avram de Lucăceni, satul dorohoian Păltinişul[3]. Moştenirea lui Ifrim cuprindea : la Hotin Paşcăuţii, Tulburenii, Negurenii, Citnicăuţii sau Hăjdaua, Nesvoia, Precutul, Belcăuţii-de-sus, Ocne Slobozia, Denjanii, Dolinenii, Cruhlicul, Şendrenii, Dumenii, Costicenii, Fedcăuţii, Şarbaca, Hruşăuţii, Tulitenii, Tulburenii, Medveja, Glincenii, Hancăuţii, Cafienii, Brînzenii, Culicenii. A lui Vartic (fata lui, Antimia, se mărită cu Gheorghe Hăjdău), la Hotin : Crisineşti, Orşavineţ, Cerlina-Mare, Lucucenii, Zelena, Volovăţul.

Să adăugim la aceşti represintanţi ai nobilimii războinice nouă, doritoare de aventuri, înnainte de toate pe terenul clasic al luptei seculare cu Turcul, neamul Murguleţ : prin căsătoria unei femei din această familie cu Cheşcu Portarul, ajunse la dînsul parte din Lincăuţi, la Soroca[4].

De aici, din această tovărăşie de războinici nemulţămiţi că Duca «nu lipeşte de Curte» pe Lăpuşneni şi Orheieni, ieşi, în 1671, răscoala Hînculuĭ, a lui Durac şi Constantin Clucerul, de la care a rămas vorba de împotrivire : «Vodă

[1] *Ibid*, VI, p. 90, n-l 73. Pentru Lozinschi Durac sau Duratco, *ibid*, p. 94, n-l 104 Gligorcea Durac şi Nicolae Lozinschie Durac, fiul lui Postolachi Durac, în 1766; *ibid*, p. 104, n-l 151. — Pentru Grumezea Lozonschi, *ibid.*, XI, pp. 79-80, n-l 142; p. 81, n-l 151, pentru Lozenschi Durac, *ibid.*, XV, p. 205, n-l 72. — Pentru Aniţa Durăceasa, *ibid.*, pp. 309-10, n-l 40

[2] *Archiva istorică*, I, p. 191.

[3] *Studiĭ şi documente*, II, p. 83, n-l 23. Se judecă apoĭ, supt Vasile Lupu, cu Hilimon Zahul; *ibid.*, n-l 26.

[4] *Studiĭ şi documente*, XIX, p. 28.

vra și Hîncul ba». Cetele răsculaților ajunseră pănă la Iași: Domnul, Doamna fugiră în Țara-de-jos, Aga biruluĭ era gata să recunoască partidul biruitor. Dar în curînd legitimitatea turcească învinse. Cu Caplan-Paşa fugarul se întoarce și bate pe răsculații la Chișinău orĭ la Iepurenĭ, în apropiere [1].

Totuși în Hotin ceĭlalțĭ se maĭ ținură încă, lunĭ de zile. În Februar 1672 Ștefan Hăjdău, «Mare-Căpitan» și pîrcălab de Hotin, Hăbășescul și Prodan stăteau închișĭ în cetate și întraŭ în legăturĭ cu Polonii pentru a-ĭ avea în ajutor împotriva luĭ Duca-Vodă. Vorbiaŭ în numele luĭ «Hîncul și a altor boierĭ din acea țară cari se aflaŭ în Iași», arătînd că s'ar supune regeluĭ Moldova; se arată gata să ție cu baniĭ lor ajutorul ce li s'ar trimete [2]. Hîjdău îngenunchia pentru ca să adeverească și maĭ bine curăția gîndurilor sale.

Legăturile acestea cu Polonii îndemnară pe Sobieski la războiŭ maĭ îndrăzneț împotriva Turcilor, cari veniaŭ acum, cu însuși Sultanul Mohammed al IV-lea. ca să iea, în 1672, Camenița. cuib de intrigĭ împotriva Moldoveĭ și pază a vaduluĭ hotinean. Hotinul fu ocupat, cu tunurĭ cu tot, biserica prefăcută în moschee [3]. Domn era însă cumnatul luĭ Hăjdău, Ștefan Petriceicu, care visa de reluarea cetăților Bugeaculuĭ [4]. În Iunie 1673 toată boierimea era la Hotin, cu Vlădicii Dosofteiŭ, Teodosie, Serafim de Rădăuți și Ioan de Huși [5].

Peste cîteva zile se dădea lupta, și Romînii se rătăciaŭ, cu Domnĭ cu tot, după grosolana insultare a Domnuluĭ Moldoveĭ, în tabăra creștină. Cu atîta însă nu se isprăvi răzl oiul. Petriceicu putu să maĭ năvălească în Moldova cu

[1] Nicolae Costin, p. 7; Neculce, pp. 197-8; *Documentele Bistriței*, II, p. XXV.

[2] *Studiĭ și documente*, IX, p. 146, nota 2.

[3] *Archiva istorică*, II, p. 79.

[4] *Ibid.*, I, pp. 25-6; *Columna luĭ Traian*, 1882, pp. 477-8; *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 231.

[5] *Studiĭ și documente*, VII, p. 367, n-l 11.

credincioşiĭ luĭ, dar îĭ fu cu neputinţă să rămîie. Turciĭ apărură din noŭ, şi la anul şi în aniĭ următorĭ, împotriva Polonilor din Cameniţa, a Cazacilor din Cehrin, pănă ce pacea de la Jurawna (27 Octombre 1676) li asigură cea d'intăiŭ cetate şi li îngădui a face Ucraina moldovenească a luĭ Duca-Vodă. În aceste lupte la 1674 Nistrul se trecea de Turcĭ pe podul făcut la Soroca şi întoarcerea trebuia să se facă pe la Bender [1].

Şi cronica ţeriĭ scrie: «De la luarea Cameniţeĭ începu ţara Moldoveĭ a se împuţina şi a se pustii de marĭ asupreale ce avea, cu de toate de zaharale multe, ce poartă în toţĭ aniĭ, de bagă în Cameniţă, şi de schimburile oştilor ce le duc de le bagă în Cameniţă, şi a Paşilor. Nu pot ajunge nice cu spusul, nice a scrie cu condeiul cît greŭ şi cîtă robie, şi dentr'alte pagube, făcîndu-se săracilor pren calele lor, plîngere şi suspinurĭ. Lăsăm la giudeţul Domnuluĭ şi Dumnezeuluĭ nostru de marĭ pedepse şi asuprèle: den calele lor pustiitu-s'aŭ Ţinutul Hotinul şi Cernăuţiĭ şi Ţinutul Iaşilor şi Dorohoiul şi Hîrlăul» [2].

Revanşa polonă de la 1686 înnainte fu foarte slabă. S'a arătat cum Sobieski îşĭ pierdu oastea în Bugeac. Cînd veni a doua oară, în 1691, el se mulţămi să ocupe Bucovina de azĭ, cu mănăstirĭ cu tot, coborîndu-se dincolo de Siretiŭ pănă la Neamţ, în nădejdea că la pace va putea dobîndi, cu această dovadă, Moldova toată. Pacea de la Carlovăţ, în 1698-9, îĭ restitui însă numaĭ Cameniţa.

Cu aceasta cădea înrîurirea polonă la noĭ pentru totdeauna. Doar propaganda catolică, care avea în serviciul eĭ pe Iesuiţiĭ din Iaşĭ, cu moşie basarabeană la Tocsobenĭ saŭ Dumenĭ lîngă Prut, unde, am văzut, nu îngăduiaŭ a se clădi biserică ortodoxă, de se făcea, în veacul al XVIII-lea, supt scut polon, de aceştĭ Iesuiţĭ, şi în raiele, cadiiĭ neavînd voie nicĭ să deschidă lăzile lor [3].

[1] *Ibid.*, IX, p. 165, nota 2.
[2] *Studiĭ şi documente,* III, pp. 16-7.
[3] *Ibid.*, I-II, p. 96, n-l XXVIII.

Cît despre partida creştină a Hotinenilor şi Orheienilor, în acest timp de risipă a elementelor războinice, ea găsi drumul la Ţarul.

CAPITOLUL al V-lea.

Ruşii şi Basarabia în veacul al XVIII-lea.

1. *Petru-cel-Mare şi partidul militar al Basarabenilor.*

Între luptătorii lui Petru-cel-Mare eraŭ doi din neamul Hăjdăŭ, care păstra sabia aurită a lui Petriceicu-Vodă, Gheorghe Lupaşcu şi Vasile fiul Armaşului Gheorghe şi al Antemiei Vartic, frate al Mariei Bainschi, care moştenise, la Hotin, satele Negureni, Păşcăuţii şi Tulburenii[1]. Mihăilă Ganul, fiul lui Vasile Mîrzescul «de pe Cogîlnic, din Ţinutul Orheiului, din satu de Horbaniş», se afla şi el între pribegii militari la Cuţcăuţi peste Nistru în 1715 şi lua acolo, cu zestre mare, de 2.000 de zloţi, pe fata lui Ioan Luca saŭ Lupaşco Murguleţ, «rohmistrul în oastea Luminatului mareşal regal domnul Liubomirski şi fiul răposatului de slăvită pomenire staroste moldovenesc la Cernăuţi Nicolae Murguleţ». Iscăliaŭ pe zapisul de îndatorire, pe lîngă «şlehticî» poloni, şi «din Moldoveni cîţiva tovarăşi», ca Banul Savin, Andronic Isar, Cîrste, Ioan sin vătav Roman»[2].

Numele de Chigheciŭ al lui Apostol luptătorul de la 1707 în oastea lui Petru-cel-Mare cu călărimea lui moldovenească, arată obîrşia lui[3]. El aducea cu sine un pîlc în-

[1] *Archiva istorică*, I[1], p. 514.
[2] *Ibid*, III, p. 276.
[3] *Ibid.*, I[1], pp. 83-4.

treg de Romînĭ, cules de sigur în acele locurĭ unde îndelungata, necontenita luptă cu Tatarul a dat naştere şi unuĭ ciclu întreg de poesiĭ populare, de «cîntece bătrîneştĭ» din care se ridică tipul luĭ Grue Grozovanul care se luptă cu Hanul el însuşĭ, biruindu-ĭ trufia tătărească [1].

2. *Anexarea de Turcĭ a Hotinuluĭ.*

Încă în Iunie 1712 aflăm un Vel Căpitan de Hotin Pătraşco[2]. Peste cîteva lunĭ, Moldovenĭĭ părăsiaŭ însă cetatea Hotinuluĭ, unde eraŭ să se maĭ întoarcă numaĭ trecător şi supt steagul altora. Înnainte de înfrîngerea de la Prut a luĭ Petru-cel-Mare, ale căruĭ oştĭ întraseră în Basarabia pe la vadul Soroceĭ,—în raiaua Benderuluĭ, la Varniţa cetăţiĭ, supt coperişul uneĭ case moldoveneştĭ, apoĭ supt acela al uneĭ nouă clădirĭ făcute după datina noastră, se odihni «leul nebiruit» al Suedieĭ, şi el rămase acolo, pănă ce Turciĭ, sătuĭ de cheltuielĭ şi de înteţirĭ, îl silirĭ a pleca, şi după zdrobirea unuĭ duşman care dovedise totuşĭ că el ştie să scape. Puţin timp după «calabalîcul» de la Bender, care luă Moldovenilor din raià un oaspete greŭ de ţinut, sosi şi regele pus de Carol în Polonia, Stanislas Leszczynski, care, venit de departe, fusese recunoscut şi arestat la Iaşĭ de Nicolae-Vodă Mavrocordat. El stăruia de Turcĭ să fie aşezat în Scaun în locul vechiuluĭ rege, prieten al Ruşilor. O puternică expediţie, supt Abdi-Paşa, ca Serascher, se puse în mişcare, dar ea se opri la Hotin, unde Turciĭ întrară. Moldovenĭĭ fură chemaţĭ acum ca salahorĭ spre a întări cu urîtele zidurĭ turceştĭ de piatră care cad astăzĭ în ruină, cetatea ce li se răpise.

Se încercă în aceştĭ anĭ şi aşezarea Turcilor în Soroca, precum în Lăpuşna, lîngă Chişinăŭ, se încercase a Cazacilor Hatmanuluĭ Steciŭ, apoĭ a Tatarilor luĭ Geaun-Mîrza

[1] V. N. Iorga, *Balada românească*, în „Cursurile de la Vălenĭĭ-de-Munte", II.

[2] *Studiĭ şi documente*, V, p. 228, n-l 68.

înnainte de pacea din 1699[1]. Şi pe aicĭ, de anĭ de zile, se jăfuia în voie. Pentru a se împopora din noŭ aceste locurĭ prădate trebuie să se creeze o slobozie gospod la Orheiŭ, al cărĭi Vornic era la 1719 Ştefan Gane[2].

Ca şi la Bender şi în cetăţile din Sud, Domnul îşĭ avea aicĭ represintanţiĭ permanenţĭ, cari comunicaŭ Turculuĭ veştĭ de prin gazetele italiene şi francese şi trăgeaŭ în schimb cu urechea la veştile de la Poartă. Capuchehaiele eraŭ la Hotin în 1723 doĭ Grecĭ: Diamandì fost Medelnicer şi Iordachi fost al doilea Portar[3].

Un Paşă, cu curtea sa: scriitor şi vistier, cadiŭ, vameş, Ienicerĭ şi iamacĭ[4], Spahiĭ cu Aga lor, înlocui pe modestul nostru pîrcălab. Lipcanĭ tatarĭ se întîlnesc de acum înnainte în cetatea luĭ Ştefan-cel-Mare şi a luĭ Petru Rareş. Toţĭ aceştia cer banĭ şi darurĭ. «Obrazurilor ştiute» de la «suhaturĭ», ca şi demnitarilor arătaţĭ anume li se trimet stofe, trăsurĭ după moda Apusuluĭ, băuturĭ «europene».

Şi din nenorocire aceştĭ stăpînĭ noĭ se schimbă des. O listă a lor s'ar putea încerca. Dăm aicĭ numaĭ unele indicaţiĭ documentare pentru dînsa. La 1721 era Paşă la Hotin Abdùl[5]. Războiul din 1738 cu Muscaliĭ aduce luarea cetăţiĭ şi schimbărĭ după pace. La 1762 Mehemed-Paşa ajunge la Hotin[6]. În 1763-4 Hamza-Paşa e acolo[7]. La 1764 Abdì-Paşa de Hotin e mazilit[8]. La 1768 Halil-Paşa e dus la Poartă, şi în loc vine pentru războiŭ Ieĭen-Husein[9]. După pacea din 1774, la 1777 mergea la Hotin Paşa Soliman[10].

---

[1] *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 240 şi urm.
[2] *Studiĭ şi documente*, V, p. 101, n-l 103.
[3] *Ibid.*, p. 231, n-l 78.
[4] Iamacĭ la Hotin, *ibid.*, VI, p. 316, n-l 737; p. 330, n-l 842, 335, n-l 896.
[5] *Ibid.*, I-II, p. 96, n-l XXVIII.
[6] *Documente Callimachi*, II, p. 284, n-l 118.
[7] *Ibid.*, p. 83.
[8] *Documente şi cercetărĭ*, p. 38.
[9] *Documente Callimachi*, II, p. 491, n-l 115.
[10] *Documente şi cercetărĭ*, p. 163.

În 1786 e la Hotin Ismail şi, se pare, pleacă din Bender Duzlù-Mehmed [1].

Un nou război aduce pe Ruşi până la 1793. Peste treisprezece ani Paşa se întorcea: în Iulie 1797 la Hotin Hasan înlocuieşte pe Bechir; la Bender era un Hasan [2].

În 1806 în sfirşit găsim la Hotin pe Carà-Mehmed-Paşa şi la Bender pe Hasan-Paşa [3]. Aù fost şi cei din urmă.

Graniţa raielei Hotinului era în urmă la Ciuhur [4]. Fugari «din raià de la Ciuhur» găsim la 1762-3 [5]. De la Lipcani Hotinului a rămas Podul Lipcanilor, în faţă cu Rădăuţii [6]. Lipcani se introduseră şi în Moldova, şi pe la 1760 îi vedem umblînd pe la Ţinuturi după mucarer [7].

Drumul cel nou, des bătut de oşti, tunuri şi cară de provisii, la Hotin pornia de la Stănileşti, de unde se începea şi drumul la Lăpuşna, şi urmà prin Boldureşti, Rezina, Risipeni, Podul-lui-Gherman, Ciuciuleşti şi Vasilăuţii-Mari [8].

3. *Ruşii năvălitori şi elementele militare din Basarabia după Petru-cel-Mare.*

Pribegilor, drumul Basarabiei li era acuma cu totul închis. Ei muriră între străini, aşteptînd ceasul răscumpărării, prin Muscali, dar nu pentru Muscali.

La 1732 pribeagul Gheorghe Lupaşcu Hăjdău, fiul lui Ştefan şi al Alexandrei fata lui Toader Petriceicu Vornicul, «eù, nepot şi moştenitor de sînge al lui Ştefan-Vodă Petriceicu, Domnul ţerii Moldovei, eù, nenorocitul fugar din ţara

[1] *Studii şi documente*, VI, p. 190.
[2] *Documente Callimachi*, I, p. 100, n-l LII. Cf. *ibid.*, p. 113, n-l LXIII.
[3] *Studii şi documente*, VI, p. 203.
[4] *Documente Callimachi*, I, p. 183, n-l CXXIX
[5] *Ibid*, II, p. 103
[6] *Ibid.*, I, p. 188, n-l CXXXV.
[7] *Ibid.*, II, p. 123.
[8] *Documente şi cercetări*, pp. 38-9.

părinților, moșilor și străbunilor mieĭ, eŭ care am fost odată boier bogat, care acuma sînt pribeag în țară străină, sărac și lipsit în așa fel, că nu pot la bătrînețele mele nicĭ chiar să las Dumnezeuluĭ mieŭ o pomană și jertfă vrednică de el», făgăduiește, «dacă va da Dumnezeŭ ca Moldova saŭ județul Hotinuluĭ să scape de dușmaniĭ Turcĭ și fiiĭ mieĭ, nepoțiĭ mieĭ, neamul mieŭ să redobîndească moșiile și stăpînirile lor», a face biserică Sfîntuluĭ Gheorghe în Dolineniĭ Hotinuluĭ și a da Cruhlicul la Pecersca din Chiev [1]. «Să nu pierdem nădejdea în Dumnezeŭ că ne va ierta și că scumpa Moldovă nu va rămînea totdeauna supt picioare musulmane.. Mă rog luĭ Dumnezeŭ ca picioarele păgînilor să nu calce pe mormintele străbunilor noștri, și, dacă nu ale mele, măcar ale urmașilor mieĭ oase să se odihnească în țara strămoșească [2]».

Dintre asemenea oamenĭ eraŭ de sigur și Moldoveniĭ ceĭ înrolațĭ în Polonia, unĭ ca husarĭ, și vestițĭ ca bunĭ ostași [3].

Cînd Rușiĭ pătrunseră din noŭ în Moldova, din Orheiŭ se ridică noĭ rebelĭ. Un act al luĭ Grigorie Ghica-Vodă, din 1740, pomenește pe «un tălhar anume Ilișco Orheianul, carele din pămîntenĭ s'aŭ hainit, și, el făcîndu-se căpitan de cătane moschicești, rădicînd sabia împotriva patrieĭ. supt comanda luĭ Constantin Cantemir ce-aŭ fost brigadiriŭ la Moscal, făcînd mult răŭ țăriĭ» [4]. Cu generalul Münnich se maĭ uni, - «și aŭ făcut multă stricăciune țeriĭ și banĭ domnești încă aŭ luat, din slujbe», — Gheorghe Isăcescul, căruia ca pedeapsă i se confiscă satul Orășenĭ [5].

Spre Nistru începuseră să se ducă doritoriĭ de pămînturĭ largĭ; războiul din 1739 îĭ aduse înnapoĭ, ca pe doĭ Curtenĭ de Cămară, rude ale egumenuluĭ de Floreștĭ [6].

---

[1] *Archiva istorică*, I [1], p. 51 și urm.
[2] *Ibid.*
[3] *Ibid.*, pp. 55-6.
[4] *Uricariul*, V, p. 261.
[5] *Studiĭ și documente*, V, p. 59, n-l 269.
[6] *Ibid.*, XV, p. 65, n-l 22.

La 1760 Laziĭ din Hotin provoacă tulburărĭ care se întind până la Mohilău[1]. În Soroca însă, Tatariĭ nu putură pătrunde în năvălirea lor prădalnică din 1758[2].

4. *Încălcărĭ tătăreştĭ.*

Geaun-Mîrza, ajuns acuma beiŭ turcesc la Oceacov şi Bender, făcu, încă din 1712, să se dea Tatarilor săĭ un noŭ hotar, cuprinzînd o bucată de pămînt moldovenesc, de la hotarul luĭ Halil-Paşa şi până la Nistru», cele «două ceasurĭ» de lăţime şi 32 de lungime, — dar numaĭ pentru întrebuinţare, cu îndatorirea de a răspunde *alîmul* şi *uşurul*.

Şi de aicĭ horda înnaintă tot maĭ mult, pe întetul, în paguba Moldoveĭ. Un Domn energic şi influent scoase pe încălcătorĭ cu sila şi făcu să li se dărîme cîşla. Tatariĭ se răsculară, supt conducerea luĭ Aadil-Ghiraĭ, fratele Hanuluĭ mazil, Caplan. Cînd însă cetele Hanuluĭ veniră pe la Bender şi Moldovenĭĭ, Muntenĭĭ trecură Prutul pe la Fălciiŭ, răsculatul se supuse, închinîndu-se Serascheruluĭ, care-l surguni la Iampol. Ca pedeapsă, Poarta hotărî să se restabilească hotarul luĭ Halil-Paşa. Conferinţa de la Ismail între comandanţiĭ oştiriĭ biruitoare li întări însĭ cele două ceasurĭ, ba încă dreptul de a păşuna şi maĭ departe. Şi Neculce asigură[3] că peste un an se găsiră boierĭ, porniţĭ împotriva luĭ Ghica-Vodă, cari propuneaŭ Tatarilor, dacă i-ar ajuta să-şĭ facă un Domn după plac, a *„giurul Hanuluĭ să fie loc tătăresc din Prut încolo"*[4].

Încălcările şi după aceasta, împotriva adausuluĭ, din anul Hegireĭ 1126, a hotaruluĭ luĭ Halil-Paşa, urmează. Un «musaip» capătă voie a întemeia o cîşlă şi o întinde în paguba boierilor vecinĭ; făcîndu-se, împreună cu satul vecin Ortac-Burnŭ, din raiaua Ismailuluĭ, *vacuf*, adecă loc închinat uneĭ moscheĭ,

---

[1] *Documente Callimachi*, II, p 251, n-l 45
[2] *Ibid*, II, p. 627, n-l 16.
[3] P. 369.
[4] Vezĭ izvoarele în *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 246-9.

administratorul, *multezemul* acesteia, cruţă şi mai puţin graniţa moldovenească. Divanul nostru se arătă gata a plăti el venitul moscheii pentru cîşlă şi a lăsa şi pe aceştĭ Tatarĭ la locul lor, cerîndu-li numaĭ «năimala», chiria pentru case, iar pentru vite şi stupĭ *uşurul* şi *alîmul* [1].

Hotărîndu-se astfel «cele două ceasurĭ de spre Bender», Mihaĭ Racoviţă făcu sătenilor de acolo o situaţie mai bună, scăzîndu-li darea pe oĭ până la 2 parale de fiecare — pe cînd ceilalţĭ daŭ un leŭ la 10 oĭ —, şi privilegiul se întări de Constantin Mavrocordat (c. 1740), care-l întinde şi asupra coloniştilor noĭ în această regiune [2]. Dumitraşco, fratele luĭ Vodă-Racoviţă, se uni însă, după căderea acestuia, cu Aadîl-Ghiraĭ, cu «zorbalele» Bugeaculuĭ şi se ridică împotriva Domnieĭ, păgubind, spune, după iertare, hrisovul luĭ Grigore-Vodă Ghica, şi Vistieria, — pentru care şi văduva sa Ilinca trebui să-şĭ vîndă casele din Iaşĭ, precum şi viile din acest oraş şi din Huşĭ [3]. Dar aceĭ cari ar fi făcut făgăduiala nelegiuită de a ceda Tatarilor Basarabia eraŭ alţiĭ: ginerele luĭ Racoviţă, Iordachi Stolnicul fiul Lupuluĭ — un Basarabean —, veriĭ săĭ primarĭ, Constantin şi Gavriil Costachi, Toader Costachi, ruda lor, Ioan Paladi şi fiul Toader şi Iordachi Cantacuzino Spătarul [4].

Ni lipseşte actul luĭ Gavril-Vodă Callimachi cu privire la hotarul tătăresc. Dar în 1777-82, supt Constantin-Vodă Moruzi, fostul Logofăt Nicolae Roset merse în numele Domnuluĭ să hotărască încă odată locul Moldoveĭ de al Bugeaculuĭ. Avem şi azĭ, în forma uneĭ notiţe mai tărziĭ, această hotarnică. De la Bender linia trecea pe la satul Hotărniceniĭ, al vechilor locuitorĭ de graniţă, urmă *Troianul* până la Beştiman, tăia *„drumul ce merge la Tigheciŭ şi la Codru“*, se ţinea apoĭ de acest drum, atingea *„drumul ce vine de la Tigheciŭ la Ialpovăţ“*, continuă către Ulmeniĭ şi Borzeştĭ, străbătea Valea-

[1] *Uricariul*, III, pp. 216-20.
[2] *Studiĭ şĭ documente*, VI, pp. 358-9, n-l 1090.
[3] *Uricariul*, V, pp. 263 şi urm.
[4] Neculce, *l. c.*

Adîncă şi movila Tălmaciului, a Deliilor — ostaşi turci de îndrăzneaţă avangardă , valea Verdeşenilor, se apropia de Iţcani şi Catţin, înnainta spre Străşineşti şi Maxine, spre Larga şi movila Burlei: însemnarea se opreşte la satul «Tatarvli» [1]. Ca nume tătăreşti mai găsim Algăra, Caragaşi, Oteazbeiu, pe lîngă numele româneşti, Şeasa, Ursul, Boşăreanul. După douăzeci de ani însă, cînd, la 1797, Rhigas îşi făcu harta, hotarul atingea numai localităţi cu nume străin.

După harta aceasta a lui Rhigas, făcută a doua zi după întărirea celor «două ceasuri», hotarul Bugeaculuĭ, necuprinzînd şi acest teritoriu de «două ceasuri», era la Nord, de spre Ţinutul Chişinăului, următorul: el pornia de la Orac-Mîrza, ceva la Apus de obîrşia rîului Valea-Strîmbă, unde se întîlniau Ţinuturile Fălciiu şi Chişinău cu Tatarii, trecea spre Răsărit pe la Caracuză, pe supt Farladan, pe la Cara-Mîrza, ce rămînea în Moldova, se ridica spre Nord, pănă atingea cursul Bîculuĭ, şi urmăria această apă pănă la vărsare. Raialele Ismail, Chilia şi Acherman rămîneau deosebite de pămîntul Hanului [2].

Şi pe la 1760 Nicolae Căpitanul de Grecenĭ făcea «hotărîtul Moldoveĭ cu Benderiul» [3]. Apoĭ, în 1776, se scotea un ilam pentru hotarul «celor 32 ceasuri» de la cadiul de Bender [4].

De la alîm se luau în 1762-3 6.000 de leĭ pe an şi 4.000 de la uşur [5]. Şi aĭ noştri aduc, de altfel, pagube la Tatarĭ: aşa făcu un Costin Ciudin, «om răŭ», care fură «caĭ tătăreşti a luĭ Can-Mîrzea» pe la 1720 şi pierde moşia sa de la Teşăuţi [6]. Iordachi Cantacuzino chiar fu învinuit că a luat oĭ de la Hotin şi le-a trimes la Ruşĭ: cadiul Brăileĭ veni să-l judece, în 1739, la Iaşi, dar îl găsi nevinovat [7].

[1] *Uricariul*, III, pp. 170-2.
[2] *Studiĭ şi documente*, VI, p. 589.
[3] *Ibid*, XXII, p. 136.
[4] *Documente şi cercetărĭ*, p. 162.
[5] *Documente Callimachi*, II, p. 106.
[6] *Studiĭ şi documente*, XI, p. 81, n-l 152. Aici hotărniceşte Teodor Calmăşul ca fost pîrcălab; *ibid.*, p. 81, n-l 154.
[7] *Ibid.*, p. 83, n-l 161.

4. *Viaţă de hotar cu Tatarii pe la jumătatea veacului al XVIII-lea.*

Să nu se creadă cumva că ajunsesem astfel robii Tatarilor; adesea era din potrivă.

Legăturile de iubire nelegiuită cu Turcii se pedepsiau aspru [1]. Domnul Moldovei lua seama Tatarilor une ori, cînd niscaiva Boşnegi îi atacau şi păgubiau [2]. Cei din tribul Orumbet-Oglu, aşezaţi mai aproape de Prut, n'au voie să treacă decît pe podul de la Fălciiu; altfel sînt puşi în fiare şi aduşi la Căpitanul de Codru, care-i dă spre pedeapsă mîrzaculuĭ lor [3]. Lăpuşna rămăsese, firește, a Moldovei, şi se ieau măsuri de cîte ori tîrgoveţii sînt supăraţi de Turcii vecini, cari trebuie duşi «în fiare» la Bender [4]. Nu se lasă fără urmărire nici iamacii, recruţii, din Hotin cari fac necuviinţe mergînd la iarmarocul din Botoşani [5]. Şi un emir tatar care s'a purtat rău pe la Putna e trimes în lanţuri la Bender [6]. Se întîmpla chiar une ori ca hoţi din Moldova să prade şi pănă la Ismail [7]. Chigheceniĭ pîresc inimos pe Tatari [8].

În cuprinsul hotarului celor «două ceasuri», boieri cu moşii, Constantin Roset, de pildă, îşi luau, regulat, veniturile [9]. Numirea beşlegilor, ofiţeri de poliţie turcă, se făcea, la Chişinău, ca şi la Galaţi, unde se ziceau Serdari, cu cartea de beşlegie a lui Vodă [10], şi pîrcălabul gălăţean avea şi dreptul de a aresta pe Serdar [11]. Vedem pe Constantin Mavrocordat dînd porunci «alîmgiilor» şi «uşurgiilor de la Oraolu» şi

[1] *Ibid.*, VI, p 225, n-l 127; p. 241, n-l 262; p. 330, n-l 846.
[2] *Ibid.*, p. 222, n-l 106.
[3] *Ibid.*,p. 2 n-l 106.
[4] *Ibid.*, p. 231, n-l 180.
[5] *Ibid.*, p. 234, n-l 210.
[6] *Ibid.*, p. 236, n-l 228.
[7] *Ibid.*, pp. 245 6, n-l 313.
[8] *Ibid.*, p. 242, n-l 274.
[9] *Ibid.*, p. 242, n-l 276
[10] *Ibid.*, p. 242, n-le 277-8.
[11] *Ibid.*, p 244, n-l 293.

«Oronbetoglu» (alîmul era de 5 parale la îinaţ)[1]. Tatarii cari araŭ pe loc străin trebuiaŭ să ducă uşurul la Chişinăŭ[2]. Capucheĥàiaua de la Iali-Agasi avea tot atîta trecere ca şi cele de la Hotin, Bender şi Akkerman[3]. *Iarlîcurile* şi *mehtupurile* date de Han pentru a cruţa pe aï luï de a da alîmul (ca la Sălcuţa) sînt atacate[4]. Se cere Benderliilor vamă de căruţă nouă şi de peşte[5], Ienicerilor cuniţă, iar ciobanilor goştină, cu peceţi[6]. Turcii cu dugheni din Chişinăŭ, Orheiŭ, Lăpuşna daŭ «vamă»[7]. Ţatarï cari ucid un om cu parul caută a împiedeca, de frică, prin îngroziri şi făgăduieli de oi şi vaci, pe văduvă de la pîră[8]. Chigheceniï sînt îndemnaţi a pîrî pe Tatarï pentru suferinţile de la eï[9].

Şi Turcii răpitorï din cetăţi ştiaŭ, măcar de la o bucată de vreme, de frica Domnilor Moldoveï, cari puteaŭ, după «canun-nameà» *(canun-namè*, lege)[10], să-ï facă, prin trecerea lor la Poartă, să fie aspru pedepsiţi.

Căpitaniï de Codru păziaŭ bine hotarul, şi vedem pe Toader Goian, unul din eï, însărcinat de Constantin-Vodă Mavrocordat a merge, cu Hoisan salahorul, la Huşi pentru a prinde pe doï Lazï «zulumgii» veniţi din Bugeac şi a-ï duce la Bender pentru ispăşire[11]. Dacă sătenï din judeţul Iaşi trec în raiaua Hotinului, Căpitanul-cel-Mare de Dorohoiŭ stăruie la capuchehaiaua de acolo pentru întoarcerea lor[12]. Căpitanul de Covurluiŭ avea acelaşi rost[13]. Musulmaniï

[1] *Ibid.*, p. 243, n-l 287; p 245, n-l 312; p 288, n-l 541; p. 291, n-l 583; p 402, n-l 1508: p. 405, n-l 1528; p. 406, n-l 1534.

[2] *Ibid.*, p. 245, n-l 312; p. 392, n-l 1386; p. 395, n-l 1420; p 400, n-l 1471.

[3] *Ibid.*, p. 243-4, p. 286, n-l 556; p. 948, n-l 581.

[4] *Ibid.*, p. 297, n-l 611.

[5] *Ibid.*, pp 307-8, n-l 660.

[6] *Ibid.*, p. 324, n-l 799; p 400, n-l 1475

[7] *Ibid.*, p. 348, n-l 1008.

[8] *Ibid.*, p. 286, n-le 556-7.

[9] Pp. 245-6, n-l 313.

[10] *Ibid.*, p. 375, n-l 1237.

[11] *Ibid.*, p. 212, n-le 23-4.

[12] *Ibid.*, n-l 26.

[13] *Ibid*, n-l 27. Cf. *Turcï în Lăpuşna*, p. 214 n-l 54.

vecinĭ se maĭ pîriaŭ apoĭ uniĭ pe alţiĭ, aruncîndu-şĭ, ca la 1781 ceĭ din Bender, aceiaşĭ vinovăţie de a fi «încunjurat în locul Moldoviĭ» şi a fi «supărat pe saraca raè», care, decĭ, ieşia maĭ cruţată din aceste denunţurĭ şi rugăciunĭ[1]. Se ajuta şi cîte un sărac de supt Turcĭ, ca acela din «Chişenov», care era dator unuĭ Benderliŭ în 1786[2].

Dar cîşlele înnaintaŭ, scutite une orĭ de dăjdiĭ: la 1740 una se aşează chiar dincoace de Prut, pe apa Elanuluĭ[3]. Odăile «Chiurzilor» de la Soroca, Braicăŭ, etc., cumpărate şi de la călugărĭ, fură însă arse — cum se ardeaŭ şi morile[4]—, şi «ciobaniĭ turceştĭ» ce şedeaŭ «iarna şi vara cu bucatele lor aicĭ în ţară», puşĭ la dajde[5]. Pentru o încercare de siluire la Soroca, Vodă cerea să se *vie de hac* vinovatuluĭ, să-l ucidă[6].

Şi pe la 1760 se «stricaŭ cîşle tătăreştĭ», ale luĭ Mambet-Mîrza, se fixà «nezamul Tătarilor», se hotăraŭ «arăturile Hotincenilor», se opriaŭ de la cosit pe Ciuhur *railenii*, se chema Lipca-Agasi pentru «cercetare Tătarălor ce cosăsc la Ţinutul Iaşĭ», se întrebuinţa Ienicer-Aga de la Hotin «pentru nizam ca să nu cosască fîn», se aducea capuchehaia «pentru scoaterea lucrurilor Turcilor hotinliĭ», cari răsbăteaŭ, pentru fîn, pănă pe la Hîrlăŭ[7]. În 1764 se căpăta de capuchehaiaua de Cîşla-Hanuluĭ porunca de a se scoate cîşla luĭ Beiŭ-Mîrza de la Costeştĭ[8].

Totuşĭ une orĭ, chiar supt un Domn cu trecere şi hotărît, se întîmplaŭ lucrurĭ ca acelea pe care le scrie cu durere un căpitan de Grecenĭ despre ceĭ «doĭ Turcĭ din Volcăneştĭ, de pe hotarul Ţărăĭ Turceştĭ: mergînd la cîrciumă de s'aŭ

[1] *Uricariul*, III, pp. 133-4
[2] *Studiĭ şi documente*, VI, p. 195.
[3] *Ibid.*, p. 213, n-l 33; p. 276, n-l 498.
[4] *Ibid.*, 286, n-l 555; p. 289, n-l 574; p. 291, n-l 584; p. 373, n-l 1220.
[5] *Ibid.*, p. 290, n-l 576.
[6] *Ibid.*, p. 290, n-l 580.
[7] *Documentele Callimachi*, II, pp. 117-81, 131.
[8] *Documente şi cercetărĭ*, p. 39.

îmbătat, aŭ venit iarăşĭ la mine, să mă ucigă, şi, tîmplîndu-se la mine un mîrzac în casă, şi nevrînd să-ĭ lase pe Turcĭ să între la mine, aŭ făcut pricinĭ între dînşiĭ, şi aŭ tăiat un Laz şi o mînă a unuĭ Tătar: ce mă rog dumitale [Vel Postelnic] să mă isprăveştĭ, să lipsescu din căpitănie, că n'am cheltuială să pot sătura Tătariĭ, Turciĭ de horilcă» [1].

Hanul era înlocuit pe la 1760 printr'un Bugeac-Caimacam sau Bugeac-Serascher [2] cu un cadiŭ turc. Capitala luĭ bugeceană, aşezată aproape de Bender, într'un şes nisipos, fără ziduri, avea pe la 1760 încă 25-30.000 de locuitorĭ, pe cînd Cetatea-Albă a Turcilor nu maĭ număra pe atuncĭ decît 20.000 [3]. Pentru Tatarĭ, *Căuşaniĭ* aveaŭ pe atuncĭ un subaş, care dădea stăpînuluĭ 750 de leĭ pe lună, iar pentru creştinĭ un Voevod [4].

Cîşla-Hanuluĭ, cu oile împărăteştĭ, era un sălaş tătăresc maĭ mic, fără ziduri; acolo stătea însă Serascherul, comandantul militar suprem al Bugeaculuĭ [5]. El primia de fiecare casă un leŭ şi la fiecare sat o oaie, fără 500 de boĭ primiţĭ la alegere din partea Hordeĭ şi fără dijma grînelor [6]. Pe aicĭ se întîlniaŭ prin 1760 pribegĭ, cu robĭ din neamul lor, cari li dădeaŭ învăţăturĭ cu privire la lucrurile lor de acasă [7].

Cadiĭ se aflaŭ la Chilia, Ismail, Bender, Han-Cîşla şi Tatarbunar [8]. La Ismail, cu vechĭ ziduri rele şi o garnisonă

[1] *Studiĭ şi documente*, VI, p. 308, n-l 662. La Galaţi Turciĭ, neavînd geamie, se închinaŭ în cafenele; p. 309, n-l 669. O odaie a Agăĭ Casapbaşa se întîlneşte şi la Ţinutul Tecuciuluĭ, pp. 363-4, n-l 1139. Alţi „păstorĭ" turcĭ în Ţinutul Bîrladuluĭ; p. 366, n-l 1155. Oamenĭ ucişĭ de Tatarĭ la „Hănăseanĭ de la Codrul Chigheciuluĭ", p. 370, n-l 1192. — Tatar ucis la noĭ, p. 377, n-l 1262; p. 409, n-le 1555-6. Stricăciunĭ tătăreştĭ la Grecenĭ, pp. 385-6, n-l 1322.

[2] *Documente Callimachi*, II, pp. 111-2.

[3] Peyssonel, *Commerce de la Mer-Noire*, Paris, 1787, pp. 305-6.

[4] *Documente şi cercetărĭ*, p. 78; Peyssonel, *l. c.*, p. 305.

[5] *Ibid.*, pp. 306-8.

[6] *Ibid.*, II, pp. 258-9.

[7] *Studiĭ şi documente*, XI, pp. 62-3, n-l 72.

[8] *Ibid.*, I-II, p. 77, n-l XXVIII.

de Ienicerĭ, stătea un mutevelì [1]; la Chilia, care era să fie reparată la 1750, un nazir [2]. Akkermanul în decădere fu alipit la Oceacov, al cărui Paşă trimetea aicĭ un muselim (saŭ muteselim): pe lîngă 15.000 de Musulmanĭ eraŭ şi 4-5.000 de Armenĭ, Evreĭ şi Romînĭ, şi cel ce dă aceste cifre adaugă lămurirea ciudată că Greciĭ n'aveau voie să se aşeze; oraşul ţinea încă 40 de luntri şi un atelier de reparaţie [3].

Nu departe de Căuşanĭ, în margenea apeĭ, eraŭ satele «Mărĭĭ», *Ialì-Cholèr,* cu o poporaţie numaĭ moldovenească, şi se citează ca făcînd parte din acest *Voevodat vasal* al Hanuluĭ aşezările: Palanca, Purcarĭ, Sultan-Suvat, Cirbiţa, Sălcuţa, Malcocĭ [4].

Pănă şi la *Bender* se spune că numărul Moldovenilor, cu Armenĭĭ şi Evreiĭ, era maĭ mare decît al Tatarilor [5].

Nicĭ aiurea de altfel aşezările turceştĭ nu nimiciseră viaţa românească; se pomenesc la 1740 satele Străşenĭ (Lăpuşna) [6], şi «Railenĭĭ», de la Sălcuţa (Hotin), etc., şi de aiurea, eraŭ numaĭ Romînĭ [7].

Peste Nistru, la *Dubăsarĭ,* proprietate a Hanuluĭ, trăiaŭ Romînĭ întăiŭ, cu un polcovnic romîn [8], şi Mohilăul avea şoltuz ca şi tîrgurile moldoveneştĭ vecine: numele de Burcă al celuĭ de la 1740 îĭ arătă naţia [9]. Aicĭ veniaŭ Moldovenĭ căutînd pielcele pentru căciulĭ brumărĭĭ: podul pe Nistru se făcea din noŭ la 1806 [10]. La Dubăsarĭ funcţiona însă

---

[1] 1763-4; *Documente Callimachi,* II, p. 110. Un beşleagă de Iaşĭ acolo; *ibid.,* p. 120. Vezĭ si *Documente şi cercetărĭ,* p. 36.

[2] *Ibid.,* p. 112; cf. Peyssonel, *l. c.,* pp. 306-7. Cf. Kleemann, *Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova (1768-1770),* Leipzig, 1773 (traducere francesă: Neuchâtel, 1780).

[3] Peyssonel, *l. c.,* pp. 304-6.

[4] *Ibid.,* p. 306.

[5] *Ibid.,* pp. 304-5

[6] *Studiĭ şi documente,* VI, p. 225, n-l 127.

[7] *Ibid.,* pp. 303-4, n-l 642.

[8] *Ibid.,* p. 377, n-l 1258.

[9] *Ibid.,* p. 379, n-l 1282.

[10] *Documente şi cercetărĭ,* pp. 85, 138.

în 1764 un Hatman armean saŭ grec, locuitorii fiind și Armenĭ și Moldovenĭ [1]: locul luĭ se cumpăra cu 8.000 de piaștri. Și tot Hatman i se zicea dregătoruluĭ pus peste creștinĭ la malul Mării, Ialĭ (pe lîngă Aga), și celuĭ de Căușanĭ: eĭ plătiaŭ 15.000 cel d'intăiŭ și numaĭ 48.000 al doilea [2].

La Han se ținea obișnuit un capuchehaie [3]. La 1776 găsim și pe «Grigori, vtori Portar», Sărdar de la Akkerman» [4].

Fiecare Han noŭ primia de la Domnul Moldoveĭ o căruță cu șese caĭ și 2.000 de țechinĭ în banĭ, iar de la al Muntenieĭ numaĭ o mie pe lîngă căruță [5]. Nuredinul de la Baccè-Saraĭ lua de la cel d'intăiŭ 5.000 de leĭ din «baniĭ mieriĭ», și 500 numaĭ de la al doilea; Or-beiŭ, beiul de Perecop, 300 și 150 [6].

Balgì-başa ridica încă, pentru Dan și Calga, balgi-baș-lîcul pănă pe la sfîrșitul veaculuĭ al XVIII-lea ; se adăugiaŭ blănĭ și «marfă de la neguțătoriĭ lipscanĭ» [7]. Une oriĭ însă se lua mierea în banĭ, 8.000 de leĭ bal-accesi pentru Moldova și numaĭ jumătate din această sumă pentru Țara-Românească [8].

De blănile și ceasornicele domneștĭ se învrednicia pănă și chiatibul de la vama Ismailuluĭ [9]. La Hotin se trimeteaŭ și «broaște cu țăst» [10]. Se dăruiaŭ Pașilor maĭ ales sticle de apă de melisa, pentru băutură [11]. Coroieriĭ țiganĭ strîngeaŭ

[1] *Documente și cercetărĭ*, p. 39.

[2] Peyssonel, *l. c.*, pp 241, 301. A se adăugi pentru Vizir, care lua 500 de la „baniĭ mieriĭ" Moldoveĭ, 1 000 de leĭ de la unul, 2 000, 2.400 de la ceĭlalțĭ; *ibid.*, II, p. 262.

[3] *Documentele Callimachi*, II, p. 105

[4] *Documente și cercetărĭ*, p. 54

[5] Peyssonel, *l. c.*, pp 242 3, 256.

[6] *Ibid.*, p 256.

[7] *Documentele Callimachi*, II, p. 109.

[8] Peyssonel, *l. c.*,p. 241.

[9] *Documente și cercetărĭ*, p. 78.

[10] *Ibid.*, p. 13.

[11] *Studiĭ și documente*, VI, p. 186.

coroi pentru Pașii de la hotare [1]. Și muniții ce veniaŭ la Chilia treceaŭ apoi la serhaturi prin oamenii ispravnicilor moldoveni vecini [2], pe carăle mocănești ale țerii.

Pentru a avea un exemplu, pe la 1760 Stolnicul Cogălniceanu era ispravnic de Lăpușna și Orheiŭ, și el făcea conace Pașilor la Chipercenĭ, Perisecenĭ, Chișinăŭ și Merenĭ, cheltuieli cu ei la Bolduleștĭ și Năvărnicĭ; apoi gătia o «cocie zugrăvită» Sultanului tatar, strîngea grîul de uşur, trimeţîndu-l la Tatarĭ, plătia pe beşleagă, pe iazagiŭ, pe tumbacĭ, ca și pe capuchehaielele din Bender și Cîșlă [3]. Colegul săŭ de Soroca, Lupu Donicĭ, gătia aceleași conace la Trăistenĭ, Băcșanĭ, Coșernicĭ și Răspopenĭ, plătia pe beşleagă și pisar, ba chiar pe capuchehaia de Hotin, pe lîngă Arnăuțĭ, îmblătorĭ, țimirași, etc. [4]. În Căușanĭ stătea residentul domnesc, la 1763 Medelnicerul Vasilachi [5], pe cînd la Cîșla era Andonachi [6]: se trimeteaŭ acolo fierarĭ la Hanul, ceprăgarĭ, săhăidăcarĭ, hamamgiĭ, se făceaŭ darurĭ de butce; seimenĭ duceaŭ pe cîte un «consul franțozăscu» [7]. La 1763 Costachi Spătarul tocmia biserica din acest loc cu banĭ domnești [8]. Aicĭ eraŭ să se isprăvească de altfel zilele energiculuĭ și iubitoruluĭ de lumină Crîm-Ghiraĭ Hanul [9].

În 1764 merg la Căușanĭ: var pentru «saraiurile» Hanuluĭ, cherestea și grinzĭ de teiŭ pentru acelaș scop, «căruțĭ mocănești» pentru Sultanul Bahti-Gherei, blănĭ pentru Serascher, și chiar «o pereche de ochelarĭ» pentru Aga luĭ [10].

Din partea lor, căpeteniile tătărești făceaŭ darurĭ luĭ Vodă,

---

[1] *Documente și cercetărĭ*, p. 56.

[2] *Ibid.*, p. 49.

[3] *Studiĭ și documente*, XXII, p. 110.

[4] *Ibid.*, pp. 111-12.

[5] *Documente Callimachi*, II, pp. 118, 131.

[6] *Ibid.*, p. 119. La Hotin Dumitrachi Portarul; *ibid.*, p. 133.

[7] *Ibid.*

[8] *Ibid.*, p. 128. Cf. pentru petrecerea Hanuluĭ acolo în 1763, *ibid.*, p. 451, n-l 75; p. 463, n-l 83.

[9] *Ibid.*, p. 493, nota 1.—Pentru de Tott la Căușanĭ, *ibid.*, p. 653, n-l 45. — Și în 1758 Hanul stătea acolo *(ibid.*, p. 628, n-l 17).

[10] *Documente și cercetărĭ*, p. 36.

și la 1776 se aducea lui Grigore Ghica o sabie de la acest Bahti-Ghirai Sultanul, pe cînd de la un Vizir dunărean venia un peșcheș de morun[1].

Și la Chilburn se ducea cheresteaua din Lăpușna și Orheiŭ, din codrii Rezinei, ca și din ai Scînteii și Vasluiului: bolovani, «criș-cușatlii», scînduri de teiŭ, testele de furci, cofe, arelci, ba chiar cărbuni de mangal, ca și donițele lucrate de sătenii noștri; pănă la Cetatea-Albă ea se trimetea pe flotile de cîte 12 plute[2], cu plutași și vătaji. Și pieile moldovenești ajungeaŭ pănă în Crimeia[3]. «Aga grîului» de la Chiustenge primia produsul secerișului în Bugeac[4].

Polonii propuseseră chiar Turcilor a face Nistrul navigabil anume pentru trimeterea de grîŭ[5], — ideie de care se vorbia încă din 1568, cînd un Florentin propunea aceasta regelui, cu singura condiție de a i se asigura un monopol de opt ani[6]. Și prințul de Nassau, în serviciul Rusiei, se gîndia la acest drum de apă, puind să se facă și cercetări[7].

Cărăușii și mocanii noștri cu carăle eraŭ așa de cunoscuți, încît Turco-Tatarii ziceaŭ și ei: mocan-arabasi (= harabà) și cărăuș-arabasi[8]. Negoțul cu peștele urmà, și pescarii ca și negustorii nu eraŭ Turcii, nici Tatarii. Pe la 1795 peștele venia pe Dunăre cu caicele la «schelea Galații», și, ca și din Brateș, se aducea cu carăle acolo, unde se culegea și «măgeria» domnească, din «balta Ialpugului, cum și de la alte bălți din Țara Turcească»[9].

---

[1] *Ibid.*, p. 49.

[2] *Documente Callimachi*, II, p. 109 — Numele de Cetatea-Albă se află alături cu acela de „Akkerman", în socotelile de pe 1763-4. Cf. numele turcești pentru lemnărie, *ibid.*, p. 111. V. și Peyssonel, *l. c.*, pp. 200-1.

[3] *Ibid.*, p. 109.

[4] *Ibid.*, p. 159.

[5] *Ibid*, pp. 201-2.

[6] *Acte și fragmente*, I, p. 14.

[7] Peyssonel, p. 306.

[8] *Ibid.*, pp. 202-3.

[9] *Uricariul*, IV, p. 70 și urm.

Tot Romînĭ eraŭ aceia cari vindeaŭ pe la 1760 vinul de Akkerman[1]. Sarea munteană ajungea până la Rizè, rivala Trapezuntuluĭ[2]. Tatariĭ fumaŭ din lulele moldoveneştĭ şi beaŭ apă, cum am zis, din cofe făcute la noĭ, exportîndu-se pe an 8-9.000, cu cîte 10-15 parale una; ciuturĭ se făceaŭ pentru eĭ tot în Moldova. În sfîrşit cele maĭ bune paturĭ de puştĭ, din lemn de Rezina şi Scînteia, li se trimeteaŭ dè la Iaşĭ[3] (cu cîte 10-20 parale bucata). Ceară munteană, miere de peste Milcov se căutaŭ foarte mult, lîna luîndu-se însă, ca şi brînza, maĭ mult de la Cazacĭ. În schimb, noĭ nu primiam de la Tatarĭ decît şele, săhăidace[4].

5. *Noile condiţiĭ de proprietate rurală.*

La stîrşitul veaculuĭ al XVII-lea proprietatea se schimbă. Neamurile vechĭ, din boierimea românească militară, se pierd: în curînd ele nu vor maĭ juca niciun rol. Născute din războiŭ, se pare că nu se puteaŭ ţinea fără dînsul. În loc răsar, pe urmele Cantacuzinilor, bogătaşiĭ ţarigrădenĭ, cari, avînd banĭ în numerar, cumpără necontenit. Dimitrie Cantemir reproduce o stare de fapt cînd scrie în *Divanul* săŭ despre «ceĭ ce, de lipsă, moşiile şi satele îşĭ vînd şi, acmù, în mare strînsoare fiind, cu ieften preţ le veĭ cumpăra[5]».

Davidel, David rohmistrul, candidat de Domnie prin Poloni, îşĭ mărită tata după Postelnicul Toader Soroceanul, care avu pe obscuriĭ fiĭ Vasile, Ioniţă şi Mihalachi[6]. Fiul luĭ Mihalce Ilîncul, Dumitraşco, are un urmaş fără niciun rost, Miron[7], ale căruĭ fiice, Lupa şi Catrina, «fete sărace»,

[1] Peyssonel, *l. c.*, p. 298.
[2] *Ibid*, p. 66.
[3] *Ibid.*, pp. 110-4.
[4] *Ibid.*, pp. 138-9, 148, 150, 153, 192.
[5] V. ediţia şi nota luĭ Hasdeŭ, în *Archiva istorică*, II, p. 91.
[6] *Studiĭ şi documente*, V, p. 540, n-l 12.
[7] *Ibid.*, VI, p. 234, n-l 209.

după moartea surorii lor Sinica, dau niște Țigani «schitișorului făcut de moșii și părinții noștri la Ținutul Lăpușnei, în eparhia Sfintei Episcopii a Hușului, care schit se numește mănăstirea Hînculuĭ[1]». Grozeștii din Lăpușna, ai lui Nicolae Costin, trec la Păharnicul Gheorghe Turculeț, și el rudă de mare ostaș, a lui Costașco, dar care nu se ridică la însemnătate[2]. Bogatul Lupul Serdarul și Vornicul, fiul Vorniculuĭ Anastasie, care făcea biserica Sf. Nicolae din Chișinău si ținea în 1738-9 prisacă la Volcineț ul Orheiuluĭ, n'are urmași cari să joace vre-un rol[3].

Un singur neam păstrează o mare însemnătate. Pe Doniceștĭ i-am maĭ întîlnit: cel d'intăiŭ din eĭ chiar, «fiŭ al lui Done», își are o avere basarabeană de la soție, fiica lui Apostol pîrcălabul de Orheiŭ, pomenit maĭ sus. Și Nicolae de la începutul veaculuĭ al XVII-lea ține pe o Basarabeancă, Lupa, fata lui Gligoraşco Jora, care-i aduse în zestre Slobozia-luĭ-Duşcu, Işnovățul, Pivnița «pe apa Ivanceĭ», părțĭ din Căbeștĭ și Pituşca, pe Bîc, din Băloșeștĭ și Clișova pe Răut, din Crivulenĭ (Crăulenĭ) pe Nistru, din Onișcanĭ — la Orheiŭ —, precum și din Zăhăicanĭ pe Ciuhur, din Hruşova și Făureștĭ pe Ichil, din Teţcanĭ, Ciofenĭ, Lopatna, Prisăcina, Mileștĭ, Răspopenĭ, Popeștĭ pe Işnovăț, la Lăpușna, din Brătcenĭ și Hajdenĭ pe Răut, din Sărătenĭ, din Scurteștĭ și Hîrtop. Această mare avere se împarte între Darie Donicĭ și fiiĭ luĭ Gavril: Miron, Postolachi și Nicolae, avîndu-și partea și fetele, măritate cu Macri și Ștefan Căpoticĭ. Familia avea legăturĭ cu răzășiĭ din Turbureștĭ, de unde era Apostol[4].

Constantin Donicĭ, fiul luĭ Darie, răscumpără, pe la 1740, robĭ în Bugeac și, cu ceasornice de aur în dar, aduce înnapoĭ pribegĭ[5]. El muri în Soroca, și văduva sa, Todosica Costachi, făcea cumpărăturĭ la 1799[6].

---

[1] Melchisedec, *Cronica Huşuluĭ*, I, pp. 304-6.

[2] *Studiĭ și documente*, VI, p 236, n-l 229.

[3] *Ibid.*, p. 265, n-l 442; p. 364, n-l 1142.

[4] *Studiĭ și documente*, XVI,—pentru Bezin, străveche moșie, și Gărbleștĭ

[5] *Ibid.*, VI, p. 298, n-l 615; p. 305, n-l 647; p. 381, n-l 1299.

[6] *Ibid*, XV, p. 402.

Încă la 1801 Mateiŭ Donicĭ sta la Iznovățul Orheiuluĭ [1]. Doniceștiĭ aceștia din Basarabia, — Ancuța, Constantin, — avură, până la 1824 și Șipinții Dorohoiuluĭ, — Șerpenița de azĭ. La Orheiŭ chiar, Ancuța păstra atuncĭ, la 1824, Brăneștiĭ. La 1803, Manolachi Donicĭ are Șipoteniĭ, Tătăreștiĭ; Mateĭ, Ișnovățul; Constantin, Goianul și Stanca, iar Catrina Camincea: Stolnicul Manolachi Donicĭ își căpătase cea d'intăiŭ moșie prin proces cu ceata luĭ Savin diaconul, răzășĭ [2].

De la Rîșca basarabeană pornesc *Rîșcăneștiĭ,* al căror nume înseamnă și astăzĭ un deal de lîngă Chișinăŭ, unde a fost moșia lor: Stolnicul Rîșcanu avea Vistiierniceniĭ, Șercaniĭ, Tuzara, Voroteștile la 1803. Banul Grigoraș, proprietar la Rîșca și Siliște, se judeca pe atuncĭ cu o văduvă din Iașĭ pentru Mana și Burhuta (Orheiŭ) [3]. Toader se află la Tohatin și Iordachi la Corjovul (conscripția din 1803) [4].

Andronachi *Vartolomeiŭ* Postelnicul avea pe la 1760 moșiĭ la Orheiŭ [5], moștenite de la Iordachi, așezat în Răchitoasa [6]. De la Serdarul Vartolomeiŭ răscumpără, la 1803, Todosie Malcociŭ și Velișcu Călpariŭ moșiile Unțeștĭ și Săbieniĭ, din părțile Iașuluĭ [7].

Dintre *Grecenĭ,* din părțile nouluĭ Ținut de la Prut, Nicolae are la 1803 Sămășcaniĭ.

Și încercărĭ de a se lua moșiile răzășilor ca *domnești* pentru lipsă de documente nu lipsiră, dar și pentru cele de peste Prut, ca Dumbrăvița, Cătăneșeniĭ, Roșioriĭ, Găuzeniĭ, Roșcaniĭ, Coșcadaniĭ, Bursucaniĭ, se admise pe la sfîrșitul

---

[1] *Ibid.,* V, pp. 543-4. n-l 9 ; pp. 545-6, n-le 12-3.
[2] *Uricariul,* VI, p. 263.
[3] *Ibid.,* p. 253.
[4] *Ibid.,* VIII.
[5] *Studiĭ și documente,* XVI, p. 400, nota 1.
[6] Arbure, *l. c.,* p. 35, nota.
[7] *Uricariul,* VI, pp. 251-2.

veaculuĭ principiul că îndelungata stăpînire ține loc de acte scrise [1].

Întîlnim, ce e dreptul, maĭ tărziŭ moșiĭ basarabene în mîna Domnilor și Doamnelor, dar maĭ mult prin moștenire și cumpărătură. Astfel, la 1803, Doamna Zoe Moruzi are Prepelița, Copăceniĭ, Pepeniĭ, Sîngeriĭ, Drăgănești. Maria Costachi capătă, de la vre-un Fanariot de la sfîrșitul veaculuĭ, întreg tîrgul Bălțile. Găsim pe Domnița Ralù Callimachi la Telinești. Alexandru Mavrocordat avea tot atuncĭ Hănceștiĭ. Vodă Constantin Ipsilant, un mare lacom de pămînturĭ, pentru el însușĭ și aĭ săĭ, e «boierul» de la Culicăuțĭ, Pererita, Rușcanĭ, Sirăuțĭ, Bătășenești, Bîrnov și Părcăuțĭ, de la Ciuciulea și Morile-luĭ-Osmache [2]. Și Doamna, din neamul Roset, a luĭ Moruzi avea moșie la Zevedeniĭ Sorocăĭ și se judecă aicĭ, la 1803, cu Păhărniceasa Maria Panaitoaia [3], cu care se judeca și pentru Sîngereniĭ din Ținutul Iașuluĭ [4]. Avea loc și la Căcărezenĭ din Orheiŭ [5], pe care o reclamă ca a lor, smulsă de Alexandru-Vodă Moruzi, căpitanul Vasile Buciușcanul, Mateiŭ Ontilă și alțiĭ, cu zapise de la Vasile Lupu [6]. Domnița Catinca a luĭ Nicolae-Vodă Carageà era și dînsa în proces cu Panaitoaia la Țipliceștiĭ Sorocăĭ [7]. Alt proces al eĭ e cu Logofătul Constantin Balș tot pentru Țipliceștĭ și pentru Nistoreștĭ, din acelașĭ Ținut al Sorocăĭ [8]. O fată a luĭ Grigore-Vodă Callimachi are gîlceavă apoĭ cu podpolcovnicul rus Sîrghie Leontiev pentru Corlătenĭ la Ciuhur [9]. În sfîrșit Alexandru Moruzi găsește peste Răut locurĭ domnești la Schindereștĭ și aiurea «peste Răutu», lîngă Bălțĭ, la Zevidelele, Heciul

[1] *Ibid.*, IV, p. 333.

[2] R. Rosetti, *Archiva Senatorilor din Chișinău*, în „Analele Academieĭ Romîne" pe 1910, p. 54.

[3] *Uricariul*, VI, pp. 255-6.

[4] *Ibid.*, p. 256.

[5] *Ibid.*, p. 269.

[6] *Ibid.*, p. 279.

[7] *Ibid.*, pp. 258-9.

[8] *Ibid.*, p. 260.

[9] *Ibid.*, pp. 283-4.

şi Bilicenii Sorocăi şi, înlăturînd pe Păharnicul Iordachi Panaite, le dă lui Dimitrie şi Nicolae, fiii săi, în 1804 [1]. Mihai-Vodă Racoviţă el însuşi luase de la fratele Dumitraşco Stodolna Orheiului [2].

Domnii puneau însă une ori şi pe boieri să găzduiască «păstorii şi bucatele Turcilor prietenі», ca la Vitolteştі în 1740 [3]».

Iordachi *Cantacuzino* Vornicul are acum, — precum văzurăm, — de la Costineştі, Budele, cu «iarmarocul Movilăului», cu «venitul poduluі şi a luntrilor ce umblă preste apă», pe care-l iea împotriva căpitanului de Soroca, asemenea cu acela al poduluі de la Silibria poate şi al altor «prunduri ale Nistruluі», între Hotin şi Orheiŭ [4]. El capătă pămînturi cu *uşur* pe partea luі Uraolu (Orac-Oglu) [5]. Cantacuzinii aveau, la Lăpuşna, şi Iureştii, «pe Cogîlnic, unde se hotărăşte cu Tătărăі» [6]. În 1780, alt Iordachi dă schimb Vădurelele la Soroca pentru o moşie a mănăstiriі Prooroculuі Samuil, din Focşanі [7].

La sfîrşitul veaculuі al XVIII-lea, Gherasim Cantacuzino lasă nepotuluі Ianachi şi două moşii la Hotin [8]. Pe atuncі acest Ianachi Cantacuzino dă apoі Puhoiul (la Orheiŭ) mănăstiriі Neamţuluі, care avea judecată la 1801 cu Grigore Clucerescul, ce se zicea despoiat de această moşie cînd era tînăr, la Constantinopol [9].

Acest Ienachi cumpără apoі şi «moşia răzăşască» Stoicanі, de la neamurile Goia, Leucă, Lazor, Spînenі, Răzmiriţă, Dode, Cudre, Ţăpuşel, Fotescu, Jalbă, Urechea-

---

[1] *Ibid.*, pp. 251-2.
[2] *Ibid.*, XVI, p. 305.
[3] *Ibid.*, VI, pp. 342-3, n-l 959.
[4] *Ibid.*, VI, p. 271, n-le 482, 484; p. 282, n-l 539.
[5] *Ibid.*, p. 392, n-l 1385.
[6] *Ibid.*, XXI, p. 181.
[7] *Uricariul*, II, p. 7.
[8] *Studiі şi documente*, VII, pp. 81-2.
[9] *Ibid.*, p. 259, n-l 182.

nul, Lozanul, Glimpul, Bocșa, Bogza, Dorohan[1]. Îl vedem la 1787 și în posesiunea moșiilor Dumbrăveni, Căpreștĭ și Purcărești, având la Lăpușna și Măndioaia și Călimănești[2], Sîngera, Calfa, Semogeniĭ, Berhoiul, Puhoiul, pe care le arendà la 1794, de frica războaielor[3]. La 1773 și Pîrjolta pe Ciuhur era cantacuzinească[4]. Tot atunci Iordachi Spătarul dă luĭ Ienachi nepotul său satul Ianutca (Ianuv) la Hotin, între oraș și Nelipăuțĭ[5], de la Ilie Smucilă, fiul Spătaruluĭ Grigore[6]. Ienachi lua la 1781 în părțile Sorocei și Coșerniția[7].

La sfîrșitul veaculuĭ al XVIII-lea Cantacuziniĭ aveaŭ moșiĭ: la Hotin, Tribiseuțiĭ și Hlinaia, Măndăcăuțiĭ, Răsteul, Corlăcăul; la Soroca: Trifăuțiĭ și Cosacinții, Căcărăzeniĭ, Mărculeștiĭ, Prideniĭ, Cucuieniĭ; Ploscăreniĭ și Năvărneții la Iași[8]. Ioniță Canta ținea la 1803 Drojdieștiĭ saŭ Lunga pe Răut (Soroca). O luase de la un Grecul, ginerele luĭ Vicol Vartic, care avea judecată cu Gavril Vartic pentru alte două sate la Răut, Căpreștĭ și Porcărești[9].

Dintre familiile înrudite, Ilie Neculce lasă la 1757 și satele Ghengheștĭ (Soroca) și Lucăceni (Hotin)[10]. La 1803 Ion, omonimul cronicaruluĭ, stă la Cojocăreni.

Maria răposatuluĭ *Ursachi* Stolnicul moștenise pe la 1720

---

[1] *Ibid.*, p. 239, n-l 118. În vecinătate Cerișnovățul, Racovățul, Troianul, odaia luĭ Prodan, Perilipca, Pripiceniĭ, drumul de la Vasilcăŭ *(ibid.)*.

[2] *Ibid.*, p. 240, n-l 122. Cf. și p. 255, n-le 164, 166, 168.

[3] *Ibid.*, p. 255, n-l 167. — La Coșerniția avea moșie și vătaful Vasile Boteanul *(ibid.*, n-l 168).

[4] *Ibid.*, p. 225, n-l 69.

[5] *Ibid.*, pp. 225-6, n-l 71; p. 227, n-l 74.

[6] *Ibid.*, p. 227, n-l 75.

[7] *Ibid.*, p. 231, n-l 90. — Pare a fi aceiașĭ ca și Coșmirca de la p. 232, n-l 97. Cf. *ibid.*, n-l 100, pp. 235-6, n-l 105. Toderașco Balș era atunci ispravnic. — Pentru alte patru moșiĭ ale luĭ Ienachi Postelnicul, *Ibid.*, IV, p. 343.

[8] *Uricariul*, XVI, pp. 207-8.

[9] *Ibid.*, VI, pp. 262-3.

[10] *Studiĭ și documente*, V, pp. 429-30.

Măneştiĭ pe Bîc, «Dăncenii din cheile Vişnovăţuluĭ» şi Folteştiĭ Lăpuşneĭ[1]. Vasile mazilul stăpînià pe Răutul Soroceĭ Vistiernicii[2].

De la neamul luĭ Toderaşcu Vornicul Ianovicĭ, şi maĭ ales de la al luĭ Ursachi Vameşul, ş. a., căpătară *Bălşeştiĭ,* începînd cu Ioan Balş din 1702, Sirăuţiĭ, Vîrlăneştiĭ, Bîrnovul, Vornovăţul, Vascăuţiĭ, Blişcicăuţiĭ, Rucşinul, Nădăbăuţiĭ, Voroteţul, Vasilăuţiĭ, Cerlina-Mare, Cerlina-Mică (Boricea), Bîrleştiĭ, Lopatinţiĭ[3]. Lupu Balş «popria» la 1736 moşia Tărnovca a Voroneţuluĭ[4], Tăistreniĭ (Plopul) fiind şi eĭ usurpaţĭ de Dumitru Sturza Logofătul[5]. Sturza pretindea că moşia fusese «pustie şi necăutată de la mănăstire», iar el a făcut sat, «şi aŭ venit oameniĭ de-acolo şi s'aŭ închinat la dumnealuĭ Logofăt Sturza»[6]. Între Ienachi şi Lupu Balş se face la 1742 un schimb, ce aduce Vladicina, în ocolul Hotinuluĭ, în mînile celuĭ d'intăiŭ, care avea, se pare, şi vecinĭ la Novosiliţă[7]: în vecinătate Constantin Cantacuzino Păharnicul ţinea de zestre Tişăuţiĭ, căcĭ toate acestea eraŭ vechĭ stăpînirĭ cantacuzineştĭ[8]. Pe la 1775, la Vlădicenĭ (Hotin) Lupu Balş schimbase cu fratele Iordachi, şi Mihaĭ Sturza-ĭ trecea această Novosiliţă saŭ Nouă-Suliţă[9].

La 1803 Nicolae Balş stăpîneşte Climăuţiĭ, Brînzeniĭ; Alecu Corbul, Ciornoleuca; Vasile Izvoarele; Iordachi Frijeniĭ, Pînzăreniĭ, Oişeniĭ, Pelineiĭ-Moldoveni; Constantin Limbeniĭ, Izbeştea şi Păhărniceni; Teodor Pietroasa; Vistierul Balş un tîrg noŭ la aceiaşĭ Pînzăreni, colonisat, de sigur, cu

[1] *Uricariul*, XIV, pp. 170-1.
[2] *Ibid.*, p. 727.
[3] R. Rosetti, *Archiva Senatorilor*, III, pp. 90-2.
[4] Măzăreanu, *Voroneţul*, p. 57, n-l 4.
[5] *Ibid.*, p. 58, n-l 6.
[6] *Ibid.*, p. 68, n-l 24.
[7] Pentru Novosiliţa şi Nădăbăuţi, v. şi *Studiĭ şi documente* XI, p. 63, n-l 74.
[8] *Ibid.*, XI, p. 59, n-l 61.
[9] *Uricariul*, XVI, pp. 338-9.

Evreĭ de peste Nistru[1]. La 1809 Iordachi Balș lăsa și Greceniĭ și Pelineiĭ la Grecenĭ, precum și Frumoasa, tot acolo, cumpărată de la fondul religionar bucovinean: aicĭ rămînea fiul său Iancu. Constantin Balș avea apoĭ, la 1822, Dănuțeniĭ din Ținutul Iașĭ, Bușnăuțiĭ, Nedăbăuțiĭ de la Hotin,— acestea din urmă date de el pentru Orfanotrofia din Iași[2].

La 1803, *Iordachi Sturza* stăpînià Trăisteniĭ, Horodiciul; Săndulachi Sturza, Zăhăiceniĭ și Vădeniĭ; Grigoraşcu Chițcaniĭ, Pohribeniĭ, Budeștiĭ, Bilacăul, Tărșițeiĭ; Mihaĭ Ciuciuieniĭ, Cotiujeniĭ, Buşeuca (Orheiŭ); Dumitrachi, Gliugeniĭ, Zîmbrăuaniĭ și Țipleștiĭ-gospod; Grigoraș, Rîcea, Corlăteniĭ, Vasiliuțiĭ-Marĭ, Tomeștiĭ, Dondășeniĭ, Cobaniĭ; Costachi, Zăhăicaniĭ, Sereteniĭ, Căzăneștiĭ, Stîngăceniĭ, Hilinții; Constantin, Larga și Vlădeștiĭ. Mihaĭ Sturza, ca Păharnic, stăpîn la Borzeștĭ și Crăsnășenĭ, se judecă pe atuncĭ cu Sandu Luca și alțiĭ pentru Gărdeștiĭ Orheiuluĭ[3]. La 1805 se învecinaŭ Ion Sandu Sturdza, apoĭ Domn, la Trestiana (avea moșia de la socru, Nicolae Roset) și boieriĭ din Cobîla, Prilipca și Broscăuțĭ: Stroicĭ, Balș, Cuciuc[4].

Dintre *Catargiĭ*, Petrachi e în 1803 la Poiana și Caratova (din 1771); Nicolae la Cobîla-Nouă și Petrachi la Cobîla-Veche, Iordachi la Schitul Cunice, cu Lìpovenĭ, iar brigadirul rus Ilie Catargiu la Telița. Acesta avea de lucru la 1808 cu fostul protopop Toma din Ciuciulenĭ și cu preotul din sat pentru moșia orheiană Ignățeĭ, iar Petrachi Catargiu pentru Perenĭ[5]. Panaite Catargiu în sfîrșit are Cristeștiĭ[6].

Ruseteștiĭ stăpînesc moșiĭ multe. În 1803, Ștefan Roset e la Nemereuca, Spătarul Roset la Coșciugenĭ, Iordachi la

[1] Statistica din acest an.
[2] *Uricariul*, XI, p. 328 și urm.
[3] *Ibid.*, VI, p. 263.
[4] *Studiĭ și documente*, V, p. 536.
[5] *Uricariul*, VI, pp. 272, 283.
[6] Arbure, *l. c.*, p. 322, 352, nota.

Sărata, Vasile la Silištea. Spătarul Vasile cumpără apoi la mezat, din moştenirea lui Panaite Păun Serdarul, Bulăieştii şi Jora saŭ Chiteniĭ [1].

Ilie *Costachi* a fost căpitan de Codru [2]. Vornicul Costachi iea de la Ştefan Volcinschi, în 1702-3, Curlucenii pe Prut (Iaşi) [3]. La 1759 Gavriliţeştii aceştia, neamul costăchesc, căutaŭ să iea moşia «răzeşilor de Tomeşti de la Maluri», lîngă satul Biserica al lui Ştefan Roset şi Pelineii lui Toma Luca, în «olatul Grecenilor», unde era căpitan Lupu Costachi, şi împotriva încălcării lor se plîngea şi Radu Racoviţă, cu moşii locale,«anume Tentil[a], pe lîngă Troian, pe Cahul»: iese la iveală atunci hotarnicele căpitanului de Greceni Gavril Bănarul (1751) şi a lui Iordachi Canta (1752) [4]. Se dovedeşte că Iordachi a «împresurat pe moşneni» [5]. La Morozăni (Orheiŭ) avea moşie în 1763 Manolachi Costachi, între răzeşii din Trifeşti şi Trăisteni [6].

Peste patruzeci de ani (conscripţia din 1803) Maria Costachi are Heciul, Grigoraş Costachi Ţiganca, Racovăţul şi Glăvăneştii, Matei, fratele Mitropolitului Veniamin şi cunoscut hotarnic, Cărpineniĭ: se ştie că Mitropolitul însuşi se adăposti la Colincăuţii basarabeni în 1821. O Costachi măritată cu Păharnicul Panait se judecă la 1808 cu răzeşii din Ciofăneşti şi Macinăuţi (Orheiŭ), între cari căpitanul Apostol şi Ursachi Golăe, cu drepturi de un veac şi jumătate [7].

Micleştii păstraŭ pe la 1750 Bălboşii de peste Prut, lîngă cari eraŭ Podoleni, ai lui Mihai-Vodă Racoviţă [8]. În 1803

[1] *Uricariul*, VI, p. 270.
[2] *Studii şi documente*, VI, p. 260, n-l 413.
[3] *Ibid.* VII, pp. 327-8, n-l 52.
[4] *Uricariul*, X, p. 62 şi urm.
[5] *Ibid.*
[6] Nume: Moisăiŭ, Julea saŭ Jălea, Bărgan. — *Documente Callimachi*, II, p. 28, n-l 60.
[7] *Uricariul*, VI, pp. 270-1.
[8] *Studii şi documente*, VI, p. 545.

găsim pe Banul Miclescu la Trifăuți și la Văsieni, pe Vasile Miclescu la Mihuleni, pe Iordachi la Gura Camincei[1].

Din familia *Bogdan,* înrudită cu Cantemireștii, Dumitrachi are Mimoranii.

Dintre *Pălădești,* boieri bîrlădeni, de Țara-de-jos, Constantin iea Țipleștii Sorocăi de la un Malcociu, cu schimb[2].

Neamul *Ghica,* nepoții lui Grigore-Vodă, ajunge îndată să aibă cele mai multe moșii peste Prut. Alecu Ghica e la 1803 proprietar în Lincăuți, Ciorna, Cobani și Codreni; Logofătul Ghica în Sevirova, Floreștii, Ciutulești, Coșerița; Dumitrachi Ghica în Mărculești, Perepetca, Bahrinești, Borodnicenii, Văscăuții; Costachi Ghica în Ciornița și Harbuțcani; casa lui Iancu Ghica la Obreja și Slobozia Doamnei; Costachi la Stohnaia, cu plutele, și Coropcenii.

La 1816 se arendau moșiile, de pe soția Măriuța Cantacuzino[3], ale lui Costachi Ghica, și ele cuprindeau: Leova, «cu tîrg, cu han, cu pivniță de piatră, cu zece dughene boierești, alte dughene străine, neguțitorești, care plătesc bezmăn, i cu via pe dînsa, și băutură boierească, asemenea și căsăpiile boierești: pe acest tîrg se fac și 18 iarmaroace pe an»; apoi: Tigheciul, Copceiul, Cadanjicul, Haragășii, Baimacli, Costangalia, Boroganii-de-sus, Chieciul, Chiosălăul-Mic, Jugmanul, Cobalîcii, Baurcii, Ienichioiu, Burciacul, Lărguța, Chiosălăul-Mare, Sădicul, «locul dintre Taraclăul-Grecî pănă la Bărăganii-Tătărești», Sasighioiu, Huluboaia, Docutbai, Ciocurmaș, Baimacliua-Tătărească, Taraclăul-Tătăresc, Lunceștii, Beștealîcul[4].

Crupenschii, micî boieri, la începutul cărora e un ofițer

[1] Statistica pomenită.
[2] *Uricariul,* VI, p. 280.
[3] *Ibid.,* p. 368 și urm.
[4] *Ibid*, pp. 320-1.

polon din a doua jumătate a veaculuĭ al XVII-lea, aŭ la 1803 Bumbata (Ioniţă), Zamcioţiĭ (Iordachi), Vadul-Iuhurluculuĭ (Ioan). Iordachi cearcă a lua şi Bucleştiĭ Orheiuluĭ de la Ioan Popăscul, răzeş [1].

Neamul *Calmăşilor* era chiar orheian şi avea ca baştină Cuizeuca Orheiuluĭ: în mănăstirea Ciuhruluĭ s'ar fi odihnind călugăriţa Pelaghia, adecă Doamna Raliţa a luĭ Ioan Teodor-Vodă Callimachi, şi o fiică a eĭ, moartă înnainte de dînsa [2]. Aicĭ păstra pămînturĭ şi Maria Jicniceroaia, sora Domnuluĭ [3].

La începutul veaculuĭ trecut familia *Conachi* avea moşiĭ la Hocineştĭ şi Vărzăreştĭ în Orheiŭ [4]. Familia *Cananăŭ* are, şi ea, încă pe la 1803 Văsieniĭ la Orheiŭ [5], a luĭ Şerban. La 1808 Ioniţă Cananăŭ şi Păharnicul Ion Cristescu dispută răzeşilor Ruţă şi Şerbul Tătăranca şi Hriţăuţiĭ (Soroca) [6]. La 1817 Alexandru Callimachi schimba cu Vornicul Dimitrie Jora, dîndu-ĭ parte din Hogineştĭ la Orheiŭ, unde avea şi moşia Ţapirida; el stăpînià, la Prut, şi bălţile Lăpuşna şi Lăpuşniţa [7].

Un *Razu* şi Logofeteasa Ecaterina eraŭ proprietarĭ la Codreştĭ (Lăpuşna), între Ioan Cheşcu şi Cogălniceniĭ de pe Călmăţuiŭ [8]. Din neamul acesta Razu, Iancu era, în 1803, boierul la Drujenĭ, «Răzoaia» la Şişcanĭ şi Cogălnicenĭ, alţiĭ la Crăsteştĭ, Ciulucanĭ, Lalova.

Cărpeştiĭ se îmbogăţesc în a doua jumătate a veaculuĭ

[1] *Ibid.*, VI, p. 265.

[2] *Memoriile societăţiĭ din Odesa* pe 1884; cf. *Documentele Callimachi*, I, p. XXI.

[3] *Ibid.*, p. 458, n-l 104. V. şi [Al. Callimachi], *Cartea neamuluĭ Calmăş din Moldova, zis Callimachi*, p. 17, nota 3.

[4] *Uricariul*, XIV, p. 277.

[5] *Studiĭ şi documente*, V, p. 545, n-l 11.

[6] *Uricariul*, VI, p. 277; conscripţia din 1803.

[7] *Studiĭ şi documente*, VI, p. 52, n-l 146.

[8] *Uricariul*, V, pp. 186-7.

numaĭ; pe la 1760 încă Șătrarul Vasile Carp avea moșiĭ în Basarabia[1]. În 1803 Costin Carp e la Vîrtejenĭ, Vasile la Gvozdul, Cuhureștiĭ-de-jos; Iacovachi la Bahmutia, Grebleștĭ, Micleștĭ, Belieștĭ; Toma la Păuleștĭ; Ioan la Micăuțĭ, Rădenĭ, Borzeștĭ; Alecu la Ivance; Ilinca la Păşcanĭ; Ilie la Furcenĭ. Soția unuĭ Carp se judecă pe atuncĭ cu un Măcărescu pentru Bocşagĭ (Orheiŭ)[2]. Ruda Cărpeștilor, marele bogătaș Sandu Teodosiu, Medelnicer, e stăpîn la Vadul Lecăĭ în 1803[3].

Cazimireștiĭ se ridică iute: la 1803 îĭ aflăm în Goleștĭ și Zastiuca (a luĭ Petrachi Cazimir), la Lohăneștĭ (a luĭ Panaite), luată de la Spătarul Constantin Crupenschi[4].

La 1763 Ioniță *Bașotă* era la Șurile, unde avea ca arendaș pe mazilul Constantin Știrbăț[5]. Din neamul luĭ, la 1803, Ioniță avea Volofcenița, iar Ștefan era tovarăș de stăpînire la Mihuțenĭ și Vadul-luĭ-Vodă.

Banul *Lazu* iea moșie la Părcanele și Pripicenĭ și împarte cu Costachi Ghica Soloneț ul; Smaranda Lazu ține, la 1803, Ichimăuțiĭ și Suharna.

Un neam noŭ, de obîrșie căzăcească, domnească, trecut prin logofeție, e și în 1803, familia *Cheșco,* din care Ioan are Bolțunul. Ea va rămînea aice.

Carageà Căminarul și Șătrarul Ioan aveaŭ în 1720 moșiĭ pe la Țuțora și Rezina[6].

Poetul Alecu *Beldiman* stăpînește în 1803 Iezereniĭ și Teț-cureniĭ.

---

[1] *Studiĭ și documente,* XVI, p. 398.
[2] *Uricariul,* VI, p. 282.
[3] Statistica pomenită.
[4] V. și *ibid.* cf. *Uricariul,* VI, p. 254.
[5] Măzăreanu, *Voroneț ul,* p. 63, n-l 15 și urm.
[6] *Uricariul,* I, pp. 370-2.

Dintre Greciĭ maĭ noĭ, găsim la 1803 pe Ralet Vornicul la Dolna, pe un Spătar la Piatra, pe un Diboulu (Dib-oglu) la Peceştĭ şi Boşcana, pe Mihalachi Manu la Şamăşcanĭ, pe Andonie Zlota la Cemşăuţĭ.

Să adăugim pe Cujbă de la Năpădenĭ (Orheiŭ) (1770) [1], iar în 1803 pe Buznea de la Şătrenĭ, Crimenciuc, Iarova; pe Mihalachi Grecu de la Pohoarne şi alt Grecu la Gura-Căinaruluĭ; pe un Paleologul la Găizenĭ; pe Meleghi la Cuhureştiĭ-de-sus; pe un Codreanu la Ohrince şi Drăncenĭ; pe un Anastasiu la Coşerniţa; un Clucer Ienachi la Ghideştĭ, pe un Vîrnav de la Rogoşenĭ şi alţiĭ la Curlucanĭ, Dăncenĭ; pe Vasile Chiriac de la Pravile, pe Mitru de la Daşcova şi Ghilicenĭ, pe Cuciureanu de la Scăienĭ, pe Bantăş de la Brăneştĭ, pe Ciuhur de la Gălăşenĭ, pe un Jora de la Ţibirica, pe un Stavrĭ de la Cuhneştĭ. Apoĭ, tot dintre boierinaşĭ, pe un Arghirie de la Năvîrneţ, pe un Giosan de la Mănăileştĭ. Pitarul Calmuţchi are Glodeniĭ, Vasile Coroiŭ Brătuleniĭ, un Silion Vaşcăuţiĭ, un Cerchez Boldureştiĭ, văduva Cocea Bumbata şi Ancuţa Şoldăneştiĭ, un Hermeziu Bursuceniĭ. Stăpînesc în sfîrşit: Stolnicul Zamfirachi Ciuteştiĭ, Slugerul Pascal Florinţoaia, Toderaşcu Măcărescu Bogliceniĭ, Evreul botezat Ilie Maleştiĭ, Toader Vîrgolicĭ Cruceştiĭ. Simpli boierinaşĭ de Curte ajung la moşiĭ basarabene: Şătrarul Reiman — Neamţ din oastea rusească, — are Steţcaniĭ, Serdarul Vasile Onofreiŭ Truşeniĭ şi Vădeniĭ, căpitanul Ianachi Izmană, dintr'un neam dorohoian, Tuzora, Portarul Marcu, Voinova, baş-ceauşul Ion Rusu Jălăbocul, Vornicul de Poartă Vîrgolicĭ Cruceştiĭ, Jicnicerul Simion Hruşova.

La 1804 se judecă, pentru Valea Părjoltul, Valea Ruginoasa şi Valea Ţarineĭ (Orheiŭ), Păharnicul Toma Stamate cu vătaful Iordachi Roadedeal, cu un Postelnicel şi alţiĭ [2]. Un Ienachi Păun are proces pentru Negreştĭ (Lăpuşna) cu

[1] *Ibid.*, XV, pp. 321-3.
[2] *Ibid.*, VI, pp. 270-1.

răzeșii, între cari un Chiosa, un Hîncul, un Brăilă [1]. Iordachi Panaite Stolnicul reclamă de la Lupu Vierul și alți răzășĭ Mătășenii, Arămenii și Valea Dropiei, de la Soroca— unde și acum dropiile trec peste văi —, și el pîrăște și pe neamul Roșca, pentru Văscăuți, tot acolo [2]. Proprietarĭ mai sînt, la sfîrșitul veaculuĭ, Vistierul Chira de la Liublenița; Iordachi Țorțu de la Timilăuți. Să mai pomenim neamul Stavilă din care era să se ridice mama luĭ Mihail Kogălniceanu [3]. La Vadul Țîreĭ, «de la Ținutŭ Sorocăĭ, pe apa Răutuluĭ», se așează Iordachi Bogza [4].

Familia de negustorĭ a *Manoleștilor* avea pe la 1780 parte din Amedariu și Micovatij, în Soroca [5]. Neamul acesta se așează în veacul al XVIII-lea și la Sîrbeniĭ Orheiuluĭ [6]. Trec și unele familiĭ mai micĭ din Bucovina; în 1802 la Novoselița stătea Savin Volcinschi Șătrarul [7].

Cumpără și vameșĭ, ca Gheorghe din Chișinău, în 1803, la Valea-Adîncă din Ținutul Orheiuluĭ [8]. Răzeșĭ se ceartă între eĭ, ca Malcoceștii cu Ifrimeștii pentru moșia Golăeștĭ din Ținutul Iașiĭ [9], orĭ Anastasia Buzdugan Medelnicereasa cu Ecaterina Băntășoaia Slugereasa, pentru Bucșa, Miliș, Căzecenii [10], tot de acolo, orĭ, în sfîrșit, răzeșii de Vanțina (Soroca), între cari un Carp, un Loșianu, cu acei din Hristicĭ [11].

---

[1] *Ibid.*, pp. 280-1.
[2] *Ibid.*, p. 267.
[3] *Studiĭ și documente*, XVI, p. 398.
[4] Aicĭ și un Danovicĭ, un Ursachi Golăe, „răzășii ce să trag din neamul Țăriĭ" (Halipa, *l. c.*, II, pp. 252-4).
[5] *Studiĭ și documente*, V, pp. 423-4.
[6] *Uricariul*, XXV, p. 271.
[7] *Studiĭ și documente*, V, p. 269, n-l 28.
[8] *Uricariul*, VI, p. 249.
[9] *Ibid.*, p. 259.
[10] *Ibid.*, p. 260.
[11] *Ibid.*, pp. 260-1.

Cîşle după datina turco-tătărească îşĭ fac şi boierii, şi astfel găsim, la 1803, a luĭ Racilă, a luĭ Mateiŭ Răşcanu, a luĭ Aslan, a luĭ Lazăr Grecul, a luĭ Giosan, a Serdarului Iordachi din Stolnicenĭ, a căpitanului Andreĭ Buşilă. Un saegiŭ din Ţarigrad ţine de aceia Bobleticiĭ. Se pomenesc şi odăĭ cu liuzĭ, ale saegiilor, ale Ruşilor saŭ Sîrbilor, ca Petrovicĭ, ale boierilor de peste Prut, ca Isăcescul şi Meleghie.

Şi averea mănăstirească sporeşte. Pe la 1770 şi mănăstirea Neamţuluĭ îşĭ cere înnapoĭ, cu folos, moşiile Copanca şi Chiţcaniĭ, prinse de mult în raiaua Benderuluĭ [1]. Pe lîngă Mitropolie daniĭ la: Ghizdita, Darcăuţiĭ, Malcăuţiĭ-Răzeşĭ, Vasiliuţiĭ-Micĭ, Mirceştĭ, Buciuşca, Mănceştĭ, pe lîngă Neamţ, — posesiunĭ la: Sauca, Visoca, Sudarca, Pietroiul, Bulboacele, se întinde Sf. Sava, prin dania Catrineĭ Başotă, la Triteştiĭ din Orheiŭ [2] şi (1803) la Horelcanĭ, Gîrbova, Arioneştiĭ, Ungurĭ, Rughiĭ la Soroca, Hănăşeniĭ-Noĭ şi Petrişoaia, în Codru, apoĭ la Hănăşeniĭ-Noĭ şi Petrişoaia; Bîrnova ieşeană stăpîneşte la 1803 Zerneştiĭ (la Grecenĭ) şi Ustia. La Orheiŭ, «la partea cea din sus a Sercoveĭ», mănăstirea Bărboiuluĭ se judecă, la 1804, cu Ilie Izbaşa şi Moisie Fusul, împreună cu ceata lor [3], şi ea are, pentru Răspopenĭ şi Ordăsenĭ pe Răut, alt proces cu porunicul Zaharia Timircan şi aĭ luĭ [4]. «Clirosul din Bucovina», fondul religionar, stăpîneşte, tot la 1803, în Ţinutul Grecenĭ Frumoasa. Găsim apoĭ Cetăţuia la Duşmanĭ, la Dîngenĭ, la Burdujenĭ, la Pietrişul, la Hrinăuţiĭ şi Fîntîna-Albă, la Napadova, Brancăŭ; Bogdana la Pătruşenĭ şi Camenca; Golia la Ocolina, Vasilcăŭ, Sănătăuca, Cerlina, Zaluşcenĭ, Climăuţĭ, So-

[1] Maĭ tărziŭ reluate de Turcĭ, ele trec în 1812 la fiscul rusesc, cu care se poartă un proces, isprăvit abia la 1845, cu îndatorirea Ruşilor de a plăti ca despăgubire 224.000 de ruble în argint; R. Rosetti, în „Analele Academieĭ Romîne", XXXII, p. 684.

[2] Cf. Arbure, *l. c.*, pp. 336-7; *Studiĭ şi documente,* VI, p. 289, n-l 574; Halipa, *l. c.*, p. 289. — V. şi *Uricariul,* VI, p. 250.

[3] *Ibid.*, p. 252.

[4] *Ibid.*, p. 278.—La Răspopenĭ şi Păharnicul Ioan Cartu, *ibid.*, p. 279.

colul, Raşcov, Honceştĭ şi Chişinăŭ, la Trebujenĭ, Oxintie, Îndărăpniciĭ; Sf. Vinere la Boşarniţa, Zastînca, Concenĭ şi Străşenĭ; Sf. Spiridon la Singurenĭ şi Bălţĭ; Dancul la Leuşenĭ; Sf. Ioan din Iaşĭ la Lăpuşna, Probota la Rădenĭ; mănăstirea Fîstîcĭ la Volcineştĭ, Răchitoasa la Salcea şi Lămanova; şi Păpăuţiĭ aŭ o moşie basarabeană [1].

Şi în Basarabia se dădură moşiĭ mănăstirilor greceştĭ din Răsărit: a Maicei Domnuluĭ din Ianina avea astfel Măgura, care se arendà pe la 1810 tot la Grecĭ epiroţĭ [2].

Mănăstirile locale se înmulţesc în acest timp prin darul răzăşilor ostaşĭ. Grădiştea saŭ Peştera, de la Nistru, e anterioară danieĭ din 1756 a luĭ Radu Racoviţă. La 1703, un preot Ilie închină mănăstiriĭ Brădiceştilor, de dincoace de Prut, schitul lăpuşnean Pojoreniĭ [3]. «La ţărmurile Nistruluĭ, unde iaste hramul Sfîntuluĭ Ioan Crestitel», era, încă din 1704, «mănăstirea de la Hotin» saŭ «schitul de la Hotin , legat de Putna [4]. La Gîrbovăţ lîngă Orheiŭ încă din c. 1730 se pomeneşte Armaşul Constantin Carpuz. Zidirea mănăstiriĭ Ţigăneştĭ, în aceleaşĭ părţĭ, de un Serdar Lupu Deicu, se aşează pe la 1741. Ceva maĭ noua zidire din Hîrjauca e poate darul unuĭ preot din Călăraşĭ. Alăturĭ cu un călugăr din Probota Sucevei apare ca fundator la Dobruşa, în 1772-85, un altul din Curcova. Prin 1773 Iordachi Curcă, Orheian, întemeiază mănăstirea aceasta, zisă după dînsul «Curcova».

Un Carp saŭ un Rusu, din 1775-84, ar fi ctitorĭ la Tabora. Pe locul unuĭ om din Saharnenĭ face mănăstire în acest colţ orheian, la 1776, călugărul Vartolomeiŭ. Călăraşiĭ se prefac de un Donicĭ din Mohilăŭ, Hagi-Marcu, după 1780. Un Pitar Soroceanu zideşte lăcaşul cu acest nume, pe la 1785, şi urmaşiĭ săĭ o îmbogăţesc. O văduvă de la Cotiugenĭ dă averea sa pentru Coşeleva, către Soroca, prin 1790. In 1797 satul Paşcanĭ pe Ichil zideşte schitul

[1] Pentru măjile ce Voroneţul lua de la Chilia v. şi Măzăreanu, *Voroneţul*, p. 78.

[2] *Studiĭ şi documente*, XIX, p. 123 şi urm.

[3] Melchisedec, *Cronica Huşuluĭ*, I, p. 160.

[4] Dan, *Putna*, pp. 221-2.

Reciul. Răzeşii orheieni din Isăceşti fac biserica şi schitul Sf. Nicolae de la Chirova. Alţii, de la Branicени, înnalţă Frumuşica. Condriţa exista la 1813.

Tot în acest timp apar mănăstirile Lomata, din Ţinutul Bălţi (1728), Cosovăţul (1729), din Ţinutul Iaşi, Rezina (1770), Caratura (1771) şi Ciura, din Ţinutul Orheiu, Ruda (1772) din Ţinutul Hotin, Soroca (1773) din Ţinutul Bălţi: ele sînt azi desfiinţate [1]. În sfîrşit, la 1776 Grigore-Vodă Ghica dădea ajutor pentru facerea bisericii «călugăriţelor de la schitul Rughii ot Soroca» [2].

În ce priveşte averile lor, pomenim că schitul Horodişte are moşia încunjurătoare; schitul Hărbovăţ, Slobozia-Holeneştii, Căpriana, cum s'a spus şi aiurea — un întins domeniu, alcătuit din moşia cu acest nume, apoi din: Părcanele, Malcociul, Scoreni, Lozova, Vornicени, Miclăuşani, Sadova, Părjolteni, Cioreşti, Buda, Horodiştea, Hîrjauca (moşia cu acest nume) [3].

Răzăşii nu sînt însă distruşi. Unii amintesc prin numele lor alte vremuri. Astfel Varticeştii, neamul Piliposchi aveau părţi în Orheiu şi pănă la 1765 [4]. Înnainte de începerea celui de-al doilea războiu ruso-turc pentru Basarabia, găsim încă răzăşi la Crimenciuc şi Balinţi (Soroca); Timofte Blănarul cată să între şi el în stăpînire [5]. Ştefan căpitan de Căldăruşă se află la 1752 [6], şi el era amestecat într'un proces pentru Hlinovoda (Ghizdita) [7]. La Coreşniţa era la 1756 un Ursachi, care avea şi un tovarăş «moşian»

---

[1] Arbure, *l. c.*, p. 321 şi urm.

[2] *Documente şi cercetări*, p. 54.

[3] Pentru danii către Dobruşa, Saharneni, Şaba, — Arbure, *l. c.*, pp. 333, 335, 338. Căpriana pierduse jumătate din Vistierniceni, dată de Domnie la 12 Februar 1525 (Halipa, *l. c.*, p. 216).

[4] *Uricariul*, XXV, p. 265 şi urm.; Măzăreanu, *Voroneţul*, pp. 64-5, n-l 18.

[5] *Uricariul*, VI, p. 264.

[6] Măzăreanu, *Voroneţul*, p. 59, n-l 7.

[7] *Ibid.*, pp. 59-60, n-l 8 şi urm.

peste Nistru [1]. În părțile Iașului găsim la Zalucenĭ pe răzeșiĭ Cîrlig, pe căpitanul de Tabără Ursul— și fiul luĭ, Mihalachi, e tot căpitan —, cumpărător, maĭ tărziŭ, către 1770, la Codrești și Codrenĭ, pe Osmachi [2]. Pentru Căcărezenĭ la Orheiŭ se judecaŭ la 1776 neamul Porcescul cu Ștefan Sava, feciorul popeĭ Lupuluĭ, urmaș de «moșancă» și care se cobora tot dintr'un ostaș, Vasile Fustașul; între rude se află și un Răzmeriță [3]. Pe la 1780, la Toxobenĭ (Iașĭ) eraŭ părtașĭ neamul Mardare, coborîtor din Ignat Alivanul, neamurile Musteață, Cujbă, Raț, Meleghe, Ojog, Tatul, ca și «Ezoviții» din Iașĭ [4]. Pe la 1800 avea părțĭ de moșie pe la Hotin, ca ginere al luĭ Mihalachi Talpă, porușnicul Ioniță Oatul [5].

La Gîrlele Lăpușneĭ moșia trece, în 1802, de la Ștefan Bîțu la Ilie Botez, care cumpără și la Mîrzeștĭ și Cotilnic din Orheiŭ [6]. Tot așa la 1804 răzășiĭ de Mițova saŭ Șiștacĭ Sorocenĭ Ienachi Oprea și Grigoraș Macaveiŭ, cu tovarășiĭ, aŭ judecată cu Armașul Petrachi Catargiu pentru împresurare la moșia Cobîlele [7]. La Floriței din Iașĭ stă neamul luĭ Ghindă și cel înrudit cu dînsul, prin căsătorie, al Slugeruluĭ Pascal Tuduri [8]. La Chiriasa din Orheiŭ, porușnicul Ioan are o fată, Maria, pe care o fură un țeran Marin Gîsă și se cunună cu ea [9]. Un polcovnic Iordachi Hîrjăŭ e la Țepleștiĭ Sorocăĭ [10]. La Costeștĭ neamul Borteștilor se împarte cu Pitarul Casian Soroceanul [11]. La Lohăneștĭ staŭ răzășiĭ Pîrăŭ și popa Lupa, iar la Pulbereniĭ de pe Cogîlnic, din Ținutul Lăpușneĭ, fata Șătrarului Ioan Arbure a făcut

[1] *Ibid.*, pp. 60-1, n-l 10.
[2] Și aicĭ se face măsurătoarea în odgoane. *Uricariul*, II, pp. 189-92.
[3] *Ibid.*, XIV, p. 116 și urm.
[4] *Ibid.*, XV, p. 323-4 și urm.
[5] Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 291.
[6] *Uricariul*, V, p. 242.
[7] *Ibid.*, VI, p. 191.
[8] *Ibid*, p. 192.
[9] *Ibid.*, p. 193.
[10] *Ibid.*, p. 196.
[11] *Ibid.*, p. 201.

stăpînă mănăstirea Neamţului [1]. Şi în alte părţi răzăşii aŭ judecată cu boierii ceĭ noĭ: la Iureştĭ şi Manoleştĭ, în Lăpuşna, neamul Mămăligilor şi Ioan Decusară, cu protopopul Stavarachi din Chişinăŭ şi cu Păharnicul Ienacachi Milo [2]. La Verdeşenii din Iaşi se judecă Vistierul Iordachi Balş cu Pitarul Ioan Istiri [3]. Cămăraşul Alexandru Mavrocordat iea apoĭ, în 1807, la Lăpuşna moşiile Valea Nemesticului şi Valea Buciumului de la urmaşa Şătrarului Ioan Arbuz, în stăpînirea neamului căruia eraŭ de vre-o sută cinzecĭ de anĭ [4]. Cu treĭ anĭ înnainte, Ioan Volcinschi din Bucovina avea părţi la Ghereştĭ, Mărtineştĭ, Potlogenĭ, Tutovenĭ saŭ Cărăbusenĭ de la Orheiŭ [5].

Şi răzăşiĭ între eĭ, cum am maĭ spus, se tot ceartă pentru hotare: Vasilachi Şonţul, de o parte, Postelnicelul Sălăvăstru Hrănaciŭ, Vasile Crăciun şi ceata lor la Căbăreştĭ şi Găurenĭ, în Ţinutul Iaşuluĭ [6]; Canţireştiĭ şi neamul Cimbru cu negustorul Constantin Bontăş, pentru părţi la Scurteştĭ şi Blendiĭ (Orheiŭ) [7]; neamul Curagăŭ cu neamul Canţir la Tătăreştĭ tot acolo [8]; protopopul din Chişinăŭ Gheorghe Bagcul cu un preot şi alţiĭ pentru Dereneŭ la Orheiŭ [9]; Hărustiĭ cu alţiĭ asupra Singurenilor Orheiuluĭ [10]; neamurile Istrati, Luţă ş. a. cu căpitanul Ioan Vîrgolicĭ şi Vasile Nour pentru Luţenĭ (Orheiŭ) [11].

Şi la stîrşitul veaculuĭ al XVIII-lea numele frumoase româneştĭ se găsesc cu grămada: Buhuş, Cucul, Rughina, Uliana, Dumănescul, Pănuţ, Prăjescu, Mercă, Gîlcă, Răciul, Busuioc, Bădicul, Moga, Buzul, Păntiul, Erhan, Terchilă,

[1] *Ibid.*, p. 204.
[2] *Ibid.*, p. 204-5.
[3] *Ibid.*, p. 209.
[4] *Ibid.*, pp. 246-7.
[5] *Ibid.*, pp. 248-9.
[6] *Ibid.*, VI, p. 271.
[7] *Ibid.*, p. 272.
[8] *Ibid.*
[9] *Ibid.*, p. 274.
[10] *Ibid.*, p. 277.
[11] *Ibid.*, p. 282.

Hîrlău, Șendre (aceștia doi ca strămoși), Budig, Hrizea, Cobîlcea, Popea, Frate, Bozul, Zamă, Otavă, Frățian, Dănielescul. Nume de familie, ca Stolnicel, Băran, amintesc vechi dregători și rosturi pe care nu le mai îmbracă nimeni. Astfel par a trăi «posterămoșii» de cari se vorbește bucuros de către «moșani» [1].

Cu toate încălcările, nevoile de bani, procesele, răzeșii se țin încă la 1803 așa de bine cum se vede din însemnările statistice care urmează. În partea de peste Prut a județului Iași, îi aflăm la Rădiu-Mare, Onești, Mălăiești, Botești-lui-Velișcu și lui Stavru, Balotina, Bisericanii, Chilia, Cucuieții și în ocolul zis chiar «peste Prut»: la Vărzărești, Pălănești, Mînzătești, Corneștí, Condrătești, Onțești, Hîrcești, Cîrnicenî, Mircenî. În Codru răzăși mai sînt la Hănășenii-Vechi—, pe lîngă foștii slujitori isprăvnicești de la Larga și foștii neferi de la Cania, Măcrești și Capaclîe. Abia au rămas 59 de slujitori isprăvnicești, 258 de mazîli și 32 Sîrbi. Încolo tot moșii mănăstirești: ale Sf. Sava (Hănășenii-Noi și Vetrișoaia) și boierești: Tigheciul, Cadîntica, Copcuiul, Leova, Haragășii ai lui Costachi Ghica, nepotul lui Grigore Alexandru-Vodă. *Se poate zice că el a luat, poate prin vre-o donație a domnesculuĭ unchiŭ, tot Bugeacul;* doar la Tocenî de mai este Vornicul Teodor Balș. În locul mîndrilor Codreni de odinioară sînt tot sătenî pe moșie străină, nemai fiind nevoie de apărare, după plecarea Tatarilor. Și prin toate satele marele boier aduce pe orîndarii jidovi: Iosif, Iți c, Sloma, Aron, Șoimul (!), Haimul, Marcul, Moisă, Pascal [2].

Hotărnicenii, Ținut nou, de pe la 1760 [3], *alcătuit din sate tătărești părăsite,* — unde stau *135* de slujitori isprăvnicești —, tot grăniceri, n'are boieri sau călugări. Tot sate cu oameni mulți: cel mai mare numără 476 liuzi, și cifra nu scade nici până la 50. Numele sînt străine în

[1] *Studii și documente,* XVI, p. 401. Așa se amintește și vechiul șoltuz de Chișinău, Gheorghiță; *ibid.,* p. 402.

[2] *Uricariul,* VIII, pp. 254-5. — Preoți și diaconi sînt 17.

[3] Melchisedec, *Cronica Hușului,* I, pp. 97-8.

parte: pe lîngă Geamăna, Gradişte, Bujorul, Moleştii, Sărăţica, Gangura: Saramîrza, Mingiriul, Căinariul (= Fîntînariul), Cîadîrul (= cortul), Oracul, Sahăidacul (= şeaua), Curuluiul, Caracuiul, Coşcalie. De Evreĭ — şi hahamĭ — sînt pline satele [1]. Ruşĭ sînt colonisaţĭ la Curuluiŭ.

La Grecenĭ răzăşii staŭ în Vadul-luĭ-Isac şi Manta. Se adaug în «tablă» foştiĭ neferĭ de la Pelineiĭ-Bulgarĭ, Grecenĭ şi Baurceĭ, ceĭ 29 de Sîrbĭ, ceĭ 74 de slujitorĭ isprăvniceştĭ şi numaĭ 18 preoţĭ şi diaconĭ.

Orheiul păstrează împărţirea luĭ în *ocoale,* dispărute aiurea: al Cogîlniculuĭ, al Botneĭ, al Nistruluĭ-de-jos şi de-sus, apoĭ Bîcovăţul, Faţa Bîculuĭ, Ichilul, Răutul-de-sus şi de-jos, Cula, Mătienĭ, Cîmpul, Nistrul-de-sus şi de-jos. Cu toată lupta îndărătnică pentru a-ĭ desfiinţa, prin cumpărărĭ silnice, prin cumpărărĭ ieftene, prin tăgăduire de drept, prin furt de acte, prin donaţiĭ domneştĭ, răzăşiĭ trăiesc totuşĭ: la Ciuciulenĭ, la Drăguşenĭ, la Galbăna, la Secărenĭ, la Lohăneştĭ, la Iorcenĭ, la Perenĭ, Costeştĭ, Bardar, Ulm, Văsienĭ, Ruseştĭ, Mileştĭ, Pojorenĭ, Negreştĭ, Budăiŭ, Gîrlele, Horeştĭ, Ialovenĭ, Suricenĭ, Puhoiul, Nisporenĭ, Durleştĭ, Volosenĭ — «cheresteà, loc puţin» —, Neşcanĭ, Bărăiac, Vărzăreştĭ, Găleştĭ, Roşcanĭ. Apoĭ la Highidiş, la Telişăŭ, Cobîlca, Recea, Zubreştĭ, Pocşeştĭ, Oneştĭ, Măşcăuţĭ, Jăvrenĭ, Răculeştĭ, Hîrtop; la Băloşeştĭ, Vaticĭ, Isacova, Puţinteĭ, Holboca, Săsenĭ, Meleşenĭ, Hoţeneştĭ, Oneşcanĭ, Cornova, Năpădenĭ, Rădenĭ şi Dereneŭ, la Morozenĭ, Ghetilova. Bravice, Brianova, Bravicenĭ, Ghermăneştĭ, Clişova, Ciocălteiŭ, Verejenĭ. În sfîrşit la Budăiul, Harişenĭ, Hirova, Beşenĭ, Mîndreştĭ; Cucioaia, Iveştĭ, Zgărdeştĭ, Ignăţenĭ, Măşenĭ, Chiştelniţa, Bravicenĭ (Cîmp), Sirota, Curlenĭ, Chipircenĭ, Beeştĭ, Slobozia-Hodorogiĭ, Susenĭĭ, Ciohorenĭĭ — coloniştĭ de pe Ciuhur —, Berezlogĭ, Cunizăuca, Horghineştĭ, Căcărezenĭ, Scorţenĭ, Măucenĭ, Oleşcanĭ, Ţareuca, Lipicenĭ, Horodişte, Jora-de-sus, — cu plantaţiĭ de tutun —, Marcăuţĭ, Merenĭ, Onişcanĭ, Cobusca. În total *aproape o sută* de sate răzeşeştĭ pe care am ţinut să le arătăm anume ca să se vadă şi

[1] *Uricariul,* VIII, pp. 256-7.

mai bine însemnătatea elementului românesc popular în viața țerii.

Neapărat că sînt, în Coșușna, Perisăcina, Băcioiul, Sireței și Buiucanii, ostași de hotar, și anume: 330 de slujitori serdărești și 50 ai polcovniculuĭ de Chișinău; în Speia, Dubăsari, Crăulenĭ, Jora, Rezina și Bățenĭ 604 slujitorĭ căpitănești, 50 de «postelniceĭ și alții cu cărți de iertare», numaĭ 2 călărași de Țarigrad, dar 412 preoți și 121 diaconĭ. În tîrgurĭ sînt: la Orheiu 565 de Sîrbĭ, pe lîngă Moldovenii, Rușiĭ și Armenii de acolo și ceĭ 18 «străinĭ croitorĭ» aĭ luĭ Iancu Ghica, în Chișinău 44 de Armenĭ, birnicĭ, pe lîngă 133 de Romînĭ plătitorĭ de bir, iar, în același oraș ca și în Orheiu și Tîrgul Telinești lor, nu mai puțin de 149 Jidovĭ.

Pentru Soroca (ocoale: Cîmpul-de-jos, Răutul, peste-Răut, Nistrul-de-sus și de-jos), răzășiĭ se întîmpină la Cureșnița, la Hristicĭ, la Jupca, Alcidariu, Bodeștĭ, Zahorna, Vadul-Țîriĭ, Recești, Chipeșca, Șiștacĭ, Coșmirca-de-sus, Văzălăĭ, Malcăuți, Tătărauca-Veche și Nouă, Rughiĭ. Din acești răzeși se ridică un căpitan Paraschiv la Rădulenĭ, un polcovnic Anastasie Ciaca la Coșmirca-de-jos. Se adauge slobozia de cărăuși Maimaroglu. La Somoleuca, la Rughĭ și Călărășăuca — unde e și schit — sînt liuzĭ, cum aŭ argații Stolnicul Vasile Leonard, căpitanul Sandu. Numărul mazililor (124), al ruptașilor (47), al ruptelor de Vistierie (162) e relativ mare; slujitorĭ isprăvnicești se socot 129, căpitănești 398 (71 Rașcov, 88 Vasilcău, 114 Cosăuți, 33 Bălți, 92 Movilău), postelniceĭ ș. a. sînt 30, preoți și diaconĭ aproape 300, iar *Evreĭ sînt numaĭ la Soroca 686.*

Starea locuitorilor.

1. *Ostași și răzeși.*

Chiar și după întinderea proprietățiĭ marĭ și după încălcările Tatarilor, Basarabia nu era o parte săracă a Moldoveĭ.

Din potrivă. La 1763-4 Lăpușna, Orheiul și Soroca reunite dădeaŭ cea mai mare sumă de bir, 2.105 galbeni [1]. Desetina producea 7.040 de ughi (galbeni), Hîrlăul unit cu Dorohoiul dînd abia jumătate [2]. Pentru 1764 aduc Lăpușna și Orheiul la un șfert 1.210 de ughi, iar Soroca 380 [3]. În 1776, un șfert de bir la aceste două Ținuturi unite din punct de vedere fiscal era 7.056 lei la Soroca 5.450 [4].

La 1777 numărul birnicilor din Greceni era de 2.840 (22 preoți), din Codru de 1.108 (60 preoți), din Lăpușna-Orheiŭ, 25.960 (360 preoți, 700 negustori, 112 velnițe, 403 poște), din Soroca 21.952, 216 de preoți, 84 negustori, 72 velniți [5].

Asemenea oameni știŭ să se ridice și împotriva Domniei. «Vornicii și alți oameni de frunte» cer, pe la 1740, «să se schimbe orînduiala cît pentru oi, stupi, să nu se puie la cislă, avînd bucatele aceste dajdea lor osebită» [6]. Dar Vodă hotărăște că măsura sa, a «ponturilor», e «lucru bun și drept, cum celor săraci, așa și celor fruntași», și nu se poate schimba. Numai cei 12 Sîrbi din Ținut capătă «cut osebit» [7].

Nu știm ce vor fi făcut Orheienii, dar oamenii de la Greceni și Vadul-Isaculuĭ trecură «în Țara Turcească», silind pe Domn să li trimeată carte de iertare [8] la «Voevoda de Reni» [9]. Tot așa «breslași, siimeni, călărași» trecuseră de la Ciuhur la Hotin [10]. Se văd sătenii de dincoace de Prut căutînd pănă tărziŭ rost mai larg deschis. Liudele de la Roșeștii (Roșieciĭ) Fălciiuluĭ trec pe la 1760 la Codreștii Orheiuluĭ [11].

---

[1] *Documentele Callimachi*, II, pp. 84, 98.
[2] *Ibid*, p. 96.
[3] *Documente și cercetări*, p. 33.
[4] *Ibid.*, p. 47.
[5] *Ibid.*, p. 159.
[6] P. 314, n-l 724.
[7] P. 315, n-l 725.
[8] P. 318, n-l 754.
[9] P. 318, n-le 755-6.
[10] Pp. 318-0, n-l 757. Unirea celor trei Ținuturi în ce privește zlotașii, p. 343, n-l 961.
[11] P. 347, n-l 1000.
[12] *Studii și documente*, XXII, p. 111.

Satele de coborîtorĭ aĭ vechilor ostaşĭ duceaŭ o viaţă slobodă, aproape autonomă. Atuncĭ, pe la 1740, vedem că sătenĭĭ din Vîrtejenĭĭ Sorocărĭ nu maĭ vreaŭ să maĭ ţie pe vornicelul lor: «lor nu li trebuie vornicel ca acela, şi arătară că este alt om între dînşiĭ, şi pe acela îl pofteşte tot satul să fie vornicel», şi Domnul dă poruncă la căpitanul cetăţiĭ să facă pe voia lor [1]. La Horodiştea Orheiuluĭ călăraşiĭ aveaŭ 20 de scutirĭ [2]. Noĭ oaspeţĭ de peste Nistru, ademeniţĭ cu scutirĭ de bir, veniaŭ necontenit, căcĭ, la Hotin, altfel nu eraŭ lăsaţĭ să are [3]. La Orheiŭ, Vodă făcu slobozie [4]. Sîrbĭ se află la Grecenĭ şi Cahul [5]. Vedem fugind nişte oamenĭ de la Lăpuşna, pe cari Vodă-ĭ întoarce cu *iarlîc* de la Han. Scutirĭ atrag şi alţĭ locuitorĭ de peste hotar, aduşĭ de Ifrim Prutenescul, cari se aşează la Budăiŭ pe Cogîlnic [6]. Orheienĭĭ ce trec din sate «împrăştiate» pe moşiĭ boiereştĭ sînt îngăduiţĭ de Domnĭ a-şĭ plăti acolo anul de bir şi a se întoarce acasă [7].

Se maĭ adăuga şi o situaţie fiscală şi agrară privilegiată, şi în cererea boierilor de la 1805 pentru veniturile de la ţeranĭ se specifica anume că locuitorĭĭ de lîngă raiele vor da numaĭ jumătate şi vor căpăta loc maĭ întins [8]. Totuşĭ în 1809 se călcară privilegiile Grecenilor şi Codruluĭ pentru goştină, rămînînd a da tot 2 banĭ de adaus pe oaie.

O grupare *fiscală* a celor treĭ Ţinuturĭ româneştĭ ale Basarabieĭ se încercă pe la 1740, puindu-se toate treĭ supt autoritatea Serdaruluĭ, dar Constantin-Vodă Mavrocordat «deosăbi Ţinutul Soroceĭ de celelalte Ţinuturĭ» [9].

---

[1] P. 365, n-l 1148.
[2] P. 375, n-l 1242.
[3] P. 368, n-l 1178; p. 396, n-l 1433; p. 400, n-le 1430-1; p. 410, n-l 1500.
[4] P. 396, n-l 1434.
[5] P. 403, n-l 1515.
[6] P. 371, n-l 1208. *Iarlîc* pentru fugarĭ şi p. 378, n-l 1272.
[7] P. 377, n-l 1257.
[8] *Uricariul*, II, p. 147.
[9] *Ibid.*, VI, p. 470.
[10] P. 359, n-l 1093. — Lăpuşna unită cu Orheiul la p. 382, n-l 1304; p. 397, n-l 1452.

Prin văile Orheiului păşteau oile mazililor, ale Turcilor railenĭ, ale Armenilor de peste Nistru, cu ciobanĭ de toate felurile. Mîrzacĭ veniau să caute, în codriĭ plinĭ de lupĭ, «ulĭ şi cornĭ» pentru vînătorile Paşilor [1]. Pe la Codru şi Grecenĭ se culegea prin pajiştĭ «floarea de plomăn galbăn», pe care o cerea şi Doamna [2]. *Şleahul cel mare* era plin de vite, boĭ, caĭ, ce treceau spre Bugeac, mînate de păstoriĭ Tatarilor [3]. Codrenĭĭ aduceau vin din «Ţara Turcească» şi cumpăraŭ vite pănă la Căuşanĭ; pe Prut şeicĭ veniau să «încarce pîne» [4]. Lăpuşneniĭ aveaŭ şi cară de împrumutat Domnieĭ [5]. Morĭ ale răzeşilor, heleşteie ale lor, topitoare de cînepă se vedeaŭ pretutindenĭ. Olarĭ, ciubotarĭ, croitorĭ se ridicaŭ din rîndurile ţeranilor [6].

Era o viaţă arhaică, patriarhală maĭ mult decît aiurea în Moldova. Cu tot banul ce umbla în jurul lor, încă în a doua jumătate a veaculuĭ al XVIII-lea Orheieniĭ vindeaŭ în schimb, socotind «2 vacĭ cu viţeĭ bunĭ», după *preţăluire* de «oamenĭ bunĭ şi răzăşĭ», drept 24 de leĭ şi «6 leĭ, banĭ de argint» [7], iar «2 boĭ bunĭ», drept 30 de leĭ [8].

Temeiul vieţiĭ ţeranilor liberĭ rămăsese pănă tărziŭ în această Moldovă roabă, lupta. Prutul, Nistrul, hotarul bugecean eraŭ în seama lor. Încă de la jumătatea veaculuĭ al XVIII-lea găsim căpitanĭ, hotnogĭ pretutindenĭ.

Căpitaniĭ de Coţman şi Dorohoiŭ, călăraşiĭ de Tabără [9], căpitaniĭ de Chigheciŭ, de Grecenĭ, de Covurluiŭ păziaŭ Prutul, care se trecea pe dubase la Tabără [10] şi la

---

[1] *Studiĭ şi documente,* p. 374, n-l 1227.
[2] P. 375, n-l 1234.
[3] P. 375, n-l 1237.
[4] P. 376, n-l 1247. — Pentru vite, p. 390, n-l 1364.
[5] P. 393, n-l 1407.
[6] *Ibid.,* XVI, pp. 401, 403.
[7] *Ibid*, XVI, p. 400.
[8] *Ibid.,* pp. 400-1.
[9] *Ibid.,* VI, pp. 351-2, n-l 1043; p. 362, n-l 1123.
[10] *Ibid.,* p. 222, n-l 99.

Fălciiŭ [1]. La Soroca era acum un Mare-Căpitan [2], care avea şi vadul Movilăuluĭ, iar la Chişinăŭ un *pîrcălab*, — în 1740, Măzărachi [3], — saŭ chiar doĭ.

Căpitanul din Ciuhur capătă pe la 1740 porunca de a aşeza beşliĭ «pentru paza margeniĭ şi de apărare lăcuitorilor, de pricinele Turcilor ce trăiesc acolo» [4]. Cel de Soroca are 20 de «slujitorĭ» scutiţi [5]. La Orheiŭ se aşează 50 şi tot 50 şi la Lăpuşna [6]. O parte din aceştĭ ostaşĭ are şi grija Polonilor, făcînd zăboare pentru pierderile din «ceia parte» [7]. Guvernatoriĭ din Movilău — unde e şi un namesnic de la Soroca [8] — şi Raşcov aŭ de altfel cuvenita purtare respectuoasă faţă de Domn şi dregătorĭ [9]. În sfîrşit la Orheiŭ căpitanul maĭ întrebuinţa şi curierĭ, îmblătorĭ [10]. Chişinăul are un Serdar, şi pe la 1740 i se daŭ 12 hotnogĭ, «oamenĭ străinĭ din Ţara Leşească», fără bir [11]. La 1757 era căpitan de Soroca Leon Imboo *(sic)* [12]; doĭ căpitanĭ de Bărăiac, cel de Răzina, de Bălăneştĭ, Măgura, Răsipenĭ, Căldăruşa se pomenesc şi eĭ [13], ca şi îmblătoriĭ de Soroca [14] şi călăraşiĭ de Chişinăŭ [15].

Maĭ departe, călăraşiĭ serdăreştĭ de Orheiŭ şi ceĭ de Heciŭ (179) şi umblătoriĭ de Soroca, menzilgiiĭ de Gangura, de Răzina, de Bărăiac, de Tabără, surugiiĭ de Soroca apar

[1] P. 213, n-l 32; p. 214, n-l 49. A făcut şi o biserică în Chişinăŭ.

[2] *Ibid.*, n-l 34; p. 220, n-l 86; p. 221, n-l 95. Dar i se zice : pîrcălab; *ibid.*, n-l 94. Pe la 1740 căpitan era Constantinachi. V. şi pp. 223-4, n-l 119.

[3] *Ibid.*, p. 213, n-l 47; p. 234, n-l 211.

[4] Pp. 232-3, n-l 197.

[5] P. 364, n-l 1143.

[6] P. 409, n-l 1560.

[7] P. 221, n-l 94.

[8] P. 296, n-l 608; p. 244, n-l 296; p. 279, n-l 519.

[9] P. 230, n-le 163-4.

[10] P. 264, n-le 440-1; p. 372, n-l 1214.

[11] P. 358, n-l 1088.

[12] *Documente şi cercetărĭ*, p. 29.

[13] *Ibid.*, p. 30.

[14] *Ibid.*, p. 31.

[15] *Ibid.*

la 1763-4 [1]. Călăraşi se mai întîmpină pe acolo la Cetlina, Vîrtejani, Sănătăuca, Japca, Salce, Solocenĭ, Iarova, Verijenĭ [2].

Pe atunci, la 1762-3 pe lîngă călăraşiĭ de Hèciŭ eraŭ privilegiaţiĭ la bir şi «şese sate ot Soroca» [3]. «Sate cu testament» «cu testeà», se aflaŭ şi la Orheiŭ, pe Răut, la Cogîlnic, şi ele toate dădeaŭ la *mucarer* — întărirea Domnieĭ —, 3.964 de boĭ, socotiţĭ cîte 3 banĭ noĭ capul [4]. Birul lor atingea suma de 2.704 ughĭ [5].

După un noŭ războiŭ cu Ruşiĭ, la 1775 eraŭ Vel Căpitanĭ la Grecenĭ, Codru, Lăpuşna, Orheiŭ, Soroca, Ciuhur, ca şi la Iaşĭ, Ropce, Neamţ, Agiud, Covurluiŭ, Dorohoiŭ, Tecuciŭ, Coţmanĭ [6]. Cîte 20 şi 30 de seimenĭ la Soroca, şi 20 de Cazacĭ (30 la Iarova, 50 la Vasilcăŭ, 20 la Rughĭ, 20 la Vadul Raşcovuluĭ, 15 la Volăneţ şi la Vadul Nimereuca), 30 de slujitorĭ la Ciuhur staŭ supt poruncile lor [7]. La Lăpuşna păziaŭ 30 de panţirĭ, supt Vel Căpitan, 80 supt căpitanul de călăraşi menzilgiĭ, la Orheiŭ 30, fără a mai pomeni pe 150 de călăraşi serdăreştĭ, — toţĭ supt căpitanĭ [8]. Vel Serdarul avea supt el călăraşi menzilgiĭ la Bărăiac (110), la Gangura (80), la Chişinăŭ (110).

Condica de dregătoriĭ din 1776 înseamnă la Grecenĭ 30 de slujitorĭ, cu chehaie, stegar şi ceauş, precum şi un vătaf de cărăuşi şi chiragiĭ; la Codru 12 slujitorĭ cu zapciiĭ deosebĭ şi acelaşĭ vătaf, la Lăpuşna şi Orheiŭ căpitaniĭ de Jora, Cîrjov, Hotărnicenĭ, Hînceştĭ, cu călăraşiĭ lor, cîte 30-40, şi ofiţerĭ ca mai sus, şi se adaug ceĭ 60 de la «Ciurlu» iar la Soroca: căpitaniĭ de Cosăuţĭ, Văscăuţĭ şi Soloncenĭ,

---

[1] *Documente Callimachi*, II, p. 94.

[2] *Ibid.*, p. 98. Acolo şi un om din „Muilăŭ" şi un negustor din Chişinăŭ.

[3] *Documente Callimachi*, II, p. 88.

[4] *Ibid.*, p. 92.

[5] *Ibid.*, p. 98.

[6] *Studiĭ şi documente*, XXII, pp. 14-5.

[7] *Ibid.*, p. 18 şi urm.

[8] *Ibid.*, p. 25. — Cf. pp. 33, 40-1.

cu steaguri de Cazaci, la cari chehaia se zice sotnic, — 132 de toți [1].

Căpitani, cu scutiri de «rusumaturi», ca Opre, din 1796, găsim până târziu la Soroca [2]. Asemenea mazili duceau zahereaua și până la Galați, după porunca lui Vodă [3]. La 1804 Ioan Cananău iea la Orheiu parte din Roșcani, și numele bătrînului, care arată originea proprietății, e semnificativ: Stegariu [4].

În sfîrșit polcovnici, ca Iordachi fiul lui Mihalachi Grecul Căminar, se mai află în părțile Orheiului și la 1805 [5]. Chiar în ultimele timpuri se păstra un «Căpitan de margine la Ținutul Sorocii» și unul din titulari, Sava, așezat la 1823, în Iași, fusese întâiu numai «cavaful Curții domnești», apoi și Cavatbașă [6].

Ici și colo putem găsi însă ce fel boierimea lucra pentru a isprăvi cu răzeșii.

După măsura de stabilire legală a stării țeranilor prin Grigore Alexandru Ghica-Vodă, și Orheienii de pe moșiile boierilor sau usurpate de boierii ridicați dintre ei ori străini, «moșinașii» deci, dădeau 6 potronici pe an de casă și făceau cele 3 zile de vară și 3 de iarnă lucru pe moșie, pe lîngă dijmă [7]. Mascurii boierești călcau acum țarinile «împrejurașilor», cari-i ucideau [8]. *Odgonul* de 30 de stînjeni de cîte opt palme [9] măsură tot în folosul boierului, și «bătrînii» de pămînt se contopiau în măsuri mari. Vătafii, vierii, meșterii Curții erau acuma domnii. Zapisele pierdute în răzmerițe ajutau încăl-

[1] Ediția Rășcanu, *Legile boierilor Moldoveni*, sau *Uricariul*, XIX, pp. 367-72.

[2] *Documente Callimachi*, I, p. 473, n-l 150.

[3] *Ibid.*, p. 475, n-l 157.

[4] *Studii și documente*, XXI, p. 265. Alt răzăș e Moise Pierdevară, *ibid.*, p. 266.

[5] *Ibid.*, VI, p. 172, n-l 126.

[6] *Ibid.*, VII, pp. 86-7, n-le 43-4.

[7] *Ibid.*, XVI, p. 398.

[8] *Ibid.*, p. 399.

[9] *Ibid.*, p. 400.

cările. Zapise împrumutate nu se dau înnapoi, cerîndu-se în schimb «cheltuiala ce au cheltuit cu hotărîtul moșiilor», și, cînd bieții oameni o oferă și aceia, de și gîndul nu plecase de la ei, boierul cu care sînt «tot la un bătrîn» vrea să i se vîndă locul. «Umbla să ne înstrăineze din moșiile noastre ce ne sînt baștină și moștenire mósilor și a părinților noștri» și, ca să le scape, ei... le dădeau altuia, de la care «cunoscuseră mult bine» [1].

2. *Tîrgurile.*

În ce privește tîrgurile, se vede tendința boierilor, a Domnilor de a le desființa. Mortasipia la *Lăpușna* ajunge astfel a Sf. Ioan Zlataust din Iași [2].

Orheiul avea Sîrbi [3], Țigani domnești [4], negustori romîni, cu afaceri destul de întinse, și prea puțini Armeni, — de Jidani va fi vorba mai departe. După datina căzăcească, erau aici călărași, cu trîmbaci și pisari [5], ba încă și cocieri, cu vătaf [6]. Aici se păstra reședința Serdaruluĭ. La 1702 era Serdar Darie Donicĭ, la 1722 Leca, la 1740 Măzărachi, la 1753 Constantin Proca; apoi pe la 1760 Iamandachi, la 1763 Costachi Spătarul, la 1766 Păun fost Mare-Păharnic, la 1767 Gheorghe Medelnicerul, la 1774 Vasile, la 1780 Vornicul Nicolae Balș. Găsim la 1785 pe Iancul Vel Spătar, care hotărnicește la Beșeni, Spanciocani, Cruhlic; la 1793 pe Iancu Razu, la 1796 pe Postelnicul Iordachi Romanò. De la 1793 încă erau, de altfel, doi Serdari, și locurile le aveau

[1] *Ibid.*, pp. 401-2.

[2] *Ibid*, XXII, p. 10. Pentru răzășĭ de Lăpușna (1763), v. și documentele 104/XXX, 129 LXXII ale Academieĭ Romîne; cf. *Documente Callimachi*, I, p. 458, n-l 100; p. 461, n-l 116.

[3] *Documente Callimachi*, II, pp. 98, 102.

[4] *Studiĭ și documente*, XV, p. 324, n-l 78.

[5] *Documente Callimachi*, II, p. 133; *Documente și cercetărĭ*, p. 43 (și la Soroca și Chișinău).

[6] *Studiĭ și documente*, VI, p. 336, n-l 855.

pe la 1800 Vasilachi Caligari şi pe Ioan Sturza, viitor Domn al Moldovei [1].

La 1724 Orheiul avea şi un pîrcălab, Toma, un vameş, Andronachi fiul lui Vartolomeiŭ; în oraş locuiaŭ Mardarie fost al doilea Sulger, Neculaĭ fiul lui Toader Orheianul, diac de Cămară, apoĭ vătaful Andreĭ, Ion fost sotnic şi Armeanul romaşcan Iordachi fiul Misireĭ [2].Orheienii eraŭ scutiţi de a da caĭ de olac, în ţară şi pentru Chiev, orĭ «la ciohodarĭ, de ar trece cu poruncĭ împărăteştĭ», grija fiind a căpitanului [3]. În sfîrşit, la 1795, în 26 Iulie, Alexandru-Vodă Callimachi dădu, se pare, Orheiul în stăpînirea lui Costachi Balş, care făcu pe locuitorĭ bezmănarĭ, «fiind Orheiul al său», zice un alt act domnesc, din Maiu 1806 [4]. În tîrgurile basarabene ajunse astfel cu stăpîn (aşa era şi Movilăul) nu se făceaŭ case pe vatră fără voia acestuia, care avea şi puterea de a răscumpăra, la vînzare, pe cele în fiinţă şi a vinde singur vin, rachiŭ, mied *(sic)* şi bere, precum şi a ţinea meserniţă de carne [5].

Miron fiul lui Gavril Donicĭ şi poate şi Apostol Donicĭ fură pîrcălabĭ la *Soroca* [6]. La 1737 era vorba ca aicĭ să se

---

[1] La 1806 Alexandru Caragea; Halipa, I-I, p. 329. V. şi procesul lui Filip Lascul din Peciştea Orheiului cu Andreiŭ băcalul din Iaşi (*Uricariul*, V, p. 190). Căpitanĭ, stegarĭ, vătafĭ se află răspîndiţi prin sate (*Studiĭ şi documente*, XVI p 408). Găsim şi pe un Lazăr biv Căpitan, feciorul călugărului din Singurenĭ (*ibid.*, nota 1). Un Alexandru Anastase biv Vel Serdar, Halipa, I, p. 377. V. şi *Uricariul*, XIV, pp. 111-3 şi urm.; XVI, p. 235; XXIV, p. 425; XXV, pp. 271-2; *Documente Callimachi*, II, p. 188; *Studiĭ şi documente*, XVI, pp. 398-9, pp. 237-8, n-l 113; *Documente şi cercetărĭ*, pp. 62, 64-5; Halipa, I[1], pp. 240-1, 330-1.

[2] *Studiĭ şi documente*, XVI, p. 395.

[3] *Ibid.*, VI, p. 347, n-l 998.

[4] *Uricariul*, VI, p. 276.

[5] *Documente Callimachi*, I, p. 484, n-l 176. • Pe la 1760 se întîlnesc în părţile Orheiului şi Lăpuşneĭ Bălăsachi, Darie şi Ion Donicĭ, Serdarul Iamandachi de la Cîrlig, Alexandru Răşcanu, Dumitru Carp şi Stolnicul Carp, Armaşul Mihuleţ; *Studiĭ şi documente*, XXII, p. 111.

[6] *Ibid.*, XVI, pp. 395-6.

adune congresul de pace între Ruşi şi Turci[1]. Încă de la 1753 apare Vel Căpitanul de Soroca[2]: la 1756 avea această dregătorie un Chiriac[3]. Cetatea Sorocăi cuprindea însă la 1763 numai osîndiţii, vinovaţii, al căror *emiclic,* întreţinerea, era din mila Domnului[4]. «Isprăvnicia de margine a Ţinutului Sorocăi» fiinţă încă de la 1757[5], cînd găsim în acest rost, ca subordonat al Serdarului Manolachi, pe Dediul Codreanu, şi el intitulat: Serdar.

Aici, în Soroca se întîlnesc prin 1730-40 numai cele mai caracteristice nume româneşti: Aftonie, Postici, etc.[6]. Sotnicul, adecă «sotnicul de *Căzaci* de Soroca», e Ioniţă, deci nu un adevărat Cazac şi răvaşele le scrie Pavăl Cireş[7]. În 1760 găsim pe Vornicul Andronachi şi sora Tudosca, pe Buzilă, pe Nicoli Armaş şi doi Donici, Lupu şi Andreiu[8] şi ştim că din boieri aveau pămînturi Ienacachi Milo, Dinu Canta, Ştefan Sturza[9].

Un Sorocean cu spirit de întreprindere, Simion Hasnaş, care avea moşiile Hăsnăşeni, pe Cobolta, Stăneşti şi Doboşeni (aceste două în Hîrlău), trecu pe la 1770 peste Nistru, şi unul din fiii lui făcea afaceri în Simbirsc, Nejinsc, Ircuţc şi Camciatca, iar un nepot numai la Mohilău. Şi, după ce-şi recăpătă moşia soroceană, Clementie Hasnăş se duse înnapoi în Siberia[10].

În 1731 găsim la *Chişinău,* în tîrgul făcut pe locul «bătrînilor» Cazacul şi Moldoveanul, de la Buicani[11], pe Agapie

[1] *Acte şi fragmente,* I, pp. 341, 349.
[2] Măzăreanu, *Voroneţul,* p. 54, n-l 10.
[3] *Ibid.,* pp. 61-2, n-l 11.
[4] *Documente Callimachi,* II, p. 128.
[5] *Studii şi documente,* I-II, p. 331, n-l VI; Melchisedec, *Cronica Huşului,* I, p. 253.
[6] *Studii şi documente,* XVI, pp. 396-7.
[7] *Ibid.,* p. 397.
[8] *Ibid,* XXII, p. 112.
[9] *Ibid.,* p. 113.
[10] R. Rosetti, *l. c.* III, pp. 87-8.
[11] Eraŭ şi urmaşii lui Crăhan, cu danie de la Ştefan-cel-Mare (Halipa, II, pp. 233-4).

Șoltuzul, pe Vasile Vameșul, pe Vicol Vartic hotnogul, vornicĭ din sate, tîrgoveți din familiile Popescu, Onașcu, Budul [1]. Unĭi «tîrgoveți chișionenĭ» de pe la 1750 ni sînt cunoscuți. Aparțin familiilor Hîncul, Costîn, Budul, Pălade, Borilă, Jimbeiŭ, Gratea, Filotie («Hilotoaia»), Băț, Spînu, Popa, Bocan (și Bocăneasa), Sîrbul, Batcu; între eĭ e scriitorul «Vasile sin Băț» și *starostele de blănarĭ* Ștefan [2]. Cînd eĭ pleacă în bejenie «la codru», prin 1737-9, îșĭ lasă marfa de holircă, tutun, bumbac tare, fier, orez, frînghiĭ, dohot, sare, aramă, «ciobote» [3]. Sînt oamenĭ dîrjĭ, cu simț de puterea lor: îĭ vedem apărînd pe robiĭ creștinĭ de la Tatarĭ, ce fug la eĭ, și puind în fiare eĭ singurĭ pe Turciĭ ce-șĭ rîd de fetele lor [4], Un ceauș, un vameș stăteaŭ pe atuncĭ între eĭ [5].

Statistica din 1798 arată la Chișinăŭ Armenĭ, Evreĭ, Sîrbĭ. Grecĭ, Lipovenĭ, după ocupațiĭ: abagerĭ, bogasierĭ, blănarĭ, cojocarĭ, pitarĭ, bărbierĭ, băcanĭ, cizmarĭ, cafegiĭ, spoitorĭ, argintarĭ, croitorĭ, zalhanagiĭ, băibărăcarĭ, mumgiĭ, olarĭ, săhăidăcarĭ, șlicarĭ, vutcarĭ, rachierĭ; între eĭ un singur Brașovean [6] (la Orheiŭ, eraŭ băcanĭ, un cojocar, un cizmar; la Telinești și doĭ «furmagiĭ» [7]: bicănia o ține căpitanul Alexe; lipsesc Evreiĭ). Meșteriĭ de la Chișinăŭ lucraŭ și bulgariĭ fine [8]. Evreĭ și Armenĭ se află aicĭ încă de mult [9] și de mult timp Grecĭ fuseseră primiți între locuitoriĭ orașuluĭ [10]. De la un timp, înnainte de 1809, se așează apoĭ la Chișinăŭ «Sîrbĭ de peste

---

[1] *Studiĭ și documente*, XVI, p 397.

[2] *Studiĭ și documente*, XVI, p. 402.

[3] *Ibid.*, VI, pp 264-5, n-l 442. Cf. *ibid.*, p. 282, n-l 541.

[4] *Ibid*, p. 300, n-l 624. Cf. *ibid.*, p. 301, n-l 630, p. 319, n-l 763.

[5] *Ibid.*, p. 328, n-l 827; p. 339; p. 349, n-l 1025.

[6] *Ibid.*, XXI, p. 116-8. Familiile sînt tot cele vechĭ românești, Gane, Nour, Calistru, Stancul, Trușăneanu, Bocan, Chiriac, Dobre, Bostan, Bogat-Noŭ, Tobultoc, Izmană (căpitan, poate de loc de prin Botoșanĭ). La Telinești, Cap-Mare, Stavilă, Sălcuțan (treĭ căpitanĭ, un dascăl).

[7] Pitarĭ.

[8] *Documente Callimachi*, I', p. 130.

[9] Halipa, *l. c.* II, pp. 241, 297-8.

[10] *Studiĭ și documente*, VI, p. 322, n-l 789.

Dunăre», trecuţi între «ruptele Visterieĭ» şi scutiţi de goştina oilor, dacă nu le aduc în «pămîntul Moldoveĭ» [1].

Mănăstirea Galata păstră însă şi după ce liberarea oraşuluĭ fu recunoscută de Domnie, înlăturîndu-se claca şi adetiul, anume drepturĭ, ca acela de cîntar, de bezmen: 40 de banĭ de tot căsarul, iar la iarmaroc 40 de banĭ de tarabă pentru negustoriĭ străinĭ, apoĭ acela de a pune vînzătoriĭ de carne şi de băuturĭ, orĭ de a lua 9 banĭ de vadra de vin, 30 de cea de rachiŭ şi horilcă [2]. Dar locuitoriĭ Romînĭ, Greci, Jidovĭ şi Armenĭ, cari aveaŭ privilegiu la desetină şi goştină — «şi oamenĭ boiereştĭ şi orĭce breaslă ar fi», dar nu şi pribegiĭ de curînd, lăsaţi în seama Serdaruluĭ,— dădeaŭ pe an numaĭ 5 leĭ în patru şferturĭ şi «purtaŭ menzilul», cu «cheltuiala musafirilor ce-ar trece în sus şi în jos». Apoĭ grija aceasta se lasă apoĭ în seama a 120 de scutelnicĭ, Vistieria plătind numaĭ pentru Paşĭ şi capugì-başĭ [3].

În ce priveşte cîrmuirea, vedem de la un timp, pe Serdarĭ părăsind Orheiul ca să se aşeze în Chişinăŭ. Un «asaul-polcovoĭ» cazac, Iosăp Palii o lucrase pe la 1800 odată ca fierar pe lîngă Ioan Cananăŭ care era «Sărdar la Chişinăŭ» [4]. Încă din 1763-4 găsim lîngă Serdar şi un beşleagă, pentru poliţia Musulmanilor, [5] şi pe lîngă beşleaga de Chişinăŭ, căruia-ĭ corespund ceĭ din Soroca şi Movilăŭ, numaĭ în locul d'intăiŭ era şi un iazagìŭ [6]. Pîrcălab nu se întîmpină, dar nu pentru că aicĭ n'a fost cetate, căcĭ pîrcălăbiile de oraşe se daŭ pe banĭ ca dregătoriĭ civile, cu datoria de a strînge baniĭ şferturilor, rămîind pentru aceasta răsura în mîna lor, cari pentru aceasta dădeaŭ la Chişinăŭ 1.100 de leĭ pe an [7].

În sfîrşit de pe la 1.700 încă negustoriĭ din Rumelia lasă

[1] *Uricariul*, VI, p. 469.

[2] Halipa, *l. c.* II, pp. 280, 290 (o. 1795), 293, 294 şi urm.

[3] *Studiĭ şi documente*, VI, p. 355, n-le 1065-6; p. 358, n-le 1086-7; p. 359, n-l 1096. Din condica de pe la 1740.

[4] *Studiĭ şi documente*, XXI, p. 188.

[5] *Documente Callimachi*, I, p. 84.

[6] *Ibid*, II, p. 131; *Documente şi cercetărĭ*, p. 37.

[7] *Studiĭ şi documente*, VI, p. 392, n-l 1384.

drumul Iaşului, pentru a lua un altul care pleacă de la *Reni* [1], anexat de Turci, dîndu-i-se numele de Tomarova, abia la 1660 [2].

3. *Legături şi viaţă de negoţ.*

Negoţul e, firește, în asemenea condiţii, vioiŭ. Avem ştiri asupra lui la jumătatea veacului al XVIII-lea: se fac iarmaroace la Budele, pe Nistru «în dreptul Movilăului» [3], de Sf. Arhangheli; la Fălciiŭ [4], pentru care se iea şi firman [5]. Beşleaga păzia, şi se cerea şi Paşilor a-şi trimete oamenii pentru acest scop [6]. Căci nu odată de la femei ruşinate şi lucruri de furat se încăieraŭ negustori şi Turci [7]. Oamenii din Moldova merg «cu chirie» pe la Vasilcăŭ pănă la tîrgul cel vestit de la «Nijna», Nijni-Novgorod [8].

Pe la Soroca sînt oi şi stupi din bielşug [9]. Goştina de oi din Greceni dă 350 de lei, cea din Lăpuşna 300 cea din Soroca 700 şi cea din Orheiŭ 1.500 [10]. Pentru sare, Turcii din Bender şi Ismail vin pănă la Ocnă [11]. Şi Turcii, de la Hotin, Armenii de la Horodenca, a starostelui de Caniev, trimeteaŭ vitele la noi, ca şi Sîrbii de la Movilăŭ.

Vameşii de la «otace» aŭ de lucru cu boii ce vin de pe la Roman şi Botoşani, cu horilca şi postavurile, cu marfa «negustorilor cazaclîi» cari aduc blănuri din Rusia [12]. Se în-

---

[1] *Ibid.*, p. 372, n-l 1221; p. 374, n-l 1238.

[2] *Archiva românească*, II, p. 360.

[3] *Studii şi documente*, VI, p. 22*, n-l 103; p. 288, n-l 569.

[4] P. 229, n-l 150.

[5] P. 367, n-l 1168.

[6] P. 297, n-l 613.

[7] P. 304, n-l 644; pp. 304-5, n-l 646; pp. 305-6, n-l 650. — La Orheiŭ un Turc omorît de Turci; p. 300, n-l 655.

[8] P. 223, n-l 113.

[9] P. 296, n-l 607. Cf. p. 297, n-l 613.

[10] P. 311, n-l 701. Dar dajdea mazililor pentru Lăpuşna, Orheiŭ şi Soroca e numai 54 ughi, aproape cît Cernăuţul singur (p. 328, n-l 832).

[11] P. 319, n-l 769.

[12] Pp. 246-7, n-l 321. Cf. *Uricariul*, II, p. 154.

tîmpla ca un pîrcălab de Orheiŭ să ajungă apoĭ vameş la Chişinăŭ [1]. Şi la Movilăŭ vameşul culegea venitul pentru Domnul Moldoveĭ [2].

În veacul al XVII-lea pod era la Zagarancea, apoĭ maĭ jos, pe moşia Sf. Vinerĭ şi a răzăşilor Ocenĭ [3], «podul luĭ Gotar». De frica «oamenilor răĭ şi altor năvălirĭ» se hotărîseră întăiŭ numaĭ podurĭ la Ţuţora, Zagarancea şi Gherman [4]. Maĭ tărziŭ însă [5] «podurile îmblătoare» se înmulţiră. Şi la Telineştĭ se făcu pod de răzăşĭ, pe la 1750 [6].

Evreiĭ aleargă la noul cîştig, după ce nu maĭ încăpeaŭ în Polonia tulburată de lupte interne. Încă de la 1727 la Soroca staŭ şi Evreĭ polonĭ, cu «haham jidovesc», care «merge la otacele de la iarmaroc» să iea «curupca după la toţĭ Jidoviĭ din Ţeara Leşească, precum li este obiceiul lor de vac, şi să aibă a lua şi de la meserciiĭ jidoveştĭ, pre obiceiŭ, precum li scriŭ cărţile şi de la alţĭ Domnĭ [7]»

Eĭ încep a pătrunde în toate tîrgurile, cu camăta — apoĭ şi prin sate [8] — şi cu horilca lor: astfel «Morohaĭ şi Avram Jidovul ot Orheaiŭ», întovărăşiţĭ cu doĭ creştinĭ, aŭ şese căldărĭ de rachiŭ, pentru care daŭ pe an camănă 2 galbenĭ şi 6 potronicĭ: eĭ păstrează legăturĭ peste Nistru [9]. La Căuşanĭ se aşează alţiĭ, cu acelaşĭ negoţ [10]. Un Evreŭ ţine în «orîndă» podul de la «vadul Iaroveĭ», care e al unuĭ boier Ilie [11]. Vin într'una alţiĭ din Raşcov, de la Mohilăŭ, unde eraŭ însă şi

---

[1] *Studiĭ şi documente*, V, p. 253, n-l 379.
[2] Pp. 408-9, n-l 1557; p. 409, n-l 1561.
[3] *Uricariul*, XII, p. 302.
[4] *Ibid.*
[5] *Ibid.*, p. 313.
[6] *Ibid.*, XX, p. 139 şi urm. — Nume: Picioroman, p. 142; Curcoiŭ p. 143.
[7] *Studiĭ şi documente*, VI, p. 426, n-l 1622. Pentru „crupcă", coropcă *ibid.*, p. 446, n-l 1688.
[8] *Ibid.*, p. 376, n-l 1246.
[9] P. 213, n-l 38; cf. P. 229, n-l 158.
[10] P. 244, n-l 292.
[11] P. 220, n-l 76.

Turcĭ sălbatecĭ, şi din tîrgurile polone [1]. La Budele Sorocăĭ, unde se ţinea iarmaroc, eĭ rămîn aşezaţĭ pe moşie [2], ca şi în alte sate [3] şi în Chişinău [4]. Jidovĭ basarabenĭ cer a fi lăsaţĭ să steie pănă la Bacău [5]. Ceĭ din Orheiŭ eraŭ în gîlceavă pentru banĭ cu hahamul [6]. Evreĭ nu lipsesc nicĭ la Lăpuşna [7], şi căpitanul Sorocăĭ e silit a scrie ce urmează : «Cum boiarĭĭ careĭ aŭ moşiĭ la margine aŭ vîndut toate vadurile Jidovilor, încă şi alţiĭ carĭĭ aŭ cîte un petec de moşie la malul Nistruluĭ, caută şi aceia să puie orîndarĭ pe la vaduri, şi-aŭ făcut luntre de îmblă în vad, pentru brudină, şi fac ce li-ĭ voie Jidovĭĭ pe la vaduri, de să petrec oamenĭ fel de fel peste Nistru. Pentru care se roagă să se scrie carte Măriei Sale la ceĭ cu moşiile, să nu fie margine în sama Jidovilor ; că, de nu să va ridica aceasta, el nu poate da sama de margine [8]». Întraŭ şi prin sate, şi la Dîngeniĭ Lăpuşneĭ un copil de jidov se făcu ţeranul romîn Ion [9].

Jidovĭĭ apar de altfel şi ca orîndarĭ în stil mare. Astfel «Solomon Moisăĭ Leibu, Jidov of Bălţi», iea la 1784 venitul, de bezmen, de dijmă, de moară, «cum şi orînzile acestor sate şi crîşme cu pivniţe», cu 1.250 de leĭ pe an, pescuind în cele treĭ iazurĭ şi luînd şi 500 de vedre de vin, precum şi drojdiile : «însă pe preoţiĭ ce or fi la aceste sate să nu-ĭ supere pentru dejmă din pîine, nicĭ pentru bezmăn de case, cum nicĭ pe un dascăl ce va fi, atît la bisărica din Coşerniţa, cum şi la bisărica din Soloneţ, cum şi la bisărica din Ciorniţa» [10].

---

[1] P. 236, n-l 231; p. 244, n-l 298; p. 298, n-l 618.
[2] P. 246, n-l 319.
[3] P. 264, n-l 441.
[4] Pp. 264-5, n-l 442.
[5] P. 381, n-l 1292.
[6] P. 294, n-l 596.
[7] P. 298, n-l 615.
[8] P. 302, n-le 635-6.
[9] P. 387, n-l 1327.
[10] *Ibid.*, VII, p. 235, n-l 104. Despre Evreiĭ cari strică pentru potaş codriĭ Lăpuşneĭ, Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor*, III, p. 77.—Şi pentru siliştea de la Orheiŭ,

Şi iată ce părere avea despre Evreĭ un cunoscător foarte bun al locurilor şi al lucrurilor, consulul frances Peyssonel: «Trebuie să se înlăture cu desăvîrşire Evreiĭ de la orĭce rost, pentru că sînt în aceste ţerĭ de o rea credinţă care întrece orĭce calificaţie» [1].

4. *Biserica Basarabieĭ.*

Bisericeşte, Basarabia se ţinea de treĭ diecese: cea de sus alcătuĭ de maĭ multe orĭ o episcopie a Hotinuluĭ. La 1765 se oferia Scaunul, «preasfinţita episcopie a Hotinuluĭ» călugăruluĭ grec Neofit din Bucureştĭ, fost «efimeriu» al Companieĭ greceştĭ la Sibiiŭ. Se căpătase «sinodicul» şi «encomiasticul» patriarhal, precum şi beratul împărătesc. Şi la 1767 era vorba de această numire [2]. Pe vremea ocupaţieĭ ruseştĭ următoare episcopia de Rădăuţĭ căpătă adausul: «şi de Hotin», acesta fiind la 1773 titlul luĭ Dosofteiŭ, care era să fie întăiul episcop bucovinean neatîrnat [3]. Maĭ tărziŭ în cursul ocupaţieĭ austriace, din 1788 până la 1791 funcţiona acolo episcopul moldovean Amfilohie, compilatorul uneĭ Geografiĭ şi uneĭ Aritmetice, care se retrase după pace la Zagavia în apropiere de Hîrlăŭ [4]. Încă la 1787 Amfilohie iscălia episcop al Hotinuluĭ, dar sta acolo, la Zagavia, lîngă stariţul Daniil [5].

Scaunul Huşilor avuse de la întemeiarea eĭ, ca episcopie basarabeană, după luarea de la Turcĭ a Bugeaculuĭ, supt Ieremia Movilă, tot Ţinutul din jos. Păstra însă în

[1] „On doit absolument exclure les Juifs de tout emploi, parce qu'ils sont dans ce pays-là d'une mauvaise foi qui passe toute expression"; *l. c.*, p. 215.

[2] *Contribuţiunĭ la istoria literaturiĭ romîne*, în „Analele Academieĭ Romîne", XXVIII, p. 187 şi urm.

[3] *Studiĭ şi documente*, VI', p. 226, n-l 72.

[4] *Istoria literaturiĭ romîne în secolul al XVIII-lea*, II, *Istoria Bisericiĭ*, II.

[5] *Studiĭ şi documente*, V, p. 64, n-l 291. — Amfilohie era trecut la milele domneştĭ şi în 1784-5, *ibid.*, VI, pp. 184, 189.

veacul al XVIII-lea numaĭ Soroca şi Ţinutul eĭ [1]. La 1734 se dădeaŭ toate drepturile bisericeştĭ la Soroca luĭ Teofil de Huşĭ [2]. Avea astfel de drepturĭ şi la Dubasarĭ, şi Patriarhul de Alexandria, chemat ca arbitru, dăduse episcopuluĭ de Huşĭ încă de la 1715 Basarabia mijlocie. La Galaţĭ hotăria episcopul de Roman, dar şi aicĭ avea de luptă cu Proilavul, Vlădica Brăileĭ şi al «olaturilor» [3].

La 1757, Constantin Racoviţă, ţinînd seamă de faptul că, «din neajungerea cheltuieliĭ şi din depărtarea loculuĭ să tîmplă de merg foarte rar episcopiĭ la acel Ţinut, pentru cercetarea norodului creştinesc şi a eparhieĭ sale», dădu episcopuluĭ de Huşĭ Inochentie «o bucată din locul gospod al tîrguluĭ Soroceĭ», şi anume între moşia Vistieruluĭ Aristarho, Liubeniţa, între «velniţile jidoveştĭ» de rachiŭ, între cursul Nistruluĭ şi moşia Cosăuţiĭ, a luĭ Nicolae Racoviţă [4], precum şi brudina nouluĭ pod de la Soroca, scos de supt stăpînirea Căpitanilor celor Marĭ şi ispravnicilor carĭ luaŭ pănă atuncĭ pîrcălăbia acolo [5]. Cu vremea, prin schimb cu Scarlatachi Sturza, care se mută în Rusia după războiul din 1789-93, episcopia căpătă şi Cosăuţiĭ [6]. Prin aniĭ 1780 ea se judeca pentru o parte din Cioreştĭ, la Lăpuşna, cu Macoveieştiĭ, urmaşiĭ luĭ Macoveiŭ fiul luĭ Taicu Sirbul; şi Burgheleştiĭ eraŭ amestecaţĭ aice [7].

De pe la 1641 restul vechiĭ Basarabiĭ era al episcopuluĭ turcesc de *Brăila* (saŭ Proilav), Tomarova-Renĭ şi Ismail, Scaun pe care-l ocupâ şi Calinic ce ajunge Patriarh. Amintim apoĭ pe Daniil din 1765-7 [8], care sfinţeşte bisericuţa

[1] *Studiĭ şi documente*, VI, p. 275, n-l 502.

[2] *Ibid.*

[3] *Ibid.*, pp. 560-70 (şi după Melchisedec, *Cronica Huşilor*, I, pp 1901 1; *Cronica Romanuluĭ*, II, pp. 28-9.

[4] Melchisedec, *Cronica Huşuluĭ*, I, pp. 250-2.

[5] *Ibid*, p. 252.

[6] *Ibid.*, p. 383 şi urm.

[7] *Uricariul*, XIV, p. 119 şi urm.

[8] *Chilia şi Cetatea-Albă;* notele luĭ Calinic, în „Analele" çitate, 1904, p. 64 şi urm.

din Căușani[1]. Procesul pentru Dubasarĭ și alte două sate de hotar pe care-l poartă la 1715 Orest de Huși cu Ioanichie de Brăila, se resolvi în favoarea celuĭ d'intăiŭ. La 1771-3 chiar al Hușilor căpătă, și cu voia luĭ Rumiențov, tot Bugeacul. De la 1777, cu Ioachim, seria de episcopĭ aĭ raialeĭ reîncepe însă, urmînd cu Chiril (1788-90, † după 1808). Să adăugim că la 1808 Rușiĭ făcură o episcopie de Acherman pentru Gavriil Bănulescu, iar apoĭ (1813), după anexare, — cum vom vedea una a Hotinuluĭ și Chișinăuluĭ[2].

În fruntea preoților basarabenĭ eraŭ protopopiĭ din Chișinăŭ, la 1793 Toma, de Lăpușna și Orheiŭ; pe la 1764 Ștefan Corețchi, iar la 1766 Vasilie. În preoțime întraŭ și fruntașĭ aĭ mazililor, ca acel Ilie Coreschi, din neamul luĭ Apostol, care avu, pe acelașĭ timp, proces pentru un iaz cu Doniceștiĭ[3]. Eraŭ așa de prețuițĭ protopopiĭ, încît unul din ei luă pe o fată din neamul Donicĭ de la Bezin[4]. Un Mihalachi dascălul apare pe la 1760[5].

În urma războiuluĭ din 1789 și următoarele, un preot spion rus, dar isteț și harnic, cu gust de muncă și pricepere artistică, Mihail Strilbițchi, «protoiereŭ al stăpînirilor Moldoveĭ și Valahieĭ și al Basarabieĭ», saŭ «exarh» al Rusuluĭ Amvrosie, așezat de cuceritorĭ la Iașĭ, se mută,— după ce stătuse un timp, la 1796, în Mohilăŭ, spionînd și tipărind,— de frica represaliilor turcești, la Dubasarĭ, cu slovele tipografieĭ metropolitane, unde lucrase pănă atuncĭ. Aicĭ făcu el să apară un Ceaslov pe care Moldovenĭi de peste Nistru îl vor fi primit cu bucurie mare[6]. Fiul și ajutătorul săŭ Policarp ajunse podporucic rusesc.

---

[1] *Inscripțiĭ*, II, pp. 14-5.

[2] *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 234-5.

[3] După 1780 în Chișinăŭ preotul Ioan și preoteasa Lupa; *Studiĭ și documente*, XVI, pp. 398, 399, 400, 401.

[4] *Ibid.*, p. 400.

[5] *Ibid.*, p. 401. V. și Halipa, I, p. 222; Melchisedec, *Cronica Hușuluĭ*, I, pp. 384-6.

[6] Picot, *Michel Strîlbickij*, Paris, 1905; Bianu și Hodoș, *Bibliografia romînă*; II. *Istoria Bisericiĭ*, II, p. 191 și urm., 232.

Domnii aveaŭ încă biserici domneşti şi mănăstiri privilegiate: «sfinteĭ mănăstiri de la Chişinăŭ», foastă biserică domnească[1], îĭ dă Grigore Ghica în Octombre 1740 de la vama oraşuluĭ 2 ocă de untdelemn şi o litră de tămîie pe lună, precum şi scutirea ţircovniculuĭ şi poslušniculuĭ[2]. Apoĭ, în Iulie 1741, o sută de leĭ din mortasipia oraşuluĭ şi 30 de chile de grîŭ, 20 de mălaiŭ pe an din uşurul adus de Tatariĭ aice. Locul pe care era făcută, «ce se numeşte Buicaniĭ», aparţinea—am spus-o—mănăstiriĭ Galata, pentru care şi biserica i se face mitoc.

---

[1] Sf Nicolae, dărîmată de Tatarĭ la 1711 şi refăcută de cunoscutul Lupu Năstase Vel Agă.

[2] *Studiĭ şi documente*, VI, pp. 412-3, n-l 1670; pp. 417-8, n-l 1694.— Pentru mortasipie, pp. 419-50, n-l 1700.—Cf. Halipa, II, pp. 241, 243 şi urm.

CAPITOLUL al VI-lea.

Răpirea Basarabieĭ.

. *Basarabenĭ şi Ruşĭ în războaiele din 1768-74 şi 1789-93.*

Mazilĭ din părţile răsăritene se dară cu Ruşĭ şi în 1769, şi vedem pe un maior muscal lăudînd în Octombre 1769 pe Lupu Giuşcă mazil, fost căpitan, care «s'aŭ arătat cu mare supunere la porunca prè-puternicieĭ Împărătesiĭ noastre şi pănă acum aŭ păzit marginea de n'aŭ lăsat neprietinul să treacă dincoace ca să facă nicĭun feliŭ de stricăciune» [1]. El cere locuitorilor a se găti «cu toţiĭ cu arme şi călărĭ de apărure să fiţĭ pe lîngă Lupul Giuşcă, gata în tot ceasul pentru paza norodulŭĭ creştinesc ce se află pe marginea Prutuluĭ. Şi, cînd neprietenul se va ispiti a trece dincoace, să facă vre o stricăciune ţeriĭ, cu toţiĭ să vă apăraţĭ bărbăteşte, şi atunce supunerea voastră va fi cunoscută de prèputernica Împărăteasa noastră».

După cucerirea de Ruşĭ, Hotinul păru că începe o nouă viaţă *românească*. Rumienţov primia într'una cererĭ de la mazilĭ moldovenĭ cari găsiseră în actele lor bătrîne dovada une stăpînirĭ a strămoşilor în raiaua de pănă acum, şi «polcovnicul Peitlig» dădea cărţĭ de proprietate în numele «Săninăriĭ Sale», scriindu-se de către Andreiŭ Daşchievicĭ, pisarul

[1] *Uricariul*, X, pp. 121-3.

românesc al cancelariei generalului, care lua şi în arendă în condiţii favorabile, ca mulţămită, moşiile astfel dobîndite. Între răzeşii ce se certaŭ, se amesteca şi cîte un Evreŭ al raialei, ca arendaş, ca «Mosco Jidovul». Ilie Herescul, din familia care era să dea un episcop Bucovinei austriace, fu aşezat ca staroste de Cernăuţi, iar în Hotin întrară pîrcălabi, pe cari-i aflăm acolo şi în Mart 1773[1]. Unul din ei pare să fie Apostol pomenit la 1773[2].

Locuitorii Sorocăi se bucurară şi ei (1772) de cucerire şi scriseră pentru a vădi aceasta Mitropolitului Gavriil. Ei vorbesc de «gîugul cel greŭ a strîmbătăţilor care ne-aŭ mîncat pănă la oase», de abusurile ispravnicului Aga, om nelegiuit, despre hotărîrea lor de a căuta «ca o scăpare şi liman... slujba cea cu multă trudă şi primejdii a războiului» şi dorinţa de a li se lua din spinare tiranul[3].

În 1775, la pacea care dădu, cu voia Împărătesei ocrotitoare, Austriei, fără jertfa unei picături de sînge, Bucovina, boierii cerură de la Ruşi măcar înlăturarea Tatarilor de pe locul de 32 ceasuri în lung şi două în lat, ba chiar *restituirea Renilor,* cu «cîteva bălţi cu ostroavele lor, ce sînt pe locul Moldovei». Ei protestaŭ *contra raielei Hotinului* şi contra anexării părţilor vecine la Bucovina. Şi, ca mişcaţi de un gînd profetic, scriaŭ: «De are Poarta turcească niscaiva pricini cu Austrienii, patria noastră nu-i datoare să facă răfuială între dînşii cu dezghinarea ei, ce, după cum noi de la început am cunoscut ocrotirea Otomaniceştii Împărăţii cu întregimea ţerii noastre, care acum s'aŭ întărit şi cu acest de pe urmă tractat, aşa şi Otomaniceasca Poartă are datoria nedeslegată să păzească toate pronomiile noastre şi volnicia cu desăvîrşită întregime»[4].

---

[1] Cf. *Studii şi documente,* XIX, p. 11 şi urm. — Andrei Daşcovici ca „pisar ot Cernăuţi" (în 1760), *Studii şi documente,* VII, p. 336, n-l 1. — Pisarul de Hotin e pomenit şi la 1774; *ibid.*, p. 237, n-l 74 ; v. şi *ibid*, V, p. 417.

[2] *Ibid.*, XVI, p. 399.

[3] *Uricariul,* VI, pp. 372-4. — Supunerea Basarabiei sudice (Reni, Chilia, Acherman, Ismail; Brăila trece la Buzăŭ) către episcopul de Huşi, *ibid*, pp. 391-2 (10 Ianuar 1771). „Proilavul" lăsase ca urmaş pe arhimandritul Pangratie *(ibid.,* p. 391). Cf. şi *ibid.*, p. 395 şi urm.

[4] *Ibid.*, p. 458.

2. *Războiul din 1806-12.*
Anexarea.

În urma complicaţiilor europene aduse de genialele capriciĭ cuceritoare ale luĭ Napoleon, un noŭ războiŭ rusoturc se începu prin ocupaţia Principatelor. La 19 Novembre st. v. 1806 Hotinul fu luat prin surprindere, în treĭ ceasurĭ, de Cazaciĭ ascunşĭ prin şanţurĭ şi aceiaşĭ, soartă o avu Ismailul. Hotinul era plin de zahereà [1]. Iarăşĭ moşiile moldoveneştĭ fură restituite vechilor stăpînĭ [2].

Ţeraniĭ începură să se mute prin mahalele golite de Turcĭ, şi Guvernul luă măsurĭ ca să nu scadă birul [3]. Locuitoriĭ de la Chilia-Veche şi Vîlcov fură puşĭ în serviciul floteĭ [4]. Satele Pogărnicenĭ, Vaşcovăţ, Siliştea şi Isacova eraŭ puse să gătească, supt pază de călăraşĭ de la Chişinăŭ, silitra [5]. Se gîndiaŭ Ruşiĭ, ca şi supt Patiomchin, să ducă la Nicolaiev stejariĭ Moldoveĭ pentru corăbiile lor [6].

Şi în războiul de la 1788 moşiile hotinene se întoarseră la «pameşcicĭ adecă la stăpînĭ» [7]. Turciĭ le luară apoĭ îndărăt [8]. La Soroca găsim un ispravnic romîn, Portarul Nicodim [9]. În fostul Bugeac, mănăstiriĭ Sf. Nicolae din Chilia, dărîmată de pe vremea luĭ Patiomchin, i se restitui moşia Cătlăbuga, cu două gîrle, lîngă satul Galileştĭ, şi se începu reparaţia, pe care Turciĭ o întrerupseră, ca să fie reluată prin stăruinţile protopopuluĭ Panaite, doritor şi de şcoală [10].

---

[1] *Studiĭ şi documente*, XXII, pp. 58, 85 şi urm.
[2] R. Rosetti, *Arhiva Senatorilor*, III, p. 31.
[3] *Ibid.*, p. 54.
[4] *Ibid.*, p. 58.
[5] *Ibid.*, p. 78.— Un Evreŭ se presintă ca antreprenor; *ibid.*, p. 80.
[6] *Ibid.*, pp. 81-3 Vistierul Roset găsia lemnul Orheiuluĭ prea moale; *ibid.* Pentru pădurile satelor, p. 81. Peutru ridicarea Turcilor din Hotin în 1806. *Studiĭ şi documente*, VI, p. 197.
[7] *Ibid.*, p. 255.
[8] *Ibid*, p. 455, *Uricariul*, XIX, p. 553.
[9] *Documente şi cercetărĭ*, p. 71.
[10] R. Rosetti, *Archiva Senatorilor*, III, p. 45.

În Novembre 1792 Hatmanul Ilie Catargiu făcuse pod pe Nistru la Bender cu ghecet[1], căcĭ Ruşiĭ tăiaŭ şi lemne în pădurile Orheiuluĭ[2]. Catargiu fu recunoscut ca general rus şi întrâ în rîndul supuşilor Ţaruluĭ. El cumpărase Pereniĭ de la neamul Hînculuĭ şi adăugia şi după plecare această stăpînire[3].

Generalul Scarlat Sturza, care făcuse studiĭ în Apus şi fusese o bucată de vreme un îndreptător în sens voltairian al învăţămîntuluĭ moldovenesc, rămase şi el peste Nistru, crescînd pe fiul său Alexandru, un om de talent, în aşa chip, încît făcu din el un apărător fanatic al ortodoxieĭ moscovite şi al Ţarismuluĭ absolutist. Între Ruşĭ rămase şi noul colonel Manole Balş de la Sirăuţĭ, care se aşează la Dubasarĭ[4]. Comandantul poliţieĭ din Iaşĭ, ofiţer de marină, Dicescul, era dintre emigraţiĭ aceştia[5]. Un Alexandru Tăutu se aşează la Odesa[6], iar averea luĭ basarabeană o luă Diboglu. În stîrşit un Sturdza, doĭ Casimirĭ, un Balş şi alţiĭ» cerură, şi izbutiră, să li se restituie moşiile ocupate de Tatariĭ Bugeaculuĭ[7].

După ocupaţia rusească din 1806 Hotineniĭ plătiră iarăşĭ şferturĭ, 106.488 leĭ la cîte treĭ lunĭ. «Venitul moşiilor Hotinuluĭ» curse în Vistierie, fiind arendat la Evreĭ, cari înşelară şi fură puşĭ la jurămînt[8]. Logofătul Costachi Ghica

1 *Documente şi cercetărĭ*, pp 65-6.

2 *Ibid.*, p. 67.

3 R. Rosetti, *l. c.* p. 89, — şi despre un Nicoriţă, general-locotenent, *ibid*, pp. 89-90. Alţĭ Romînĭ în oastea Ţaruluĭ, într'o notiţă din ziarul *Seara* pe Maiŭ 1912

4 *Documentele Callimachi*, I, p, 85, n-l XLI. Încă maĭ de mult în oastea rusească era un vagmistru Ion Creangă; R. Rosetti, *Arhiva Senatorilor*, III, pp. 42-4.

5 R. Rosetti, *l. c.*, p. 49.

6 *Ibid.*, pp. 88, 90.

7 *Uricariul*, XII, p. 197. — După pace şi la Cetatea-Albă era un muhafiz; el purta titlul de Paşă, Ismail-Paşa; *Documente şi cercetărĭ*, pp. 62, 78. Şi muhafizul de Ismail era atuncĭ un Paşă, Bechir *(ibid.)*. Şi Paşa de Bender e intitulat muhafiz; *ibid.*, p. 78.

8 *Ibid.*, p. 206.

luă «venitul horelciĭ ce întră în ţară» [1]. Se uniră «olaturile» Benderuluĭ, Căuşanilor, Achermanuluĭ şi Chilieĭ pentru a le încredinţa unuĭ singur ispravnic, polcovnicul Manolachi Vîrnav [2]. Maziliĭ din Orheiŭ ajutară pe noiĭ ispravniciĭ [3]. Vadul Sorocăĭ fu iarăşĭ străbătut de Cazaciĭ [4]. Oarecare nemulţămirĭ nu lipsiaŭ, căci un boierinaş din Orheiŭ fu ridicat şi dus la Ismail [5].

Purtarea liberatorilor se arată astfel într'o corespondenţă contemporană: «Nu se poate spune prin cuvinte cum se poartă trupele cu locuitoriĭ ţerii: pradă aşa de cumplit, încît nimenĭ nu maĭ e sigur de averea luĭ. Ţara e datoare să dea provisiile trebuitoare, dar comandanţiĭ le vînd şi locuitoriĭ trebuie să dea hrana saŭ banĭ în locul eĭ [6]». Oricine nu mergea cu Ruşiĭ era decretat în 1809 «trădător de patrie» şi tăiat [7]; Divanul era rugat să caute «în acest Principat un calăŭ, care este trebuitor pentru aducerea la îndeplinire a pedepseĭ cu moarte». Spătarul Iordachi Catargiu, întors din Paris, fu dus în cea maĭ mare grabă peste Nistru, bătrînul Vistier Iordachi Roznovanu fu bătut şi tîrît de barbă prin Divan pentru că nu putea da 20.000 de cară în zece zile, şi pîrtenitoriĭ săĭ amenințaţiĭ cu «execuţie militară». Boierul Conachi era urmărit pentru că trăsura luĭ călcase un ofiţer beat. Şi împotriva Mitropolituluĭ Veniamin, adăpostit la mănăstirea Neamţuluĭ, începură cercetările [8]. Şi în acest timp maiestrul de danţ Ivanov arăta valsurile şi Radofinichin, uneltitorul grec, stăruia de boieriĭ să facă petiţia de anexare la Ţar [9].

---

[1] *Studiĭ şi documente.* VI, p. 201. Şi pentru desetina la Orheiŭ şi Hotărniceni.

[2] *Ibid.*, p. 206.

[3] *Ibid.*

[4] *Ibid.*, p. 203.

[5] *Ibid.*

[6] R. Rosetti. *l. c.*, p. 31.

[7] *Ibid.*

[8] *Ibid.*, pp. 31, 34-5, 53-4.

[9] *Ibid.*, pp, 34, 53, 104 şi urm.

Moşiile hotinene le luaŭ în sfîrşit, în arendă ofiţeriĭ, între alţiĭ chiar comandantul cetăţiĭ Lange[1].

Gîndul anexăriĭ se vedea şi din alte măsurĭ: Dimitrie Sulima fu numit episcop al Bugeaculuĭ, şi se aşezară acolo încă din Iulie 1811 miĭ de Bulgarĭ ajutîndu-ĭ Haznaua împărătească a-şĭ face şi gospodăriile[2]. Alţiĭ primiră locurĭ la Ibrac-Mîrza în părţile Hotărnicenilor, lîngă drumul de la Bender la Fălciiŭ: veciniĭ în mijlocul cărora voiaŭ să se strămute se împotriviră hotărît[3].

Cum s'a ajuns la încheiarea păcĭi care ni-a smuls Basarabia arată rîndurile pe care le reproducem aicĭ, dintr'un studiu publicat în «Analele Academieĭ Romîne» pe 1910.

După ce Cutuzov, comandantul-general rusesc, înşelînd pe Turcĭ cu o demonstraţie la Turnu, făcu pe generalul Marcov să treacă în taină Dunărea la şchela Petroşanĭ, lîngă Giurgiu, cu 8.000 de oamenĭ, şi aduse astfel prinderea întregiĭ tabere a Mareluĭ-Vizir Ahmed, care abia scăpă însuşĭ la Rusciuc (14 Octombre st. n. 1811), se începu între acest fugar nedestoinic şi generalisimul rusesc un noŭ şi foarte serios schimb de vederĭ pentru pace[4]. Dragomanul Antonie Fonton merse la Vizir pentru a se înţelege cu dînsul, şi îndată cercurile din Constantinopol fură înştiinţate. La începutul luĭ Novembre, întro cîrciumă veche din Giurgiu, stăteaŭ de vorbă cu privire la condiţiĭ, Italinschi, Sabaniev şi Iosif Fonton, Întăiul-Tălmaciŭ al Ambasadeĭ ruseştĭ pe lîngă Poartă, — Antonie şi Petru Fonton fiind dragomanĭ şi Bobrov secretar, cu ceĭ treĭ diplomaţĭ turcĭ: judecătorul militar Selim fiul luĭ Ibrahim, Hamid şi Galib,

[1] *Ibid.*, p. 89.

[2] *Ibid.*, p. 36.

[3] *Ibid.*, p. 46. — Pentru Ţiganiĭ din Bugeac şi de la Nistru, *ibid.*, p. 46 şi urm.

[4] *Mémoires de l'amiral Paul Tchitchagof*, publiés par Charles Gr. Lahovary, Paris-Bucureştĭ 1910, p. 374. Ostrovul Giurgiuluĭ, unde eraŭ 16.000 de Turcĭ, fusese bombardat şi luntrile turceştĭ prinse de ale Ruşilor.

avînd din partea lor ca interpreţĭ pe Grecĭ Dumitrachi Moruzi şi Apostolachi, dintre cari cel d'intăiŭ era socotit de unĭ ca înţeles cu generalul Cutuzov. Ruşiĭ hrăniaŭ pe Turcĭ din ostrov fără a-ĭ liberà. Iar agenţiĭ străinĭ şi boierimea din Bucureştĭ se desnădăjduiaŭ că nu pot afla nimic despre mersul negociaţieĭ.

Zvonul despre cedarea Basarabieĭ, prin care, firește, se înţelegea numaĭ Bugeacul, apare însă chiar din Novembre[1]. Luarea Silistreĭ de un detaşament rus nu grăbi lucrurile: cetatea era aproape părăsită. Şi Turtucaia fu ocupată. Peste Olt, la Ciupercenĭ, Ismail-beg se menţinea în faţa generaluluĭ Zass, şi el trecu Dunărea înnapoĭ după un şir de lupte lîngă Calafat, abia în noaptea de 13/25 Novembre[2]. Vremea era blîndă şi se putea aştepta Dar, tot la 25 ale lunĭi, chiar represintantul saxon Ilübsch asigura că Turcĭ vor ceda Moldova răsăriteană pănă la Siretiŭ[3], şi el întăria această afirmaţie — adăogînd doar că Turcĭ vreaŭ să păstreze Dunărea-de-jos —, la 25 ale lunĭi[4]. Consulul Ledoulx din Bucureştĭ credea, la începutul luĭ Decembre, că Ruşiĭ vor rămînea în «Basarabia» întreagă, cu Ismailul, ba chiar cu Brăila, şi asigura că tratatul e şi iscălit, aşteptîndu-se doar ratificaţia Sultanuluĭ[5]. Se gătiaŭ la Bucureştĭ luminaţiĭ cu «zeul Marte care, călare pe vulturul împărătesc, ţine'n plisc Semiluna».

De fapt generalisimul trimesese pe Langeron şi pe generalul Prinţ Essen la Rusciuc. Aicĭ Marele-Vizir li observă că *„e ruşinos ca Ruşiĭ, cari stăpînesc un şfert al globuluĭ, să se certe pentru o palmă de pămînt, care nicĭ nu li este folositoare"*. El arată că n'are încredere în Napoleon, care i-ar distruge şi pe Turcĭ după ce Ruşiĭ ar fi fost distruşĭ. Ba

[1] Raport consular frances din 11; Hurmuzaki, *Supl.* I[2], p. 641, n-l DCCCXXX.

[2] Langeron, în Hurmuzaki, *Supl.*, I[3], p. 365.

[3] Hurmuzaki, *Supl.*, I[2], p. 645, n-l DCCCCXXXVII.

[4] Raportul următor.

[5] *Ibid.*, p. 647.

vorbi de alianţa defensivă a celor treĭ ţerĭ care «se maĭ ţin în picioare»: Turcia, Rusia, Anglia. Să nu maĭ deie deci luĭ Napoleon un balsam de sînge. «Vă daŭ Prutul; nimic maĭ mult; Prutul orĭ războiul; am jertfit enorm pănă acum; Ismailul singur vă plăteşte războiul, şi maĭ aveţĭ patru cetăţĭ şi o strălucită provincie». Cutuzov fu uimit de această francheţă şi de această prietenie; Ţaruluĭ i se trimese raportul autograf al luĭ Langeron. A doua zi, acesta merse iarăşĭ la ordie, cu generalul Turceaninov.

Încă de atuncĭ era vorba de mutarea Congresuluĭ la Bucureştĭ. După predarea, deosebit de onorabilă, a Turcilor din ostrov, începură a sosi aicĭ represintanţiĭ Rusieĭ. La 14 Decembre Cutuzov întra în Capitala munteană, care-l primia cu sunet de clopote, pe cînd tunurile ruseştĭ bubuiaŭ. De fapt, el aducea pacea, ce fusese aproape încheiată la Giurgiŭ, prevăzîndu-se graniţa Siretiuluĭ în schimb pentru Serbia restituită în anume condiţiĭ. Intervenţia directă, prin scrisoare autografă, a Sultanuluĭ aduse însă pretenţia de a se păstra pentru Turcĭ Ismailul, Chilia şi gurile Dunărĭĭ. Ca mulţămită pentru concesiile anterioare, asediaţiĭ din insulă primiseră voia de a trece ca «musafirĭ», la odihnă şi hrană, pe malul nostru[1].

La 15 sosiaŭ şi ceĭ treĭ Turcĭ, cu 70 de oamenĭ ca alaiŭ, şi cancelaria. Dunărea era deschisă pentru comerţ, şi Ruşiĭ luaŭ vamă 5% prin antreprenorĭ, la Zimnicea. Marcov, care nu maĭ avea de lucru, se întorcea spre Moldova. Peste cîteva zile Vizirul însuşĭ se îndrepta spre Şumla, lăsînd în Rusciuc pe Boşneag-Aga. Italinschi dădea un banchet colegilor săĭ, şi sala desbaterilor se pregătia, cam încet. Se păstra acelaş secret asupra stadiuluĭ negocierilor. De fapt cetim că se aştepta răspunsul Ţaruluĭ. Pe cînd Bulgacov, şeful cancelarieĭ ruseştĭ, făcea să se răspîndească prin boierul Varlaam vestea că se aşteaptă numaĭ ratificaţia, care va fi dată la iveală abia în Martie, *Poarta nepierzînd nimic*[2],

[1] Ciceagov, pp. 375-6.

[2] Aceasta era vechia eĭ nădejde. V. raportul saxon din 10 Iunie 1807: „Occupé entièrement [le Sultan] dans ce moment-ci de la guerre contre les Russes en Moldavie et Valachie, que son grand désir seroit de faire évacuer, les provinces lointaines n'attirent que faiblement son attention".

la 30 Decembre st. v. Cutuzov primia scrisoarea împărătească prin care se refusa întărirea tratatului din causa schimbărilor introduse de Sultan[1]. De acum înnainte nu se mai lucră nimic la Bucureşti, unde se pierdea vremea cu «marionete, umbre chinese, concerte, ş. a.»[2], pe cînd trupele ruseşti se aşezaŭ pentru iarnă. Atîta doar spuneaŭ Ruşii ca generalul Harting—că «Sultanul e un om foarte întreg în hotărîrile luĭ»[3], Congresul ajungea «indescifrabil» pentru consulul frances[4]. Ruşii puseseră la mezat veniturile domneşti pe 1812.

Astfel la 14 Ianuar 1812 se auzi că, într'o întrevedere de la 13 seara, represintanţiĭ Sultanuluĭ, cari aflaseră răspunsul Ţaruluĭ, aŭ declarat cum că stăpînul lor nu va părăsi cu niciun preţ punctul săŭ de vedere şi că eĭ sînt gata să plece. Atuncĭ numaĭ Turciĭ din ostrov, «găzduiţĭ» deocamdată ca musafirĭ, fură declaraţĭ prinşĭ de războiŭ şi porniţĭ spre Rusia. Un curier anume fu expediat la Constantinopol pentru a cere, din partea Împăratuluĭ, un ultim răspuns, pe cînd Galib spunea lămurit consululuĭ frances că «minciuna e basa politiceĭ ruseştĭ» şi căuta să smulgă dela el ceva despre intenţiile luĭ Napoleon de a luptà cu Ţarul pentru învierea Polonieĭ. Plenipotenţiarul turcesc vorbia de reînceperea ostilităţilor şi încheia cu vorba de încredere: «Dumnezeŭ e mare»[5].

Curierul trimes la Petersburg, prinţul Volconschi, sosia la Bucureştĭ cu începutul luĭ Februar; cel turcesc era oprit la Rusciuc de sloiurĭ. Garnisona Giurgiuluĭ se întăria cu două regimente. Îndată Cutuzov rupea, fără vre-o înştiinţare, armistiţiul[6]. Siştovul era ocupat de generalul Bulotov, oprindu-se mărfurĭ turceştĭ «de maĭ multe milioane». Langeron sosia în Giurgiu, Marcov trecea în Oltenia. Siştovul

1 Ciceagov, p. 375.
2 Hurmuzaki, *Supl.*, I[2], p. 657.
3 *Ibid.*, p. 659.
4 *Ibid.*, Tainul Turcilor era de 135 de galbenĭ pe zi.
5 *Ibid.*, pp. 663-5.
6 V. şi memoriul luĭ Langeron, în Hurmuzaki, *Supl.* I[3], pp. 69 378-9.

fusese prădat fără milă; la Zimnicea ofițerii ruși își împărțiau și femeile Turcilor. Generalul Livin cercă Măcinul plecînd din Galați, pentru care se făceau planuri ca pentru o «nouă Odesă». Și în alte părți dobrogene se prăda după putință, până la Babadag, Bazargic, Mangalia; Harting distrugea Silistra și pătrundea până la Rasgrad [1]. Cu asemenea măsuri se căuta grăbirea curierului, care tot nu sosise. Numai la 8 Mart seara, el era la Giurgiu, unde-și începea carantina. La 9 ale lunii, scrisorile lui sosiau în București. Sultanul se arătase «nezguduit în hotărîrile sale». Un nou Trimes mergea deci la Petersburg. Era vădit că se aștepta primăvara, și Napoleon.

La 10 Mart 1812, raportîndu-se la o scrisoare anterioară, din 14 Februar, Hübsch, ambasador saxon, scria astfel despre afacerea păcii:

«Din raportul meu din 14 Februar Excelența Voastră va fi observat hotărîrea Divanului de a continua mai departe ostilitățile contra Curții imperiale din Petersburg, mai bine decît să facă o pace dăunătoare acestui Imperiu. Cu toate că-i lipsesc orice mijloace pentru a putea urmă războiul acesta, poporul musulman a refusat să se împace cu vecinul său cu prețul marilor jertfe ce i se cer. Sultanul își arătase dorința de a se pune în fruntea armatei otomane, chiar dacă împrejurări mai grele l-ar reține în această Capitală.»

Nicăiri aiurea nu se vorbește de o asemenea intenție a Sultanului, nici despre sprijinul pe care i-l dădea opinia publică turcească în hotărîrea de a nu înstrăina nimic din teritoriul pe care el îl privia ca făcînd parte din Împărăția lui. De fapt însă înfrîngerile de la Dunăre produceau o adîncă impresie în Constantinopol: un Arab făcu din paie un chip de om mort, îl așeză pe masa sicrielor de la o moscheie și strigă în auzul tuturora că acesta e Proorocul

[1] *Ibid.*, pp. 380-1.

Mohammed însuşĭ, care, uitînd de aĭ săĭ, nu maĭ e vrednic, în moartea luĭ, decît de îngropare [1]. Iar, cît priveşte pe Sultan, el îşĭ avea spioniĭ personalĭ şi în tabăra Vizirului [2].

Sosirea unuĭ curier din Bucureştĭ e arătată în raportul luĭ Hübsch de la 26 Martie astfel:

«A sosit din Bucureştĭ un Tatar cu depeşile plenipotenţiarilor otomanĭ pentru Poartă. Maĭ multe marĭ Sfaturĭ de Stat aŭ fost ţinute ca să comunice noutăţile venite membrilor Ministeriuluĭ. Se bănuieşte în de obşte că cuprinsul acesteĭ ştirĭ este foarte prielnic pentru încheierea păcĭĭ, şi această veste, dacă se adevereşte, va face plăcere poporuluĭ musulman [3].»

Curierul acesta trebuie să fi fost trimes *după* sosirea răspunsuluĭ din Petersburg. Ţarul pregătia ultimatul către Napoleon, prin care cerea să se retragă Francesiĭ din teritoriile ce le ocupaŭ în Germania, la graniţa sa (24 Mart). El făcu decĭ, neapărat, concesia pe care Turciĭ o voiaŭ de mult: înţelegînd a păstra totuşĭ vechiul Bugeac, el lăsa Turcilor Gurile Dunărĭĭ.

Acesta e înţelesul raportuluĭ saxon dat maĭ sus. Un raport prusian din Petersburg spune la 20 Mart că, pentru a cîştiga de-a dreptul pe negociatorĭ turcĭ, s'a întrebuinţat o mediaţie suedesă [4], regele Suedieĭ, căruia Francesiĭ îĭ încălcaseră Pomerania, avînd cel maĭ mare interes la încheierea păcĭĭ. Aceste stăruinţe le cunoaştem şi din scrisorile, citate, ale consululuĭ Ledoulx. Agentul suedes Horn venise la Bucureştĭ, cu un curier rus, la începutul luĭ Mart; el cercetase şi pe ceĭ treĭ Turcĭ şi pe Moruzi. Mergea la Constantinopol spre a vorbi cu ambasadorul suedes Palin, în corespondenţa căruia se află, de sigur, multe ştirĭ nouă despre pierderea noastră din 1812. Galib declară că nu

[1] Hurmuzaki, XIII, p. 124.
[2] *Ibid.*, p. 154.
[3] Ms. citat.
Acte şi fragmente, II, p. 479.

crede veştile pe care le aducea despre lucrurile din Apus acest secretar; el a putut rămînea impresionat însă de dînsele. Iar Moruzi, încă mai mult [1].

Mai era o deosebire de vederi, căci, încă de la început, *nefiind siguri de gîndul lui Napoleon împotriva Rusiei* — el nu plecă decît în April pentru a ţinea la Dresda «Curtea sa de regi» pregătitoare —, Sultanul însuşi jertfise Ţinutul dintre Prut şi Nistru, *şi el ştia bine că altă oaste n'are nici de unde, nici cu ce o strînge.* E vorba de *Ţinuturile asiatice de la Cuban,* pe care le cereaŭ Ruşii şi pe care Poarta nu voià să le deie. La începutul lui April acel ambasador suedes la Constantinopol, Palin, spunea unui coleg că «nu desperează de pace dacă Rusia n'ar voi să persiste asupra acestui punct şi s'ar mulţămi cu o parte a Moldovei» [2]. Şi trebuie să credem pe acest *mediator al tratatului.*

Încă din April o treime din oştirea de ocupaţie, *care nu ajungea nici la 40.000 de oameni* [3], trebui să plece pentru a lua parte la apărarea împotriva lui Napoleon a teritoriului rusesc. Se evita trecerea prin Bucureşti, pentru a se ascunde evacuarea. Se luaŭ măsuri pentru întărirea Hotinului, pe unde Francesii şi Turcii, ba chiar Austriacii, cari încheiaseră cu Napoleon tratatul din 14 Mart, şi-ar fi putut da mîna. Giurgiul, Sistovul fură părăsite. Se strîngeaŭ bani, cari trebuiaŭ să atingă suma de 2.000.000, şi căruţe de transport din Principate, a căror părăsire apărea probabilă. 80.000 de boi, duşi de 40.000 de ţerani, — atîta era pretenţia stăpînilor pe ducă [4]. Generalul Cominò, Grec de origine, vice-president al Divanului din Bucureşti, plecă spre casă [5]. Tabacherea de 80.000 de lei, care se pregătia pentru Cutuzov, înfăţişînd biata ţară prădată de el, care-i

[1] Hurmuzaki, *Supl.* I², pp. 676-7, n-l DCCCLXXX. Pentru această intervenţie suedeză v. Ciceagov, *l. c.*, p. 378.

[2] *Acte şi fragmente,* II, p. 479, n-l 3.

[3] Ciceagov, *l. c.*, p. 377.

[4] *Acte şi fragmente,* II, p. 480, n-l 3; Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 681; p. 682, n-l DCCCLXXXVIII.

[5] *Ibid.*

întindea ramura de palmier a eroilor, fu pusă în lucru mai răpede [1]. Zvonul că Sultanul va trimete un ambasador special la Paris pentru pregătirea alianței, produse și el o puternică impresie [2]. În a treia săptămînă a lunii se spunea în lumea diplomatică din Petersburg că s'ar putea ca Țarul «să fi consimțit *a restitui tot ce cucerise asupra Turcilor*" [3].

Dar ambasadorul lui Napoleon, Andréossy, nu venise nici la mijlocul lui April, și nădejdile diplomației parisiene că tratatul de alianță, cuprinzînd această legătură însăși, apoi *„garantarea mutuală a posesiunilor"* și lupta împreună contra Rușilor, va fi încheiat încă înnainte de venirea lui, de către Latour-Maubourg și Ruffin, se dovediră zădarnice [4]. Astfel cînd, la 21 April, Cutuzov ceru plenipotențiarilor turci o nouă conferință la reședința lui, Galib, cel d'intăiu dintre dînșii, nu putu spune altceva decît că Poarta ar voi «să restabilească lucrurile în starea lor de mai înnainte» [5]. Colonelul de Rochechouart, pe care el îl trimise, după cererea Rușilor, la Constantinopol pentru un ultim răspuns, se întoarse la 26, după ce fusese oprit mult timp de Vizir, în noul lagăr de la Șumla al acestuia, fără nicio lămurire [6]. Se aștepta Andréossy.

Acesta nevenind [7], Poarta nu putea să înlăture *baza de negocieri pe care o primise în Novembre: cedarea părții dintre Prut și Nistru, afară de Basarabia și de gurile Dunării.*

La 18 April, amiralul Ciceagov, care mîntuise organisarea provinciei Camciatca, avea o audiență la Țarul Alexandru. Acesta, *gata de plecare împotriva Francesilor,* i se plînse de incapacitatea bătrînului, moliului și stricatului generalisim de la Dunăre Cutuzov. «Pacea cu Turcia», așa

[1] *Ibid.*, p. 685, n-l DCCCXCII.
[2] *Acte și fragmente*, II, p. 479, n-l 3.
[3] *Ibid.*, pp. 479-80.
[4] Hurmuzaki, *Supl.* I[2], p. 683, n-l DCCCLXXXIX.
[5] *Ibid.*, pp. 684-5.
[6] Hurmuzachi, *Supl.* I[2], p. 685; *Acte și fragmente*, II, p. 480, n-l 3.
[7] D. Edouard Driault îmi atrage atenția că instrucțiile i s'au dat numai la sfîrșitul lunii.

relatează amiralul cuvintele stăpînului său, «nu înaintează; în loc să se apropie, ea pare să se tot depărteze. Excesele trupelor noastre în Moldova şi Ţara-Românească au exasperat pe locuitorĭ, indolenţa şi intriga presidă la toate în partea aceia». Chiar atuncĭ misiunea de a aduce instrucţiĭ nouă fu oferită luĭ Ciceagov însuşĭ, care ar fi refusat-o, neputînd lucra nicĭ ca superiorul, dar, maĭ ales, nicĭ ca inferiorul luĭ Cutuzov. A doua zi însă, el primi un ordin formal. Instrucţiile ce i se puneau în vedere eraŭ următoarele: «Să isprăvească interminabilele negocierĭ cu Poarta şi să o invite la o alianţă ofensivă şi defensivă, saŭ altfel să reiea ostilităţile cu toată energia trebuitoare pentru a o sili la aceasta în cel maĭ scurt timp»; să ameninţe cu flota Mărĭĭ-Negre şi cu o răscoală generală a «Grecilor şi a tuturor popoarelor care gem supt jugul otoman şi care sînt legate de noĭ prin conformitatea legiĭ lor, precum şi prin alte legăturĭ»; să se încerce, împotriva Francesilor, cu ajutorul floteĭ englese şi cu îngăduinţă de trecere din partea Turcilor, o diversiune la Adriatica; «să se organiseze orĭ să se menţie administraţia în principatele Moldoveĭ şi Ţerĭĭ-Româneştĭ», el, Ţarul, «ne maĭ putînd să sufere grozăviile *(de semblables horreurs)* ce se făceaŭ acolo, după raportul ce primise [1].

Numit «comandant în şef al armateĭ Dunărĭĭ, al floteĭ Mărĭĭ-Negre şi guvernator general al Principatelor Moldova şi Ţara-Românească», Ciceagov plecă, luînd cu dînsul auxiliarĭ cari-ĭ puteaŭ fi preţioşĭ. Boierul Sturza, Scarlat Sturza, care, după studiĭ în Apus şi o petrecere maĭ îndelungată în Moldova, se strămutase de mult la Ruşĭ şi, «în timpul războaielor cu Turcĭĭ, li adusese marĭ servicĭĭ pentru ca să ajungă prin eĭ la liberarea ţerĭĭ sale», «era rudă prin femeia sa cu familia luĭ Moruzi, dragomanul Porţiĭ, şi al căruĭ frate era ataşat atuncĭ la plenipotenţiariĭ din Bucureştĭ», decĭ cu beizadelele Panaiotachi, din Constantinopol, şi Dumitrachi, de la Congres; Alexandru, fiul luĭ Scarlat,

[1] Ciceagov, pp. 359-60. În notă se citează cunoscuta vorbă a luĭ Cutuzov despre locuitorĭĭ ţerilor noastre: „Lĭ las ochiĭ să plîngă".

«tînăr de mare talent, care la o creştere aleasă unia meritul rar de a vorbi şi scrie desăvîrşit cinci limbi, cu o elegantă uşurinţă», vestitul reacţionar rusofil, care visa de triumful universal al unei ortodoxii mistice, întovărăşa pe tatăl său. Funcţia de «director al cancelariei diplomatice pe lîngă generalul în şef al armatei din Moldova» o dădu Ciceagov, după recomandaţia cancelarului Rumienţov, care era unul din cei ce împiedecaseră pănă atunci încheierea păcii[1], lui Capo d'Istria, viitor cancelar el însuşi, şi încă de pe atunci representantul unei conştiinţe naţionale greceşti, care se răzima pe sprijinul Rusiei şi n'avea niciun fel de prietenie pentru Romîni ca popor[2]. În sfîrşit, în suita de Greci şi renegaţi a noului generalisim se găsia şi acel «colonel» Barozzi, fost consul rusesc în Veneţia, care adusese în 1802 fuga lui Mihaiu Suţu, cu toată Curtea şi boierimea lui, ba chiar cu toată gloata Bucureştenilor, în Ardeal, pentru a stîrni astfel un război între Ruşi şi Turci[3].

Nu ştim ce tratat ar fi putut încheia omul astfel servit. Gloria de a liberà pe Moldovenii de peste Prut din «cruda robie a păgînilor» era însă reservată lui Cutuzov însuşi.

La 2 Maiu, tocmai în ziua cînd Ciceagov pleca din Petersburg, Cutuzov, care simţise, prin scrisorile lui Rumienţov, că i se iea situaţia de comandant şi misiunea de pacificator, ruga pe Galib să-i arăte care sînt *ultimele* condiţii ale Porţii, şi în aceiaşi zi se ţinu o nouă conferinţă. Consulul trances era încredinţat că Turcii, în ajunul mareluí conflict militar din Rusia, vor cere întreaga restituire a provinciilor pierdute[4]. De fapt, cum nici nu se putea altfel, în lipsa unei învoieli formale cu Francesii şi *a siguranţei unei hotărîtoare biruinţe, ba încă şi a bunei lor credinţe absolute*, plenipotenţiarii nu putură face alta decît să repete

[1] *Acte şi fragmente*, II, pp. 481-2.

[2] Ciceagov, pp. 361-2. Instrucţiile mai precise ale amiralului, în *Revue Contemporaine* pe 15 Mart 1855 (nu mi-a fost la îndemînă).

[3] *Ibid.*, p. 364.

[4] Hurmuzaki, *Supl.* I[2], p. 688, n-l DCCCXCV.

ceia ce spuseseră din Novembre 1811 până în Iauuar 1812. Fără a întrebuința vre-un secretar, Cutuzov *se grăbi a scrie însuşi la Petersburg*, şi, ca să fie sigur că vestea va ajunge, el *expediè doĭ curierĭ* de odată [1]. Peste opt zile, cînd Ciceagov era numaĭ lîngă Iaşĭ, plenipotenţiariĭ turcĭ luaŭ parte la serbările pe care boieriĭ slugarniciĭ le dădură luĭ Cutuzov, oferindu-ĭ tabacherea de aur şi făcînd luminaţie şi artificiĭ la Herăstrăŭ [2].

Ciceagov stătu la Iaşĭ numaĭ cîteva ceasurĭ [3], aşa de grăbit era să iea asupră-şĭ rolul de împăciuitor între cele două Împărăţiĭ. Bucureşteniĭ aflaŭ cu mirare, la 27 Maiŭ, că noul venit e acum stăpîn în numele Ţaruluĭ peste Principate, dar eĭ nu ştiaŭ decît din zvon că pacea era încheiată, şi-şĭ închipuiaŭ că Rusia nu va cîştiga decît «o bucată de pămînt la Marea-Neagră». Galib declara cuĭ venia să-l întrebe că «pacea nu era încheiată, dar amiralul Ciceagov pare a o dori mult *(vivement)*; ni oferă restituirea acestor provinciĭ *până la Prut*" [4]. De fapt însă, amiralul nu maĭ avea niciun rol: după însăşĭ mărturisirea luĭ, Cutuzov «spusese plenipotenţiarilor turcĭ să iscălească preliminariile aşa cum eraŭ, şi le expediè Împăratuluĭ» [5]. «Mica intrigă» mirase pe Turcĭ, cari primiseră. *Se aştepta deci numaĭ răspunsul favorabil al Ţaruluĭ, şi, cînd acest răspuns veni, pacea era gata.* Ciceagov arată că «articolele adiţionale» trimese de cancelar prin ultimul curier veniaŭ prea tîrziŭ: «e cu neputinţă a face propunerĭ nouă potrivit cu articolele acelea» [6]. Marele-Vizir, căruia Galib îĭ trimesese, din parte-ĭ, propunerile iscălite ale Ruşilor, în acest sens turcesc [7], nu putea, în împrejurările date, decît să primească şi el. La

[1] *Ibid.*, p. 688, n-l DCCCXCV.

[2] *Ibid.*, p. 689.

[3] După raportul luĭ Fornetty din 16 Maiŭ *(ibid.)*, el ar fi sosit acolo, nu la 10, ci la 16.

[4] *Ibid.*, p. 691.

[5] Ciceagov, p. 379.

[6] *Ibid.*, p. 394.

[7] Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 692, n-l DCCCC.

30 Maiŭ în sfîrşit Ledoulx arăta că Agentul Austrieĭ i-a adus vestea, căpătată de la Galib însuşĭ, că «pacea definitivă a fost iscălită într'o conferinţă care s'a ţinut ierĭ», — la 29 saŭ, cum se înseamnă în actul însuşĭ al tratatuluĭ fatal, 28 Maiŭ st. n. (16 st. v.) 1812 [1].

Trimes îndată la Poartă, tratatul fu luat în oarecare discuţie, la care luă parte Bulgacov, şeful cancelarieĭ luĭ Cutuzov, care merse pentru aceasta la Şumla şi apoĭ la Constantinopol, în taină [2]. Faţă de Francesĭ, Galib se scusa cu aceia că «făgăduielile luĭ Latour-Maubourg nu se îndeplinisră, din nenorocire, la timp», că pămîntul cedat era «puţin lucru» *(peu de chose)* şi că, până la terminul de evacuare, fixat la treĭ lunĭ, «evenimente fericite» ar putea aduce schimbărĭ în politica otomană [3]. La 6 lunie generalul Harting aducea şi la Iaşĭ vestea păcieĭ, spuind limpede că de acum înnainte Prutul va fi hotar [4].

Tratatul ajunsese la Constantinopol în opt zile. Sultanul, scrie Latour-Maubourg însuşĭ, interesat, l-ar fi primit cu durere, mulţimea însă, desgustată de înfrîngerĭ, cu aplause [5]. Poarta nu era mulţămită maĭ ales cu graniţa din Asia, şi Anglia chiar o întăria în acest sentiment [6]. Abia la începutul luĭ Iulie şosiaŭ la Bucureştĭ actele de ratificaţie, pe care Galib le socotia «necomplete» [7]. De fapt, negocierile urmară până în August, dar numaĭ asupra situaţieĭ Serbieĭ. La 10 August, Reis-Efendi anunţa ambasadelor schimbul ratificaţiilor, făcut în Bucureştĭ [8]. Ruşiĭ, cari se gîndiseră a întrebuinţa presenţa lor în Principate pentru a sili pe Turcĭ la o alianţă, fie şi *printr'un mers îndrăzneţ asupra Constantino-*

[1] *Ibid.*

[2] Nu însă fără ştiinţa luĭ Moruzi, care credea că, în vederea uneĭ alianţe, e cel maĭ bun lucru ce se „poate face"; Ciceagov, p. 395.

[3] Hurmuzaki, *l. c.*, pp. 693-4.

[4] *Ibid.*, p. 695, n-l DCCCCIV.

[5] *Ibid.*, pp. 696-7.

[6] Ciceagov, p. 398.

[7] Hurmuzaki, *Supl.* I[2], pp. 698-9, n-l DCCCCX.

[8] *Acte şi fragmente*, II, p. 485.

polcĭ, orĭ pentru *a pătrunde în Ardeal împotriva Austriacilor*, cu ajutorul Ungurilor nemulțămiți, trecură Prutul îndărăt[1]. Planul organisăriĭ uneĭ oștirĭ românești pentru scopurĭ viitoare dispăru și el[2].

Asupra cesiuniĭ din 1812 nu se mai putea reveni. *Basarabia trecuse în stăpînirea Țarului.*

«Prutul, din locul unde acest rîŭ pătrunde în Moldova pînă la vărsarea sa în Dunăre, apoĭ din acest loc, malul stîng al acesteĭ ape până la Chilia și la vărsarea sa în Marea Neagră, vor face hotarul între ce'e două Împărății.» Adecă: între aceia care putea să ne păstreze întregĭ pentru unitate și neatîrnare și aceia care nu era să ni restituie nicĭodată ceia ce căpătase odată.

3. *Noile condiții de viață ale Basarabieĭ și durerea Moldoviĭ sfîșiate.*

Se lua supt numele unuĭ Ținut tătăresc teritoriul, de treĭ orĭ mai mare, al Ținuturilor românești de pestre Prut. Înțelesul pur bugecean al Basarabieĭ la sfîrșitul veaculuĭ al XVIII-lea reiese din toate acte[3]. Și Rușiĭ chiar o mărturisiaŭ cînd făceaŭ, saŭ îngăduiaŭ, să se intituleze «ispravnic al Basarabieĭ», — cu venit de 145.000 de leĭ — polcovnicul greco-romîn căruia-ĭ dădură administrația peste Bender, Acherman, Chilia și tot Bugeacul[4].

---

[1] Ciceagov, pp. 396-7. Pentru frica uneĭ pătrunderĭ a Austriacilor în Moldova, *ibid.*, p. 407.

[2] *Ibid.*, pp. 401, 402 și urm.

[3] *Studiĭ și documente*, I-I', pp. 139.

[4] R. Rosetti, *Archiva Senatorilor*, III, pp. 9, 64. La Orheiŭ eĭ așează pe Manolachi Dimachi și Grigore Balș, la Soroca pe Constantin Sturza și Petrachi Catargiu; la Hotin pe Alecu Ghica și Iordachi Leon; pp. 13-4. Mai tărziŭ „olaturile Bender, Căușanĭ, Acherman și Chilia" sînt încredințate luĭ Iordachi Sala și Ioniță Bănulescu, în sfîrșit luĭ Manolachi Vîrnav; *ibid.* — Ca sameșĭ avem în Basarabia pe un Păun, un Gafencu, un Vasiliu și un Grigoriu; *ibid.*, pp. 14-5, 57. Serdarul de Orheiŭ, stînd în Chișinăŭ, e Ramandì; *ibid.* — Cf. și *bid.*, p. 61 și urm.

Îndată după pace, boierii cerură, prin Constantin Balş şi Costachi Ghica, a li se da măcar privilegiĭ ca ale celor din Bucovina şi a se prelungi terminul de optare [1]. La 26 Octombre 1812, salutînd pe noul Domn Scarlat Callimachi, eĭ înfăţişaŭ ţara «călcată» şase anĭ de «oştĭ nesfîrşite rosieneştĭ», «slujind, muncind cu mînile şĭ cu dobitoacele, cu păgubire din toate părţile». Ca răsplată s'a luat din trupul Moldoveĭ «partea cea maĭ bună şi însufleţirea hraneĭ şi împuternicirea, maĭ mult decît jumătate de ţară, într'un cuvînt tot cîmpul şi inima ţerĭĭ», «izvorul vitelor», «suhaturile largĭ», «chelerul ţerĭĭ», «însufleţirea alişverişuluĭ vitelor», «cel maĭ mare Ţinut ce se numeşte Orheiul saŭ Lăpuşna», al Soroceĭ, Hotărniceniĭ, Codrul, Grecenĭĭ şi o mare parte, «cea maĭ multă parte» din Iaşĭ —, «căcĭ acea rămasă se socoteşte întru nimică». Ba chiar Hotinul şi Bugeacul, Tatarlîcul «de şi s'aŭ deslipit de la o vreme din trupul pămîntuluĭ Moldoveĭ, dar, tot întru aceiaşĭ stăpînire aflîndu-se, a prè-puterniceĭ Împărăţiĭ, era îndemănarea şi adăpostirea pămîntenilor în înlesnirea vieţuirilor şi întru a hraneĭ îndestulare şi a vitelor păşune.» Ca dovadă a bogăţieĭ părţiĭ răpite se arată că ea dădea la zaherea din cele 100.000 de chile de Stambul grîŭ arnăut şi grîŭ cîrnăŭ 120.000, faţă de 80.000 ale părţiĭ de dincoace, acolo fiind «Ţinuturile cu plugurĭ», «cîmpul şi plugariĭ», locurile de grîŭ şi orz faţă de cele de popuşoiŭ, ce aŭ rămas. La mumbaiaua oilor se dădeaŭ din partea pierdută 35-40.000 şi se cumpăraŭ alte 80.000, pe cînd restul putea scoate doar alte 40.000. Din 300.000 de ocă de unt ale capanuluĭ ţarigrădean Ţinuturile «deslipite» daŭ 140.000 faţă de 160.000 de dincoace de Prut; de la ele se luaŭ cele 4-500.000 de ocă săŭ şi cerviş pentru Constantinopol, faţă de cel mult 100.000. Din birnicĭ s'aŭ pierdut 80.000 de oameni, cu mulţimea «slujitorilor ce păziaŭ marginea Nistruluĭ»: din birul de 1.695.000 de leĭ al ţerĭĭ, s'aŭ luat 625.000 şi 225.000 răsurĭ, şi 5.000 goştină, 55.000 pe oĭ, 31.000 pe stupĭ, 10.000 vădrărit, 110,000 la vămĭ,

[1] *Ibid.*, pp 37-8.

60.000 la ocne, pentru exportul de sare peste Nistru și vînzarea la ciobani și alți locuitori; 40.000 la vama holercei. Se vindeau acolo peste hotar 15.000 de boi de negoț, cu 10 galbeni capul, 15.000 de vaci cu 5, 5-6.000 cai cu 15 ,față de 5.000 boi și 5.000 vaci de dincoace. Bieții oameni nu știau să ceară altă îndreptare decît, pe lîngă voia de a-și aduce «pîne și vite» de la moșiile Basarabiei, alipirea, în schimb, la Moldova a Ținuturilor muntene fără Ialomița[1].

Încă la 16 Iulie 1814, boierii rămași supt Turci își arătau Porții vechea credință, «struncinările care războiul trecut au pricinuit nouă de obștie», paguba «strămoșeștilor noastre moșii, de la care am avut toată hrana vieții casălor noastre» și «strîmtorirea multă cu schimbarea hotarului». În aceste «glasuri de umilință»[2] e ceva mai mult decît năcazul pentru împuținarea averii, închiderea drumurilor și schimbarea condițiilor de viață de pănă atunci.

Și, întocmai ca boierii cu moșiile judeca misiunea catolică a Moldovei în 1814: «Foametea saŭ lipsa e ce ne strimtorează mai mult, și e teamă că vom mai avea s'o suferim. Pricina de căpetenie e desbinarea (smembramento) unei jumătăți a țerii, și anume a celei mai roditoare, dincolo de rîul Prut, pănă la Nistru, pe care aŭ luat-o Rușii în condițiile păcii. De aicî venise bielșugul vitelor de orîce fel, a grînelor, a cerei, a mierii și, din vremea cînd aŭ luat-o Rușii, aŭ închis negoțul, așa că nimic saŭ prea puțin lasă a ieși pentru aceastălaltă Moldovă, și aceia cu preț foarte mare»[3] Și, cînd Rușii părăsiră cît mai rămăsese din Moldova, consulul frances putea scrie: «Cred că nu mă înșel spuind că Rusia are toarte puțini partisani în cele două provincii. Vexațiile și exacțiunile revoltătoare pe care autoritățile ruseștî le-aŭ săvîrșit în ultimele clipe, lasă amintiri prea amare pentru ca Moldovenii și Muntenii să poată dori încă în-

[1] *Uricariul*, IV, p. 343 și urm.
[2] *Ibid.*, III, pp. 227-31.
[3] *Studii și documente*, I-II, p. 170.

tqarcerea lor» [1]. Cînd se tăiè noua graniţă, Cazacii trebuiaŭ să păzească pentru a împiedeca pe ţeranï de a veni dincoace de Prut [2].

Cele d'intăiŭ trupe ruseştï fură garnisoanele din Hotin, Bender şi Ismail, supt Harting, Orsengo — căsătoriţï amîndoï cu Moldovence — şi cu Repninschi [3]. Flotila dunăreană de la Ismail era încredinţată unuï maior Papadopulo, Grec cu legăturï în Moldova [4]. Cîrmuirea Basarabieï n'o luă senatorul Milaşevicï, care stătu cîtva timp, în toamna anuluï 1812, la Chişinăŭ, apoï la Mohilăŭ, organisînd carantine, ci generalul Scarlatachi Sturza, care de mult îşï vînduse averea pentru a se aşeza peste Nistru, — sfetnicul săŭ era Mateï Crupenschi, pe care un raport consular îl numeşte «un miserabil», «ein niederträchtiger Mensch» [5] şi o scrisoare contemporană: «un ponegritor tără talente» [6] Cutuzov, ca generalisim, avea controlul. Noul regim început prin ciumă [7].

«Prostia guvernatoruluï Sturza şi mulţămită eï, nemăsurata lăcomie a feciorului de boier de aicï Mateï Crupenschi, care i s'a dat ca vice-guvernator, şi a ispravnicilor ce atîrnă de el aŭ dat frîŭ slobod la toată samavolnicia, apăsarea şi nedreptatea şi fac Guvernul rusesc în acea parte cu adevărat odios. Cine plăteşte bine, are dreptate acolo, precum era odată aicï [8].» «Actele arbitrare şi contrare păciï» — ca oprirea exportuluï — «ruinează cu totul pe proprietarï», scrie consulul frances [9]. Peste 3.000 de ţeranï aŭ trecut dincoace în urma releï administraţiï a autorităţilor ru-

---

[1] *Documente Callimachi*, I, p. 341, n-l XVII.

[2] *Ibid.*, p. 342, n-l XVII.

[3] *Ibid.*

[4] *Ibid.*, p. 352, n-l XXV. — Şi fondul sănătăţiï publice pierdu jumătate din veniturile sale; *Documente Callimachi*, I, p. 220, n-l CLXVIII.

[5] *Ibid.*, p. 153, n-l CI; p. 340, n-l XVI; pp. 349, 353.

[6] Radu Rosetti, *Archiva Senatorilor*, III, p. 4.

[7] *Ibid.*, p. 155 şi urm. 344, n-l XVIII.

[8] *Ibid.*, p. 161.

[9] *Ibid.*, p. 354, n-l XXVI.

seștĭ[1]. Din Moldova se urmăriaŭ aceste împrejurărĭ cu un interes dureros și, cînd sosi la Iași, în ziua de 29 Ianuar 1813, vestea Mitropolieĭ nouă, ea produse o impresie apăsătoare. «Boieriĭ», scrie același consul, «sînt cu atît maĭ nemulțămiți, cu cît scot de aicĭ încheierea că Prutul e pierdut de-acum pentru totdeauna pentru Moldova și puțina nădejde a uneĭ restituirĭ a pierit cu totul. Pierderea Prutuluĭ e însă peirea Moldoveĭ»[2]. Cazaciĭ apărură iarăși pe mal pentru a opri exportul cailor, pe care însă bacșișul îl făcea cu putință și maĭ departe[3]. De răul noilor stăpînĭ, «arendașiĭ moșiilor din Basarabia le părăsesc, și boieriĭ sînt foarte încurcați, de oare ce acolo nu pot vinde nimic și n'aŭ voie să aducă nimic dincoace». De frica uneĭ confiscărĭ din partea Porțiĭ, care ceruse imperios ca fiecare să-și fixeze situația[4], unii se gîndiaŭ a cumpăra moșiĭ în Bucovina pentru a putea impune apoĭ ca supușĭ austriecĭ[5]. Negoțul se oprise, cursul banilor creștea[6]. Exportul de grîne și vite, îngăduit o clipă, fu oprit iarăși[7]. Unii boierĭ, ca Dracachi Roset, încetaŭ plățile. Și consulul urmează cu constatările sale defavorabile noului regim: «Afară de puține excepții, toți se supun cu cea maĭ mare neplăcere sceptruluĭ rusesc»[8]. Fugariĭ se tot înmulțiaŭ, și ofițerĭ ruși veniaŭ să-ĭ caute la noĭ, unul din eĭ găsindu-și și moartea[9]. Și Turciĭ se gîndiaŭ, se pare, a face cetățĭ nouă la Herța, Rădăuțĭ, Ștefăneștĭ, Stînca și Fălciiŭ[10].

Boieriĭ cari declaraseră în scris că trec la Ruși, între alții Constantin Mavrocordat, se hotărîră să rămîie, și Ru-

---

[1] *Ibid.*, p. 355, n-l XXVII.
[2] *Ibid*, p. 165, n-l CX.
[3] *Ibid.*, p. 165, n-l CXI.
[4] *Ibid.*, p. 355, n-l XXVII.
[5] *Ibid.*, pp 167-8, n-l CXIV; pp. 356-7, n-l XXX.
[6] *Ibid.*, p. 176, n-l CXXII.
[7] *Ibid*, p. 178, n-l CXXIV.
[8] *Ibid.*, p. 179, n-l CXXV.
[9] *Ibid*, p. 184, n-l CXXIX.
[10] *Ibid.*

sia învinuia pe Domn că el lucrează în acest sens [1]. Îndată Poarta dădu poruncă de a «vinde toate acele de peste Prut strămoşeşti moşii», pentru că, «după deosebite politiceşti pricini, nicĭ de cum nu este iertat, urmarea într'alt chip». Boierii obiectară că peste Prut nu se pot afla bunĭ cumpărătorĭ, că acolo aŭ rămas numaĭ de aceia cari aŭ dincoace doar patru-cincĭ moşiĭ maĭ micĭ şi cerură un noŭ termin de un an saŭ şese lunĭ numaĭ. Altfel eĭ arătaŭ că vor trebui «a se despărţi fiiĭ de părinţĭ, fraţĭ şi alte rudeniĭ», o ramură aşezîndu-se la Ruşĭ (5 Novembre 1815 [2]).

Cererea boierilor de a se îngădui de Poartă zăbava vînzăriĭ bunurilor de peste Prut nu fu însă primită; în Novembre sosia la Iaşĭ porunca uneĭ neîntîrziate vînzărĭ saŭ a strămutăriĭ în noua provincie rusească, şi boierii, de frica uneĭ confiscărĭ a uneĭ părţĭ din moşiile lor saŭ a celeĭlalte, nu ştiaŭ ce hotărîre ar putea să ieie, cu atît maĭ mult, cu cît, lipsind — cum am spus — baniĭ şi trezindu-se spiritul de speculă, nu se înfăţişa niciun cumpărător [3].

Se făcu decĭ în Moldova un «comitet asupra desfacerii locuitorilor celor din a dreapta Prutuluĭ de averile lor din oblastia Basarabieĭ [4]. La 14 Ianuar, stil noŭ, terminul de strămutare se isprăvi în stîrşit: numaĭ Ioan Balş şi Constantin Paladi trecuseră supt Ruşĭ, pe lîngă vre-o 200 de boierĭ maĭ de jos, de boierinaşĭ şi oameni, de condiţie inferioară, la cari se adaugă firesce ceĭ ce se strămutaseră de maĭ multă vreme [5]. Maĭ tărziŭ între *dvoreni* aflăm însă pe Constantin şi pe Ştefan Ghica, Vasile Roset, Constantin Canta, Ioan Sturza, Panaite Cazimir, Dinu Rusu, membri aĭ neamurilor Başotă, Stamo, Casimir, Dicescu, Milo, Răşcanu, Pruncu, Rusu, Rale, Iamandi, Vartolomeiŭ, Leondari,

[1] *Ibid.*, p. 187, n-l CXXXIV.

[2] *Uricariul*, IV, pp. 189-94.

[3] *Ibid.*, p. 191, n-l CXXXIX.—Negustorĭ ardeleni de grîne apar la 1814 în Basarabia; *ibid.*, p. 213, n-l CLXII. Cf. şi *ibid*, p. 215, n-l CLXV; pp. 216-9, n-l CLXVI.

[4] *Uricariul*, XVI, p. 299.

[5] V. lista în Halipa şi R. Rosetti, *ll. cc.*

Teodosiu, Panaite, Bantăș, Vîrnav, Stamati, Buşilă, Bodescu, Buradà, Cerchez, Balasachi, Kogălniceanu, Ciuho reanu, Gafenco, Tuduri, Caţichi, Buzne, Soroceanu, Lazu, Hermeziu, Savu, Isăcescu, Buzne, Manole, Murguleţ, ş. a. Sultanul mulţămi deci printr'un firman pentru credinţa arătată, dar care de fapt se arătase vechii pa'rii, vechii datine [1].

* * *

La 1826 Guvernul rusesc arăta lămurit că nu îngăduie vînzări şi schimbări de moşii boiereşti în Basarabia [2]. În mijlocul acestor «îngroziri» cînd se vindeau averile pe nimic, în perspectiva confiscării de Rusia, începură să umble «hîrtii cu iconomie», viclenii legale, pentru a mai putea fi încă scăpat ceva. Astfel era să piardă Mitropolia însăşi trei mari moşii basarabene. Cel cu care făcuse aparentul schimb al moşiei Mărceşti de lîngă Chişinău şi altor două, Buciuşca şi Crăulenî, «cu pămînturi late şi roditoare şi cu sate lîngă Nistru şi cu trecere de poduri pre această apă», toate trei aducînd 20—35.000 de lei pe an, era Serdarul Iordachi Vartolomeiu, dintr'o familie basarabeană cunoscută. Dar generalul Harting, noul guvernator, opri în 1813 schimbul de moşii bisericeşti şi Curtea îl aprobă la 1814 ; schimbul fu «sfărmat deci la 1815» [3].

Cînd se vîndură Manta şi Vadul-lui-Isac, veniră la mezat Moldoveni şi «neguţitorii greci de la Ismail». Se înfăţişează însă şi ţerani, «pentru ca să scape de nume de podani şi să se facă pameciei», oferind 229.500 de lei. Fac atunci «un complot, acei cu bani», refusîndu-li împrumuturi şi zăbovind chiar plata, cuvenită lor, pe zaherele. Arvona de 12.000 zăboveşte astfel, dar ei se oferă a plăti şi dobîndă [4].

* * *

Rusia iertă birurile pe trei ani şi recunoscu provisoriu privilegiile, datinele şi legile «provinciei». Totuşi mulţi din locuitori *trecură îndată hotarul*. Un comisar imperial merse

[1] *Ibid.*, p. 136, n-l CXLIV.
[2] Radu Rosetti, *l. c.*, p. 683.
[3] *Uricariul*, I, p. 259 şi urm.
[4] *Documente Callimachi*, I, pp. 5-5-6, n-l 265.

deci în Basarabia încă din primăvara anului 1816 pentru a cerceta pricina nemulțămirilor : el trebuia să întărească drepturile tuturor claselor, clericĭ, nobilĭ, negustorĭ, popor. Împăratul Alexandru însuși scrise exarhului Gavril, recomandîndu-i a face ca scrisoarea să se cetească prin biserici [1].

În sfîrșit, încă din vara anului 1813 Sturza fusese înlocuit prin generalul Harting, pomenit și mai sus [2]. Abia trecuseră doĭ anĭ de la anexare, și «arbitrariul, apăsările» făceaŭ de nevoie o anchetă; generalul Gais sosi pentru aceasta la Chișinăŭ în Maiŭ 1814 [3]., În 1816 Consilierul de Curte Svinin, din comisiunea de organisare a Basarabieĭ, venia la Iași să întrebe cum se cîrmuiaŭ odată județele moldovenești anexate [4]. Harting era să rămîie numaĭ comandant, în locurile civile numindu-se fiĭ aĭ țerii [5]. În 1817 legăturile cu Moldova fură iarăși îngăduite [6].

În 1818 Țarul însuși veni să vadă noua «oblastie». Pentru a-l primi după cuviință, Guvernul ceru de la boierĭ, negustorĭ și alțiĭ 15.000 de galbenĭ [7]. La Chișinăŭ și el dădea, pe basele datineĭ «naționale», noua orînduire administrativă a Basarabieĭ, privită ca «parte a principatului Moldoveĭ», orînduire care, chiar în textul rusesc, se zice românește «Așăzămîntulŭ». Jumătate din articole sînt redactate românește. Limba nativă «moldovenească», «legile și obiceiurile moldovenești» se confirmă [8].

Se recunoscură prin Așezămîntul normativ ca stărĭ : clerul, dvorenii (nobilii), boierinașiĭ («de la Vel Șătrar în jos»), mazilii (în cari se pierd urmașiĭ claseĭ precedente), «stare

[1] *Uricariul*, VI, pp. 60-2.
[2] *Documente Callimachi*, I, p. 356, n-l XXVIII.
[3] *Ibid.*, I, pp. 204-5, n-l CLII.
[4] *Ibid.*, p. 366. n-l XL ; p. 368, n-l XLII.
[5] *Ibid.*, p. 363, n-l XLIV.
[6] *Ibid.*, p. 375, n-l L.
[7] *Documente Callimachi*, I, p. 289.
[8] *Uricariul*, XII, pp. 197-8.

de locuitorĭ cu privileghiĭ», ruptașiĭ (și «urmașiĭ părțiĭ duhovnicești»), negustoriĭ cu tîrgoveții ceĭlalțĭ, țeraniĭ, Țiganiĭ și Jidoviĭ. Dvoreniĭ capătă și privilegiile corespunzătoare din Rusia. Scutirea de pedepse corporale, de «dările haznelei și obștești», de o parte a goștinei, desetinei și vădrăritului sînt drepturile claselor superioare; mazilii dau însă o dajdie și ieau parte la «havalele pămînțești» și la dijme, «de o potrivă cu ceĭ proștĭ sătenĭ», cu îndătinatele norme la desetină; negustoriĭ sînt asimilațĭ, păstrîndu-li-se însă hrisoavele, cu ceĭlalțĭ din Împărăție.

Țeraniĭ dau birul, havalelele, pentru oștĭ, poște, drumurĭ. Pentru întrebuințarea pămîntului împărătesc răspund «adetiul» în banĭ: dijmă, un galben de familie și jumătate de burlac, goștina, desetina, vădrăritul, pogonăritul tutunuluĭ. Ceĭ de pe moșiĭ boiereștĭ dau aceste dijme numaĭ, restul privind pe proprietar.

Iar «Jidoviĭ aŭ să fie împărțițĭ printre tagma neguțitorilor, a tîrgoveților și a lucrătorilor de pămînt, după îndămînă [1].

Și Țiganiĭ lăieșĭ rămaseră, împrăștiindu-se prin toată Basarabia, cu căruțele lor obișnuite. Strîmtoraț de Cîrmuirea cea nouă, eĭ se «închinaŭ» însă cuĭ voià să ĭ primească, pănă ce, bine înțeles, dădeaŭ de lucrul care nu se potrivia cu datinile lor de vagabondă libertate [2]. Așa-ĭ văzu marele poet al romantismuluĭ rusesc aventuros, Pușchin, și înfățișă viața lor de săl atecă poesie în acel poem — tradus cu pietate și iubire de colegul și prietenul săŭ Donicĭ —, *Țiganiĭ*, în care și eroul, Alecu, poartă un nume moldovenesc.

La 1824 încă «judecătoria politicească a oblastieĭ Basarabieĭ» avea pecete românească [3]. Acte românești apar și pe urmă.

---

[1] Partea de căpetenie și în *Crestomatia* d-ruluĭ Gaster, II, p, 219 și urm.

[2] *Studiĭ și documente*, XIX, p. 18.

[3] *Studiĭ și documente*, V, p. 545, n-l 12.

Noua episcopie a «Chişinăului şi Hotinului» îşi întindea păstoria *şi asupra satelor româneşti de peste Nistru.* Pentru Cetatea-Albă şi Bender era însă ajutor al Romînului Gavriil Bănulescu — care mai trimetea cărţi pe la diaconiţele din Cîmpulungul său de naştere şi cerea a fi îngropat la Căpriana, scoasă de el de supt epitropia Zografului († 1821),— un Rus. Totuşi Gavriil păstra legăturile cu Moldova, de pildă cu mănăstirea Neamţului şi primia de acolo cărţi din nou tipărite, ca, în 1817, Psaltirea, trimeţînd şi el, prin călugărul Mamant, un Ceaslov de la «tipografiia Mitropoliei Chişinăului» şi ajutînd pe Nemţeni în cererea lor «după documenturi» spre a li se restitui moşiile basarabene [1].

Rusul Dimitrie Sulima, care fusese sfinţit de dînsul la Golia în 1811, presida şi Consistoriul din Chişinău. Acest Vlădică de Acherman, ajuns urmaş al lui Gavriil (până în 1844), n'a oprit cultura românească, servită prin abecedarele, catehismele, învăţăturile pentru «blagocini», cele «arhiereşti» şi «despre datoriile călugărilor», prin Psaltirile, Mineiele, Molitvenicele, Slujbele ieşite din noua tipografie de la Chişinău. Şi al treilea ierarh, Rusul Irinarh, a iubit mănăstirile româneşti, stînd mult, până fu mutat, în 1859, la Cameniţa, în chiliile de la Hîrjauca. Numai fostul episcop de Urfa, la Ural, Antonie, începu opera, osîndită de Dumnezeu şi urîtă oamenilor, a desnaţionalisării prin cuvîntul Domnului.

Până şi legătura catolicilor din Basarabia cu cei din Moldova fu oprită: un ucaz îi dădu în seama episcopului de Cameniţa [2].

Să urmărim la sfîrşit cîteva din neamurile româneşti aşezate în Basarabia.

Dintre Cantacuzini, Iordachi, fiul Vistierului Iordachi, se aşează în Basarabia, «supt ocîrmuire al Ei Împărăteşti Măriri a Rusiei», şi vîndu prin consulatul din Iaşi moşiile «din

[1] *Studii şi documente,* VII, p. 309.

[2] *Studii şi documente,* I-II, p. 203, n-l CLVI. — La 1867 foaia bisericească din Basarabia se publică şi românește.

pămîntul Moldaviei, rămas în ocîrmuire Prè-Înnaltei Othomaniceștĭ Porții» [1]. Serdarul Iordachi Cantacuzino avu apoĭ, la 1814, judecată cu fratele rămas în Moldova, Nicolae [2]. În Basarabia trăia și fratele mai mare, Aga Constantin [3].

Tot în 1813 e judecata pentru Chelmeștĭ între Banul Ilie Canta și treĭ Sturzeștĭ, Dimitrie, Sandu și Gheorghe [4]. Casa luĭ Mihaĭ Sturza se judecă apoĭ cu Vasile Roset pentru Marsinița și Noua-Sulița (Hotin) [5]. La 1814 Costăcheștiĭ se împart în ce privește moșiile Gura Tigheciului și Boțușca în Ținutul Codrului, precum și Coteștiĭ, Țiganca și Țigăneiĭ [6].

La 1825 Vistierul Balș lasă și Frumoasa, «unită cu moșiile Grecenĭ, Pelineĭ și alte hotare ce sînt la un loc în Ținutul Grecenĭ» [7]. Elisaveta Shimonahia Balș ținea la 1829 în Basarabia: Tocenĭ (Codru), cu siliștile Codăieștĭ, Buciumenĭ, Cordășoaia, Vărneștĭ, Șomăneștĭ, Berlăneștĭ, Vasilăuțĭ (Hotin), Vozile saŭ Izvoarele (Soroca), Peripcina (Orheiŭ) [8].

La 1813 se afla între supușiĭ ruseștĭ și un Vasile Ruset [9]. Dintre boieriĭ maĭ micĭ găsim pe Andonie Paleologul, fiul luĭ Pavel Căminarul, venit cu Grigore Alexandru-Vodă Ghica din Constantinopol [10].

Procese urmează și după 1812: între Bibiri și Roseteștĭ, din neamul Banului Iordachi, la Săseniĭ din Orheiŭ. Tot la 1814 fraților Casimir, Petrachi și Panaite, ieaŭ de la Pitarul Gheorghe Soroceanu «Novoscliția, cu locul numit Gropile, satul Bîrleștiĭ și alte părți din Cotujenĭ, Mândă-

---

[1] *Ibid.*, VII, p. 121, n-l 69.
[2] *Ibid.*, VII, p. 216. n-l 192.
[3] *Ibid.*, p. 260, n-l 199.
[4] *Uricariul*, VI, p. 284,
[5] *Ibid.*, p. 297.
[6] *Ibid.*
[7] *Ibid.*, XVI, p. 281.
[8] *Ibid.*, XV, p. 363.
[9] *Documente Callimachi*, I, p. 508, n-l 198.
[10] *Ibid.*, p. 531, n-l 246.

căuți și alte, din Ținutul Hotinului»[1]. În 1820 o parte din «hotarul tîrgului Soroceĭ, din partea de jos», ajunsă, prin zèstre, de la tată, Vornicul Iordachi, în seama Vorniceseĭ Elena Roset, se vinde mănăstirii Golia[2]. Iordachi Donicĭ arendă Șăbana la 1816[3].

Spătarul Ioniță Basotă se hotărîse să rămîie în Basarabia, și astfel el căpătă prin schimb de la Grigoraș Sturza Vistierul: în Ținutul Iașului Papornița, Nicoreniĭ sau Ochiul-Alb, Recea, Corlăteniĭ, Dudășeniĭ — fără sat mai toate; de la Ioan Vîrnav Banul doĭ «bătrîni» din Ialoveni pe Ișnovăț la Orheiŭ, zestrea soției lui, Marița Dimachi; de la Vornicul Dimitrie Bogdan, Volniceniĭ (Hotin), Ghizdita, Valea-Țarigradului, Pustiul, «cumpărat de la Cosma Pustiul, danie de la Grigorie Ghica-Vodă» (Soroca), Mimoreniĭ, Țăhnăuții, parte din Holboca (Orheiŭ), Șoltoaia (Iași), Tărteștĭ, Cupceni (Grecenĭ) (cu plata în opt anĭ)[4].

Sandu Teodosiu, polcovnic rus, acuma, dădu provisiĭ Rușilor și, umblînd în zădar după baniĭ lui, ajunse și prisonier de războiŭ al contingentului german din oastea lui Napoleon[5]. În schimb fu făcut asesor de Colegiu și la dînsul se adresaŭ boieriĭ, ca Bălșeștiĭ, în afacerile lor de peste Prut[6]. Cu titlul acesta de asesor de Colegiu[7], el stătea la Vădulenĭ[8].

Doĭ frații Scorțescu, Grigore și Filip, se făcură supușĭ ruseștĭ și cel d'intăiŭ poartă titlul de secretar de Gubernie[9]. La Chișinăŭ stă în 1826 Filip Scorțescu, a cărui mamă, Glafira, era călugăriță în Moldova[10].

---

[1] *Ibid.*, V, p. 210.

[2] *Ibid.*, p. 220.

[3] *Documente Callimachi.* I, p. 522, n-l 226.

[4] *Uricariul*, XIV, p. 298 și urm,

[5] *Documente Callimachi*, I, p. 499, n-l 188.

[6] *Ibid.*, pp. 551-2. La 1818, Teodorachi fiul lui Constantin Balș visitează pentru afacerĭ Basarabie, *ibid.*

[7] *Studiĭ și documente*, VI, p. 117, n-l 210.

[8] *Ibid.*, p. 120, n-le 225-6.

[9] *Uricariul*, XVII, p. 245.

[10] *Studiĭ și documente*, VII, p. 351, n-l 34.

Procesele pomenite urmară încă multă vreme, cu advocații ruși, cari scoteau cu îngrijire din jalbele boierilor moldoveni «zugrăvelile cele aprinse și siloghismosurile cele de critică» [1]. Cu acest prilej reclamanții mergeau până la Petersburg, aducînd de acolo «săminturi de curechiu care au venit de la Nouă-Zălandă», și «tulume de vulpe de Lensca și de Moțuna, de vulpe neagră» [2].

În Iunie 1821 Mitropolitul Veniamin, pribeag, merse și la Chișinău [3]. După 1821 mai trece din cînd în cînd peste Nistru o văduvă care vrea să se mărite, ca aceia, care, lăsîndu-și «mobilele» în stil apusean la Iași, se mărită în Basarabia cu Vistierul Catargiu: ea ținea ca om de afaceri și-l trimetea și în Moldova, pe un Frances «Mosiù Jan» [4].

Sfetnicii împărățești fură numiții de la început Banul Dimitrie Rîșcanu, Banul Bașotă, Nicolae și Petrachi Catargiu [5]. «Sovetnicii» mai eraŭ la Chișinău în 1822 Botezatul, Cazimir, Leon, dar și secretar al Sfatului Chirica [6]. Între dregătorii basarabeni găsim în sfîrșit și pe registratorul de Colegiu Costachi Ciorneiu în 1826 [7].

Că sentimentele de iubire pentru țara de la care fuseseră deslipiți, pentru «roaba» Moldovă a Turcilor nu periseră, dovedește o înduioșătoare scrisoare particulară, de la Chișinău, din 1839. Bătrînii tînjiau după drepturile lor și bunele prietenii vesele, ba chiar și numai după «șubele de iarnă, de urs și ianod», din «blagoslovita Moldovă» [8].

---

[1] *Studii și documente*, VI, p. 120, n-l 227. — Procesul lui N. Carp, care vine la Chișinău.

[2] *Ibid.*, p. 121, n-l 230.

[3] *Studii și documente*, VI, p. 117, n-l 210.

[4] *Studii și documente*, V, pp. 165-6, n-l 126.

[5] *Uricariul*, XIV, p. 303.

[6] *Ibid.*, VI, p. 340.

[7] *Ibid.*, XI, p. 360.

[8] *Studii și documente*, XIX, pp. 18-9. O scrisoare din Chișinău, 1817 la Academia Română; v. *Documente Callimachi*, I, pp. 542-3, n-l 261.

Dar înrudirile cu Ruşiĭ începeaŭ. Căpitanul de stat-major Vişnevschi iea pe Maria Andrieş, sora Medelniceruluĭ Manolachi, «pameşcic din Basarabia» şi el se judecă apoĭ cu Iftimie Stamati Slugerul, care ţinuse pe Zoiţa Andrieş, moartă la 1816 [1]. Ruşiĭ începură să se aşeze îndată, şi clădirile Statuluĭ dădeaŭ tîrgurilor altă înfăţişare [2].

* * *

Am dovedit că nu e ogor, monument, aşezămînt local, neam vechiŭ în Basarabia care să nu fie al nostru, sînge românesc, faptă românească, gînd românesc. Şi, totuşĭ, Ruşiĭ eraŭ să declare, cu prilejul răpiriĭ nouă din 1877, că Basarabia a fost luată în 1812 de Rumienţov şi Suvorov, eroĭ populariĭ, «asupra uneĭ poporaţiĭ musulmane, tătăreştĭ, trăind supt corturĭ şi reprodusă destul de credincios azĭ prin odioşiĭ Cerchesĭ» [3].

Lăsăm cele două părerĭ faţă în faţă.

---

[1] *Uricariul*, XII, p. 238 şi urm.—Fiul luĭ Iftimie pare a fi Căminarul Iordachi din 1836 *(ibid.*, p. 261).

[2] *Documente Callimachi*, I, p. 235, n-l CLXXIII. — Proprietariĭ de peste Nistru îşĭ ceruseră înnapoĭ ţeraniĭ, de mult timp mutaţĭ dincoace; R. Rosetti, *l. c.*, p. 39 şi urm.

[3] După *Le Nord*, *Uricariul* XII, p. 165 şi urm.

EPILOG.

Întâia generaţie după anexare n'a scris. Nu se scria nici acasă. Ceĭ rămaşĭ în Moldova turcească, Beldiman, proprietar de moşie în Basarabia, Conachi, jignit de Ruşĭ în cursul ocupaţieĭ, n'aŭ găsit un vers, un rînd de proză pentru a plînge patria sfâşiată şi a face să se întrevadă o speranţă.

Tinerii cari se ridicară supt stăpînirea cea nouă, într'un mediu politic plin de amintirĭ moldoveneştĭ, într'o lume orăşenească în care, afară de oaste şi de funcţionarĭ, străinul era o apariţie rară, puţin cam ridiculă pentru înjositoarea sa patimă de hrăpire, pentru aplecarea smerită spre linguşire, pentru beţia şi jocul de cărţĭ care-ĭ mîngîiaŭ şi-ĭ mîngîie viaţa — până azĭ, până la cinovniciĭ eroĭ aĭ nuvelelor luĭ Şcedrin —, aceia nu se ruşinaŭ de loc de sîngele lor, de graiul lor, de faptele strămoşilor lor. Alexandru Hâjdăŭ, născut cu un an înnaintea anexărĭĭ, dar în Rusia şi dintr'un neam desţerat de multă vreme — tatăl săŭ vorbia şi scria polonește purtînd uniforma Ţarului, şi mama sa era Evreică —, publică într'o revistă rusească „Vestitorul Europeĭ", poesiĭ populare basarabene, pe care le studiază apoĭ din punctul de vedere al însemnătăţiĭ lor istorice. El înfăţişează tot în rusește scene din Moldova rusească, precum e „Judecata la Serdăria de Orheiŭ". În trecutul Moldoveĭ află prilej de nuvele istorice, în care e vorba de strămbunul săŭ Petriceicu-Vodă, dar şi de vremea cea mare a luĭ Ştefan. De două orĭ, la 1837 şi 1840, vorbește la şcolile din Hotin —, având în acest Ţinut, prin opera de restituire a Ruşilor, moşia Cristineştiĭ, unde se şi mută —, ca să arăte ce a însemnat pentru Rusia vechea Moldovă, mai luminată decît Guberniile Ţarului, şi a chema pe aĭ săĭ la noile biruinţĭ ale culturiĭ.

/ Crescut în Basarabia, Constantin Stamati, ruda unuĭ Mitropolit al Moldoveĭ care venise dintre ţeraniĭ Bistriţeĭ ardeleneştĭ, ştia ruseşte bine şi avea chiar un rang în mica nobilime de provincie a „oblastieĭ" celeĭ nouă. A fost dincoace de Prut, visitînd şi iarmarocul de la Folticenĭ, s'a încălzit la vederea „străjerului moldovean", din oastea cea nouă, a stat în legăturĭ cu Kogălniceanu, începătorul uneĭ mîntuitoare mişcărĭ de cultură naţională, a fost, printr'o poveste de sat, unul din colaboratoriĭ „Daciei literare", menite să proclame un mare principiu de unitate românească în suflete şi tendinţe, dar n'a trecut definitiv hotarul pentru a se împărtăşi de o viaţă maĭ liberă. Stînd între aĭ luĭ de acasă, el a îmbătrînit paşnic puind în versurĭ paginĭ de cronică şi povestirĭ din basme, dînd un veşmînt românesc, une orĭ fericit, vedeniilor romantismuluĭ apusean şi ale celuĭ rusesc, supt înrîurirea aceluĭ mare poet de violenţă genială, Puşchin, care şi-a aflat însuşĭ la Chişinău succese de iubire îmbătătoare şi un sfîrşit înnainte de vreme.

Menit să fie ofiţer rus, pentru care şi primise creşterea generală şi specială la Petersburg, Alecu Donicĭ, urmaş al vechiuluĭ neam de Basarabenĭ pe care-l cunoaştem bine — el era fiul luĭ Dimitrie şi nepotul luĭ Andronachi cel încercat în tîlculegilor —, nicĭ nu putu să se împace cu viaţa de garnisoană, nicĭ, după ce o părăsi în 1834, nu putu să-şĭ afle mull ţămirea în visărĭ poetice la moşia părintească, Stînca. Se căsătorise la Iaşĭ, la 1835, cu fiica luĭ Costachi Roset-Bălănescu şi îndată, lăsîndu-şĭ peste Prut ceĭ treĭ fraţĭ, Iordachi, Andronachi şi Petrachi, el trecu în Moldova, unde, în ceasurile libere ale ocupaţiilor sale de magistrat, dădu o formă românească fabulelor luĭ Crîlov înnainte de a ajunge însuşĭ un fabulist neimitabil prin simplicitatea expuneriĭ şi mlădierea versuluĭ. Cea d'intăiŭ lucrare a sa la Iaşĭ fu o traducere din „Ţiganiĭ" luĭ Puşchin, pe care o închină cneazuluĭ basarabean A. N. Cantacuzino.

În Basarabia nu se mai ivi de acum înnainte decît un singur scriitor cu caracter local, Ioan Sîrbu, care-şĭ tipăria, înrîurit firește de Donicĭ, la Chişinău, în 1851, „Poesiile", de tot slabe, dar şi „Fabulele", în care, cu toată nesiguranţa formeĭ, se în-

tîlneşte umor şi viaţă, ba cîte odată şi o pornire de duioasă melancolie ca aceia care-l face să cînte crinul ofilit pentru că „e în străinătate".

Fiu de nobil ca şi Donici, ofiţer rus ca şi dînsul, avînd ca şi fabulistul mari tradiţii de cultură în familia sa, dar neasămănat mai plin de învăţătură, de talent scînteietor, de geniul gîcirii adevărului ştiinţific, dar şi al clădirii construcţiilor de îndrăzneaţă ipotesă romantică, Bogdan Hăjdău, Hasdeu, trecu Prutul în vremea cînd armele Europei, în serviciul Turciei ameninţate, dar şi al Austriei gata de anexări, hotărau asupra soartei ţerilor noastre, şi el începea în Moldova, — îndată numai o parte a Românieĭ, — marea carieră dominatoare în lucrurile spiritului care se cunoaşte de toţi.

Numai în ultimele timpuri alt fiu de boier, dintre cei de curînd deslipiţi de Moldova, alt tînăr din aristocraţia veselă a Basarabiei, d. D. C. Moruzi, a dovedit prin „Romînii şi Ruşii", prin romanele „Înstrăinaţii" şi „Pribegi în ţară răpită" un mare talent de scriitor, pus în serviciul celei mai nobile cause şi ajutînd înnainte de toate legăturile sufleteşti dintre Moldova rusească şi Romănia în care s'a contopit cu bucuria entusiastă a unui mare sacrificiu rămăşiţa vechii Moldove.

O conştiinţă basarabeană, cînd dureroasă, cînd plină de speranţe, saŭ atinsă în treacăt de aripile bucuriei, lipsia însă. Hasdeu nu e Basarabean, fiind înnainte de orice el însuşi: a doua zi după sosirea în Iaşi face propuneri constituţionale şi pregăteşte reviste de erudiţie istorică şi filologică. Din partea Romînilor de dincoace, fiul lui Asachi, Dimitrie, mergînd prin Basarabia în Caucas, vorbeşte, ce e drept, de „săteanul basarabean care cu mîndrie apasă încă căciula ţurcănească pe ochii săi scînteioşi şi odihneşte ostenitele sale braţe în cinga mijlocului său graţios", dar adauge, resemnat, că „aristocraţia, clirosul, ostaşul şi toate celelalte aŭ luat caracterul unei alte naţii", cum a văzut şi la masa guvernatorului general Teodorov, pe care n'a uitat să-l visiteze. Unul din oaspeţi şi-ar fi arătat faţă de oaspete părerea de rău că supt oblăduirea Ţarului nu se mai pot bate „Ţi-

ganii și mojicii" și nu se mai poate fierbe rachiu la velniță [1]

Ținuturile basarabene Cahul, Bolgrad și Ismail — dintre care numai cel d'intăiu își păstrase caracterul românesc — fură date Moldovei la 1856, după zdrobirea Rusiei la Sevastopol, numai pentru că Austria rîvnise la stăpînirea întregii Dacii și pentru că Europa avea nevoie de libertatea gurilor Dunării pe care nici stăpînirea turcească n'ar fi garantat-o. Poeții cîntă întrarea oștilor noastre la 1857, după ce se dădu o soluție chestiei Bolgradului, oraș de coloniști bulgari, pe cari Țarul nu voia să-i piardă. Alecsandri se întîlnește cu Gheorghe Sion în glorificarea zilei care ni dădea iarăși „pămîntul care l-am avut". De un răsunet în sufletul unei poporații amestecate și copleșite de prejudecăți nu ni se vorbește însă. Erau în teritoriul cedat fără a se aminti hrăpirea de la 1812 nu mai puțin de 83 de sate bulgărești, cărora li se dădură în 1858 și 1861 întinse privilegii, care făceau din ele un Stat în Stat, avînd doar anumite legături cu Ministeriul de Finanțe. Ca represintanți ai noilor Moldoveni cari se gîndiau numai la păstrarea scutirilor și favorurilor de care se bucuraseră supt Ruși, vorbiau, pe lîngă un Roșca, Știun și Pandelachi Croitorul, Lazăr Galiardi, Timofte Sacalov și „deputatul coloniilor bulgare și domeniilor Statului" Dimitrie Vasiliev Romov [2]*!*

Se înțelege deci cum în aceste Ținuturi, la 1878, cînd Țarul Alexandru al II-le impuse, împotriva celor mai firești datorii de recunoștință, ștergerea ultimelor clause ale tratatului de la Paris prin reluarea celor trei județe, nu s'a produs acea mișcare de împotrivire care s'ar fi putut aștepta din partea unei poporații omogene cu sentimente naționale înnălțate prin cultură. Ca o afacere de Stat s'a isprăvit ceia ce ca o afacere de Stat se începuse.

Și explicația o găsim ușor : mișcarea nu pornia de la tre-

[1] *Impresii de călătorie în țerile Caucasului prin Basarabia și Crimeia*, Iași, 1858.

[2] *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 265 și urm.

zirea conștiinței românești, de la întărirea culturii noastre care să năvălească triumfal și în domeniul politicei, făcînd cuceriri asupra cărora să nu se poată reveni fără măcar o luptă eroică. Era numai o urmare a biruinței efemere pe care o cîștigase acel „poporanism" care iubește „poporul" ca o clasă cu drept la bună-starea materială și la un amestec în viața Statului, fără a se închina sufletului său întreg, din care ar scoate bucuros măcar „prejudecățile" religioase. Curent iute, dar sterp față de desvoltarea înceată și sigură a realităților naționale, el a nimicit acțiunea, aicî și peste Prut, a unor oameni de cultura d-lor Zamfir Arbure și C. Stere și a pus chiar anume margeni acțiunii, de o mărinimie fără pereche între Romîni a d-lui V. Stroiescu.

Un talentat artist ieșean, născut și crescut în Basarabia, d. State Dragomir, descriind în cuvinte mișcătoare cele ce s'au petrecut în ziua despărțirii celei din urmă, ni dă însă știri mîngîietoare despre păstrarea atmosferei românești din epoca noastră pînă la cîntecele la modă atuncî care se cîntă și astăzî și ne asigură că „gîndul și vorba românească în Basarabia nu sînt pierdute" [1].

După revoluția rusească pentru Constituție, în Basarabia s'au ivit foi românești; și clerul s'a amestecat în această neașteptată mișcare, dînd la iveală cărți de slujbă orî de cetire bisericească pe moldovenește și răspîndind revista de predicî „Luminătorul", care cerea dăunăzî, în era de teroare a Vlădicăi Ciceagov, să nu-i mai trimetem schimbul, căcî ar fi compromițător. Peste cîteva lunî totul s'a risipit ca un frumos miragiu în pustiu.

* * *

În așteptarea vremilor cînd viața românească din Basarabia va porni de la toate amintirile ei peatru a-și urmărî toate drepturile naționale, *nu numai* umane, *încheiem această carte cu un îndemn călduros spre acea muncă încordată și bine orînduită care singură poate grăbi sosirea acelor vremi.*

---

[1] *Frumoasa carte se chiamă „Din Basarabia" și a apărut la Iași în 1908.*

CUPRINSUL.

Pagina.

CAPITOLUL I-IĬ.
BASARABIA ŞI CEL D'INTĂIŬ VEAC AL MOLDOVEI.

Inceputurĭ naţionale şi politice 1
„Basarabia" şi Alexandru-cel-Bun 7
Incercarea uneĭ Basarabiĭ moldoveneştĭ osebite 15
Organisaţie şi cultură basarabeană până la Ştefan-cel-Mare. . . 19

CAPITOLUL AL II-LEA.
STEFAN-CEL-MARE ŞI BASARABIA.

Ştefan-cel-Mare şi apărarea Basarabieĭ de Turcĭ 23
Basarabia în cele d'intăiŭ timpurĭ după moartea luĭ Ştefan-cel-Mare 28
Împrejurărĭ culturale 30

CAPITOLUL AL III-LEA.
AŞEZAREA TURCILOR ÎN BASARABIA-DE-JOS ŞI LUPTA MOLDOVENILOR PENTRU REÎNTREGIREA ŢERIĬ.

Petru-Rareş şi urmaşiĭ săĭ 35

CAPITOLUL AL IV-LEA.
«TATARLICUL» ŞI EXPEDIŢIILE TURCO-POLONE DIN VEACUL AL XVII-LEA.

Lupte basarabene până la Vasile Lupu 51
Viaţă românească 56
Noĭ rosturĭ ostăşeştĭ în Basarabia 76

CAPITOLUL AL V-LEA.
RUŞIĬ ŞI BASARABIA ÎN VEACUL AL XVIII-LEA.

Petru-cel-Mare şi partidul militar al Basarabenilor 83
Anexarea de Turcĭ a Hotinuluĭ 84

Pagina.

Ruşii năvălitorĭ 86
Încălcărĭ tătăreştĭ 88
Viaţă de hotar cu Tatarii 91
Noile condiţiĭ de proprietate rurală 99
Starea locuitorilor: Ostaşĭ şi răzeşĭ. 120
Tîrgurile 127
Legăturĭ şi viaţă de negoţ. 132
Biserica Basarabieĭ. 135

CAPITOLUL AL VI-LEA.

RĂPIREA BASARABIEI.

Basarabenii şi Ruşii 139
Războiul din 1806-12 141
Noile condiţiĭ de viaţă ale Basarabieĭ. 156
Epilog 171